

Gescheiden werelden

Een fenomeenonderzoek naar EU-arbeidsuitbuiting, veiligheidsbeleving en sociale cohesie in Carnisse, Oud Charlois en de Tarwewijk

Y. Seidler
K. van der Schans
M. van San

Met medewerking van N. Zaharieva, P. Jarmakowicz & S. Staszewska

Colofon

Gescheiden werelden. Een fenomeenonderzoek naar EU-arbeidsuitbuiting, veiligheidsbeleving en sociale cohesie in Carnisse, Oud Charlois en de Tarwewijk

Y. Seidler, K. van der Schans & M. van San.

Met medewerking van N. Zaharieva, P. Jarmakowicz & S. Staszewska

Rotterdam: Risbo BV / Erasmus Universiteit Rotterdam

Januari 2022

Erasmus Universiteit Rotterdam/Risbo

Postbus 1738

3000 DR Rotterdam

tel.: 010-4082124

fax: 010-4081141

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
Samenvatting	7
1. Inleiding.....	13
2. Onderzoeksopzet	15
2.1 Doel en vraagstelling.....	15
2.2 Onderzoeksmethoden	16
3. Literatuurverkenning	19
3.1 Inleiding.....	19
3.2 Arbeidsuitbuiting	19
3.3 Sociale cohesie	22
3.4 De woon- en werkpositie van EU-arbeidsmigranten in Rotterdam.....	23
3.4 Conclusie	26
4. Wijk schetsen	27
4.1 Profiel en wijkenmerken	27
4.2 Tarwewijk.....	30
4.3 Carnisse	30
4.4 Oud Charlois.....	31
4.5 Conclusie	32
5. Professionals en bewoners aan het woord.....	33
5.1 Werken.....	35
5.2 Wonen.....	43
5.3 Leven	47
5.4 Sociale cohesie	49
5.5 Conclusie	54
6 Conclusie	55
7 Handelingsperspectieven.....	63
Geraadpleegde literatuur	67
Bijlage 1: interviewleidraden	71
Bijlage 2: respondententabel.....	81
Bijlage H4	83

Voorwoord

Voor u ligt het rapport 'Gescheiden werelden. Een fenomeenonderzoek naar EU-arbeidsuitbuiting, veiligheidsbeleving en sociale cohesie in drie Rotterdamse wijken'. Dit onderzoek gaat dieper in op de verschijnselen arbeidsuitbuiting, sociale cohesie en EU-arbeidsmigratie in drie Rotterdamse wijken en onderzoekt de samenhang tussen die fenomenen. Het is uitgevoerd in opdracht van de gemeente Rotterdam.

De studie is gebaseerd op de ervaringen van professionals, experts, EU-arbeidsmigranten en bewoners. Wij willen alle respondenten die hieraan hebben meegewerkt hartelijk danken voor het delen van hun kennis en ervaringen. Extra dank zijn we verschuldigd aan de medewerkers van de gemeente Rotterdam die ons tijdens inloopsprekuren in contact hebben gebracht met EU-arbeidsmigranten. Wij waren onder indruk van hun geduld, expertise en bereidheid om EU-arbeidsmigranten te helpen. Dankzij hun introductie waren veel EU-arbeidsmigranten bereid om met ons te spreken. Onze dank gaat ook uit naar de EU-arbeidsmigranten die zo moedig waren om hun verhaal te delen.

Tot slot zijn wij veel dank verschuldigd aan de leden van de klankbordgroep. Zij hebben het onderzoek met grote toewijding begeleid en van inhoudelijk commentaar voorzien. Hun aanvullingen en opmerkingen is de kwaliteit van het onderzoek ten goede gekomen.

Voor ons als onderzoekers heeft het uitvoeren van het onderzoek getoond hoe complex en relevant grootstedelijke vraagstukken zijn. Keer-op-keer blijkt dat grootstedelijke problematiek niet een zwart-wit verhaal is met een begin- en eindpunt, maar dat er sprake is van geleidelijke processen die langzaam kunnen groeien totdat er problemen aan de oppervlakte komen. Wij hopen dat ons rapport de gemeente Rotterdam en andere professionals nieuwe inzichten verschaft die hen helpen om effectief beleid te maken.

Namens de onderzoekers,

Youri Seidler

Rotterdam, januari 2022

Samenvatting

Dit onderzoek is ingesteld naar aanleiding van de motie 'Uitbuiting ondermijnt de sociale cohesie op Zuid'. Aanleiding voor de motie waren de zorgen binnen de gemeenteraad over arbeidsuitbuiting¹, met name onder EU-arbeidsmigranten² en de mogelijke relatie met de sociale cohesie in Carnisse, de Tarwewijk, en Oud Charlois. Met dit als doel zijn de volgende onderzoeksvragen opgesteld:

1. Hoe is het gesteld met de sociale cohesie, scores op de veiligheidsindex en de veiligheidsbeleving in Carnisse, Tarwewijk en Oud Charlois?
2. In hoeverre komt arbeidsuitbuiting voor onder EU-arbeidsmigranten in Carnisse, Tarwewijk en Oud Charlois?
3. Is er een samenhang tussen de leef- en woonomstandigheden en arbeidsuitbuiting van EU-arbeidsmigranten? Zo ja, wat is de aard van deze samenhang en welke mechanismen spelen daarbij een rol?
4. Is er sprake van een verband tussen de sociale cohesie en veiligheidsbeleving enerzijds en EU-arbeidsuitbuiting in deze wijken anderzijds?

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden, is een literatuurverkenning gecombineerd met interviews met wijkprofessionals, experts op het gebied van arbeidsuitbuiting, EU-arbeidsmigranten en overige wijkbewoners. In totaal hebben we met 67 personen gesproken, verdeeld over verschillende respondentengroepen. Het is dan ook een kwalitatief onderzoek dat niet pretendeert een representatief beeld te schetsen, maar in de eerste plaats bedoeld is om tot dieperliggende inzichten te komen over de structuren en fenomenen die samenhangen met arbeidsuitbuiting van EU-arbeidsmigranten en de sociale cohesie in Oud Charlois, Carnisse en Tarwewijk.

Voordat we de onderzoeksvragen beantwoorden, merken we op dat de manier waarop we respondenten behorende tot de groep EU-arbeidsmigranten hebben geworven, via spreekuren van de gemeente Rotterdam, ertoe geleid kan hebben dat er sprake is van een vertekening in de data. Zo weten veel van de gesproken arbeidsmigranten de weg naar de spreekuren te vinden omdat zij al langere tijd in Nederland wonen.

Hoe is het gesteld met de sociale cohesie, scores op de veiligheidsindex en de veiligheidsbeleving in Carnisse, Tarwewijk en Oud Charlois?

Gelet op de uitkomsten van het wijkprofiel (2020) valt op dat de focuswijken onder gemiddeld scoren in het bijzonder voor wat betreft de sociale index en veiligheidsindex ten opzichte van de rest van Rotterdam. Tevens zien we dat met name de sociale index is verslechterd sinds de meting in 2018. Hoewel in het algemeen de score op de veiligheidsindex tussen 2016 en 2020 is verbeterd, blijven ook deze scores in de focuswijken achter bij de rest van Rotterdam. Voor de fysieke index speelt het voorzieningenniveau en de woningvoorraad een belangrijke rol. Gelet op de samenstelling van de

¹ In dit onderzoek hanteren we een brede definitie van arbeidsuitbuiting waaronder ook (ernstige) arbeidsbenadeling. Men spreekt van (ernstige) benadeling als er geen sprake is van arbeidsuitbuiting in strafrechtelijke zin, maar werknemers nog altijd te maken hebben met een combinatie van intimidatie, zeer slechte arbeidsomstandigheden, onderbetaling en veel te lange werktijden.

² Met EU-arbeidsmigranten bedoelen we alle arbeidsmigranten die vanuit een land in de Europese unie naar Nederland zijn gekomen. Omdat de Poolse en Bulgaarse arbeidsmigranten in absolute zin de grootste groepen in de wijken zijn, hebben we voor de interviews met arbeidsmigranten op deze groepen gefocust.

woningvoorraad valt op dat in de wijken relatief veel particuliere huurwoningen zijn en de woningvoorraad relatief oud is.

Tijdens het veldwerk hebben we onder andere getoetst of het beeld dat uit het wijkprofiel naar voren komt, in de praktijk ook zo beleefd wordt. Dit lijkt grotendeels het geval. In met name Carnisse maakt een substantieel deel van de respondenten zich zorgen over de criminaliteit en andere incidenten in de wijk. Van de groep EU-arbeidsmigranten die we spreken, ontvangen we dezelfde signalen als van de andere buurtbewoners. Hoewel een deel zich veilig voelt in de buurt is er, met name onder vrouwelijke respondenten, een relatief groot deel waarbij dat niet het geval is. De arbeidsmigranten die zich zeggen onveilig te voelen in de wijk, verwijzen vaak naar plaatselijke criminaliteit als oorzaak. Voor wat betreft overlast merken professionals en respondenten op dat er op specifieke locaties, zoals pleintjes en voor bepaalde winkels, sprake is van overlast. Een deel van deze overlast zou veroorzaakt worden door EU-arbeidsmigranten in combinatie met drankgebruik. Er zijn weinig buurtbewoners die overbewoning of burenoverlast als probleem benoemen. Over het algemeen lijken gevoelens van onveiligheid en overlast niet te maken te hebben met de aanwezigheid van EU-arbeidsmigranten. Het is vooral de criminaliteit in de wijk die tot een gevoel van onveiligheid leidt bij bewoners.

De sociale cohesie in alle drie de wijken is zwak. Dit lijkt een fenomeen dat al langer speelt en niet is ontstaan als gevolg van de aanwezigheid van EU-arbeidsmigranten in de wijken. Veel buurtbewoners geven aan dat het goed gaat in de wijk wanneer mensen zich niet met elkaar bemoeien. Wat dat betreft past de groep EU-arbeidsmigranten goed in de wijken. Zij zijn op zichzelf gericht, werken veel en gaan voornamelijk om met mensen met dezelfde achtergrond. Ook maken zij veel gebruik van buurtvoorzieningen die gericht zijn op EU-arbeidsmigranten.

Als gevolg van deze in zichzelf gekeerde mentaliteit in de wijken, lijkt er sprake van gescheiden samenlevingen waarbij er vooral sprake is van binding binnen de afzonderlijke groepen en geen tot amper groepsoverstijgende contacten plaatsvinden. Het bestaan van een infrastructuur gericht op EU-arbeidsmigranten in de vorm van winkels, kappers en tandartsen versterkt de binding binnen deze groep en leidt ertoe dat EU-arbeidsmigranten zich in hun eigen taal redden. Hierdoor is de drempel om Nederlands te leren verhoogd. Daarbij lijkt het spreken van verschillende talen een belangrijke barrière voor het ontstaan van groepsoverstijgend contact.

Hoe wonen, werken en leven EU-arbeidsmigranten in Carnisse, de Tarwewijk en Oud Charlois?

De grootste groepen EU-arbeidsmigranten in Carnisse, Tarwewijk en Oud Charlois zijn momenteel Polen en Bulgaren. Enkele andere, kleinere, onderscheiden groepen zijn Roemenen, Slowaken, Letten, Litouwers en andere groepen Oost-Europese arbeidsmigranten die extra kwetsbaar lijken vanwege hun korte verblijfsduur, het gebrek aan kennis en hun vaak kansarme achtergrond. Tot slot zijn er arbeidsmigranten die met een in Oost-Europa vergeven werkvergunning via een detacheringconstructie in Nederland werken. Deze groep is eveneens een risicogroep omdat zij zich in een schimmige wereld bevinden en via ondoorzichtige constructies in Nederland werken.

De EU-arbeidsmigranten komen in de focuswijken terecht, niet omdat zij specifiek kiezen voor deze wijken, maar vanwege het beschikbare aanbod. Het is nagenoeg onmogelijk voor (pas gearriveerde) EU-arbeidsmigranten om aanspraak te maken op sociale huurwoningen of om een woning te kopen. Dit betekent dat zij afhankelijk zijn van particuliere verhuurders. Gezien de achtergrond van de overgrote meerderheid van EU-arbeidsmigranten zoeken zij met name woningen in het lagere segment. Hierdoor is het logisch, gezien de woningvoorraad in de focuswijken, dat zij daar terecht komen. Zij betalen vaak echter woekerprijzen voor kleine slecht onderhouden woningen/kamers. Daarnaast is er een zelfversterkend fenomeen ontstaan waarbij de vestiging van relatief veel EU-arbeidsmigranten in de wijk ervoor gezorgd heeft dat juist in die wijken een groot informeel netwerk is ontstaan van winkels, verhuurders en huurders.

De grote meerderheid van de arbeidsmigranten werkt buiten de buurt waar zij wonen en zelfs buiten de gemeente Rotterdam. Zij werken veelal in de glastuinbouw, vleesverwerkingsindustrie of distributiecentra. Ook is een substantieel deel als ZZP'er actief in de bouw. Bij de verschillende groepen lijkt sprake te zijn van afzonderlijke circuits waarmee ze naar Nederland komen om te werken. In de meeste gevallen blijkt er facilitering vanuit het land van herkomst plaats te vinden, in de vorm van tussenpersonen die met (louche) uitzendbureaus of ondernemers contact hebben en werknemers aanleveren. Daarnaast vindt veel mond-tot-mondreclame plaats: migranten die al wat langer in Nederland wonen en werken informeren anderen over de te bewandelen wegen om in Nederland te komen werken. Eenmaal in Nederland vinden EU-arbeidsmigranten vaak werk via hun netwerk of via de vele Poolse winkeltjes.

Gekeken naar de leefomstandigheden, lijkt het met een deel van de arbeidsmigranten in de wijken goed te gaan. Zij investeren in hun toekomst door Nederlands te leren en lijken definitief gekozen te hebben voor een bestaan in Nederland. Deze personen hebben inmiddels een redelijk stabiel leven en zijn over het algemeen tevreden voor wat betreft hun woon- en werkomstandigheden. Toch is er weinig opwaartse mobiliteit zichtbaar: men blijft afhankelijk van arbeidscircuits die weinig zekerheid bieden. Een verklaring hiervoor is hun opleidings- en taalniveau, maar het kan ook samenhangen met het netwerk waarin ze verkeren. Er is echter ook een substantieel deel dat kwetsbaar is. Deze personen zijn vaak kort in Nederland, spreken de taal niet en zijn niet op de hoogte over de regels en rechten die zij hebben. Ook kan het voorkomen dat zij sterk afhankelijk zijn van een werkgever voor woonruimte of zorgverzekering. Dit maakt personen kwetsbaar voor uitbuiting.

Wat is de aard en omvang van arbeidsuitbuiting onder EU-arbeidsmigranten in Carnisse, Tarwewijk en Oud Charlois?

De vormen van arbeidsuitbuiting die binnen dit onderzoek genoemd zijn, sluiten aan bij het bestaande beeld. Malafide uitzendbureaus en schimmige tussenpersonen lijken daarbij een centrale rol te spelen. Arbeidsuitbuiting komt tot uiting via de huisvesting, arbeidsomstandigheden en contractuele onrechtmatigheden. Wanneer het gaat over contractuele onrechtmatigheden betreft het veelal onterechte inhoudingen op het salaris, een te laag loon, etc. De arbeidsomstandigheden hangen vaak samen met de veiligheid en werkdruk. Omdat veel EU-arbeidsmigranten die in de focuswijken wonen niet binnen de gemeente werken, is het lastig voor de gemeente Rotterdam om deze vormen direct aan te pakken.

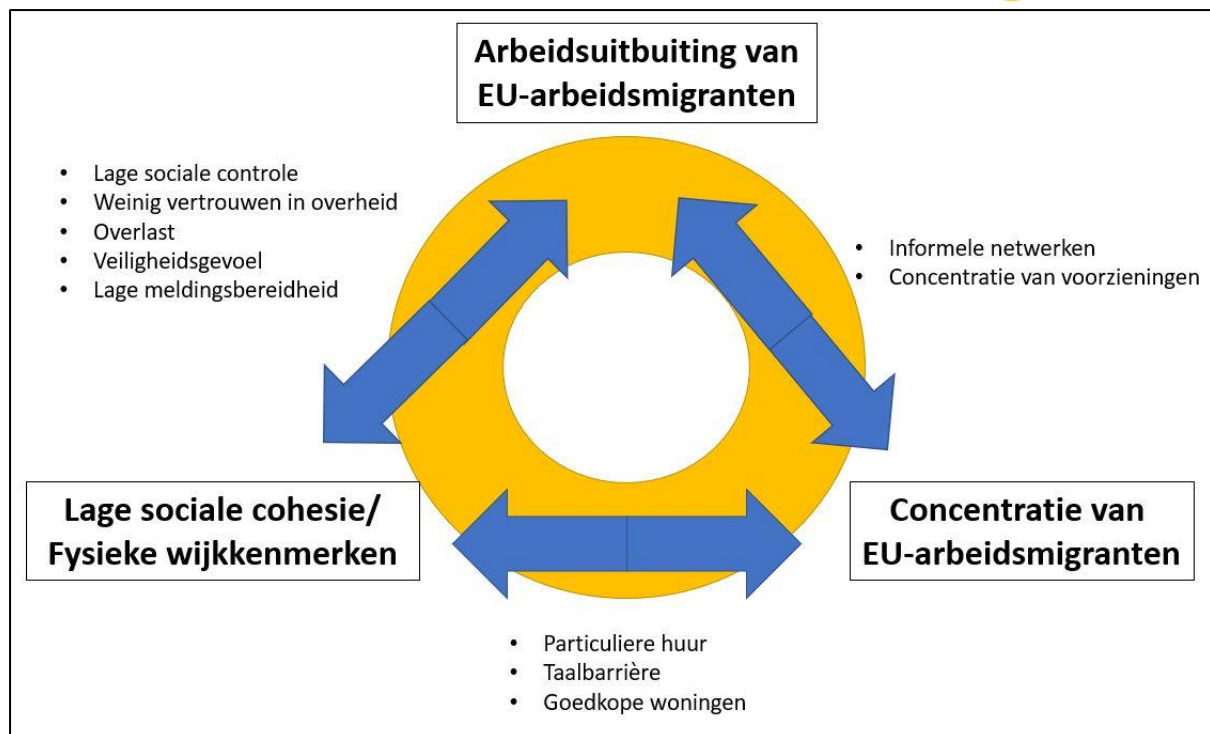
Veel vormen van arbeidsuitbuiting lijken echter samen te hangen met de huisvesting. Volgens professionals maken de uitbuiters met name winst via de huisvesting. Door veel te hoge huren te vragen en zoveel mogelijk mensen in een kleine ruimte te zetten wordt er veel geld verdiend. Een deel van de arbeidsmigranten zou, als gevolg van de hoge huren, zelf hun kamer onderverhuren aan een bekende of familie om minder kosten te hebben. Overbewoning kan indirect tot grote gevolgen hebben. Het betreft vaak slecht onderhouden panden waar veel mensen op een kleine oppervlakte samenleven. Zij delen beperkte voorzieningen en ruimtes. Als gevolg hiervan kan overlast ontstaan, bijvoorbeeld in de vorm van geluidsoverlast en een toename van afval. Dit kan op zijn beurt de sociale cohesie onder druk zetten. Ook zijn er verhalen bekend over EU-arbeidsmigranten die buitensporig hoge boetes opgelegd krijgen voor kleine vergrijpen zoals het kwijtraken van de sleutel of het hoger zetten van de thermostaat. Hoewel de EU-arbeidsmigranten op papier de woning vaak niet via de werkgever huren, hebben veel professionals sterke vermoedens dat er vaak een link is tussen de particuliere verhuurder en de werkgever. Het informele netwerk waar veel EU-arbeidsmigranten zich op baseren speelt daarbij een belangrijke rol bij de totstandkoming van contacten.

De omvang van arbeidsuitbuiting blijft zeer moeilijk in te schatten. De professionals die wij gesproken hebben, geven aan zich veel zorgen te maken over de werkomstandigheden en de daarmee

samenhangende woon- en leefomstandigheden. Zij komen in hun dagelijkse praktijk wel voorbeelden en aanwijzingen tegen, maar zien naar eigen zeggen slechts het topje van de ijsberg en hebben geen totaalbeeld van de omvang. De meeste voorbeelden van arbeidsuitbuiting die we zijn tegengekomen was tijdens gesprekken met Bulgaarse arbeidsmigranten. Veel professionals merken dan ook op dat er sprake lijkt van een verschuiving waarbij Poolse arbeidsmigranten door hun langere aanwezigheid in Nederland meer bewust lijken van hun rechten en als gevolg mondiger zijn geworden. Hoewel dat laatste natuurlijk niet geldt voor de Poolse arbeidsmigranten die hier nog maar recent zijn. Vermoedelijk is de verblijfsduur in Nederland en het sociale netwerk van EU-arbeidsmigranten dan ook een betere voorspeller voor de kans op arbeidsuitbuiting dan herkomst. Personen die hier korter aanwezig zijn, een beperkter sociaal netwerk hebben en minder rechten hebben, lopen het grootste risico om uitgebuit te worden. De arbeidsmigranten die hier al langer wonen hebben vaak al meer ervaring en zijn beter op de hoogte van de regels. Ook is de gedachte dat een deel van de arbeidsmigranten, die geen stabiel bestaan weet op te bouwen, ervoor kiest om terug naar het land van herkomst te gaan of naar een andere bestemming in de EU reist. Dit lijkt maar deels waar. Er is ook een deel van de arbeidsmigranten dat na verlies van baan niet terug kan of wil en dakloos wordt. Over deze groep maken professionals zich eveneens zorgen.

Is er een samenhang tussen de leef- en woonomstandigheden en arbeidsuitbuiting van EU-arbeidsmigranten? Zo ja wat is de aard, richting van deze samenhang en hoe ziet dit mechanisme er in de praktijk uit?

De hoofdvraag van dit onderzoek is of de afname van sociale cohesie en andere negatieve ontwikkelingen, die uit het wijkprofiel naar voren komen, verklaard kunnen worden als gevolg van arbeidsuitbuiting die in de focuswijken plaatsvindt. Het is lastig om deze vraag op basis van dit onderzoek te beantwoorden. Wel kan er gesteld worden dat er sprake is van samenhang tussen lage sociale cohesie en arbeidsuitbuiting. In figuur 1 staat schematisch weergegeven welke factoren een rol spelen bij het beantwoorden van de onderzoeksvraag. We onderscheiden daarbij drie factoren die van invloed zijn op de wijk en de positie van EU-arbeidsmigranten daar, namelijk 'Arbeidsuitbuiting van EU-arbeidsmigranten', 'lage sociale cohesie en fysieke wijkenmerken' en 'de concentratie van EU-arbeidsmigranten'.

Figuur 1: model samenhang arbeidsuitbuiting en lage sociale cohesie Carnisse, Tarwewijk en Oud Charlois

Bron: Risbo, eigen bewerking

Het model toont een samenhang tussen de verschillende factoren en welke variabelen onder andere van invloed zijn op de situatie in Carnisse, Oud Charlois en de Tarwewijk. Welke richting deze samenhang heeft en welk verband het sterkst is, valt moeilijk te bepalen. Zo kan beredeneerd worden dat de lage sociale cohesie, waaronder een beperkte sociale controle en laag vertrouwen in instanties, ertoe leidt dat uitbuiting in de vorm van huisvesting plaats kan vinden. Doordat in de wijken een mentaliteit bestaat waarbij mensen zich niet met elkaar bemoeien, kunnen misstanden langer bestaan en zal er vanwege een laag vertrouwen in de overheid minder snel gerapporteerd worden. Ook weten uitbuiters dat in deze wijken ook weinig omgekeken wordt naar elkaar en de meldingsbereidheid laag is. Met andere woorden een lage sociale cohesie kan een faciliterende factor zijn van arbeidsuitbuiting.

Tegelijkertijd zien we dat arbeidsuitbuiting kan leiden tot een verslechtering van de sociale cohesie. Uitbuiting in de vorm van slechte huisvesting en overbewoning kan ertoe leiden dat mensen overlast ervaren, er meer afval op straat ligt en het leefklimaat in de wijken achteruitgaat. Daarnaast leiden criminaliteit en overlast tot een laag veiligheidsgevoel in de wijken. Arbeidsuitbuiting lijkt dan ook niet de oorzaak of belangrijkste reden voor de lage sociale cohesie in de focuswijken. Deze lijkt al jaren zwak. Maar we kunnen wel stellen dat het een versterkende factor is. Zoals eerder gezegd, is er afgezien van delen in Oud Charlois sprake van een lage sociale cohesie als gevolg van de hoge doorstroom in de wijken en een in zichzelf gekeerde mentaliteit. Bewoners lijken nauwelijks groepsoverstijgende contacten te hebben en ook het contact met burens lijkt beperkt.

Hoewel de aanwezigheid van EU-arbeidsmigranten veelal niet als een probleem wordt gezien, houdt hun concentratie in de wijken, onbedoeld wel de lage sociale cohesie in stand. De belangrijkste factor daarbij is de taalbarrière. Uit het onderzoek blijkt duidelijk dat een taalbarrière een van de – of zelfs de belangrijkste – belemmeringen is in het contact met burens van andere herkomstgroepen. Het leidt ertoe dat men in eerste instantie terugvalt op familie, vrienden en in sommige gevallen burens uit dezelfde herkomstgroep wanneer er hulp nodig is.

Door de grote concentratie van EU-arbeidsmigranten in de wijken zijn van elkaar gescheiden samenlevingen ontstaan waardoor er voor veel arbeidsmigranten geen noodzaak is om Nederlands te leren. Zij kunnen nagenoeg alles regelen in de eigen taal bij voorzieningen die in de wijken beschikbaar zijn. De arbeidsmigranten zijn in deze geen schuldige of te lui om de taal te leren, maar dit is eerder een gevolg van de manier waarop het leven en werken in Nederland is ingericht. Alles lijkt er door zowel bonafide werkgevers als (potentiële) uitbuiters bewust en onbewust op gericht te zijn om de groepen gescheiden en op zichzelf gericht te houden. Zo werken veel arbeidsmigranten alleen samen met landgenoten en worden zij in het land van herkomst geworven. In sommige gevallen zijn dit logische keuzes, bijvoorbeeld om goed te kunnen communiceren op de werkvloer. Door de concentratie van EU-arbeidsmigranten in een aantal specifieke wijken is het niet meer dan logisch dat als gevolg van vraag en aanbod ook meer voorzieningen gericht op EU-arbeidsmigranten zijn ontstaan. Tot slot geven veel arbeidsmigranten aan dat zij veel werken en weinige vrije tijd hebben. De beschikbare vrije tijd brengen zij vaak door met vrienden of familie buiten de wijken.

Middels dit onderzoek hebben wij getracht een eerste aanzet te geven voor de manier waarop sociale cohesie en arbeidsuitbuiting elkaar beïnvloeden in een klein gedeelte van Rotterdam. De uitkomsten wijzen erop dat er sprake is van een wisselwerking waarbij het niet eenvoudig is om een oorzaak-gevolg aan te wijzen of om te bepalen welke verbanden er zijn, hoe sterk die verbanden zijn en welke richting ze opgaan. Bij het opstellen van nieuw beleid zou er daarom gekozen moeten worden voor een integrale aanpak. De focus ligt daarbij op het versterken van de sociale cohesie wijkbreed, het tegengaan van negatieve kanten van de informele netwerken, het vergroten van kennis en zelfredzaamheid onder EU-arbeidsmigranten en het slechten van de taalbarrière. Misstanden die betrekking hebben op de werkomstandigheden en contracten spelen op nationaal niveau. Vanuit het Rijk zou het goed zijn als er werk wordt gemaakt van het reguleren van de uitzendbranche, bijvoorbeeld door het opzetten van een betekenisvol keurmerk. Op de manier kunnen ook bedrijven die uitzendbureaus verantwoordelijk worden gehouden wanneer zij met malafide uitzendbureaus in zee gaan.

1. Inleiding

Op 6 september 2021 maakte Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen, Herman Bolhaar, bekend in *Nieuwsuur* dat het aantal meldingen van arbeidsuitbuiting de afgelopen jaren enorm was toegenomen. In 2020 werden 449 meldingen geregistreerd, in 2019 waren dat er nog 261: een toename van ruim 70 procent. Een opvallende stijging vond Bolhaar, omdat er al jaren sprake was van een duurzame trend: het aantal schommelde altijd tussen de 200 en 250 meldingen. Maar ook de 449 meldingen van het afgelopen jaar zouden volgens hem maar een topje van de ijsberg zijn. "Veel uitbuiting is onzichtbaar" zei hij, "omdat de slachtoffers er vaak niet meteen belang bij hebben om naar voren te komen. Ze zijn bijvoorbeeld bang hun baan kwijt te raken. Het probleem is veel groter dan deze cijfers aangeven." ³

Het Coördinatiecentrum tegen mensenhandel (Comensha) verzamelt jaarlijks de cijfers over uitbuiting van de politie, inspectie SZW en hulporganisatie Fairwork. Volgens hen had de grote toename waarover Bolhaar sprak onder andere te maken met de coronacrisis. Tijdens de coronacrisis zou de problematiek namelijk veel zichtbaarder zijn geworden. Maar daarnaast zou de media-aandacht voor arbeidsuitbuiting ervoor hebben gezorgd dat meer mensen melding maakten van misstanden.

Bij de gemeente Rotterdam ontstonden ook zorgen over arbeidsuitbuiting, met name onder EU-arbeidsmigranten. De stad heeft een steeds groter aandeel arbeidsmigranten met een EU-achtergrond. Deze kwetsbare arbeidsmigranten wonen vaak geconcentreerd in Rotterdamse wijken die eveneens kwetsbaar zijn, zoals blijkt uit lager dan gemiddelde scores op de veiligheidsindex en het wijkprofiel. De combinatie van het wijkprofiel (bijvoorbeeld samenstelling qua type woningen) met de zwakke positie en de lage binding van een deel van de EU-arbeidsmigranten met Nederland, leidde bij de Rotterdamse gemeenteraad tot zorgen over de sociale cohesie in kwetsbare gebieden in Rotterdam.

Naar aanleiding van de motie *Uitbuiting ondermijnt de sociale cohesie op Zuid* wilde de gemeente door middel van fenomeenonderzoek inzicht krijgen in de relatie tussen arbeidsuitbuiting en -benadeling enerzijds en de mate van sociale cohesie anderzijds. Daarnaast wilde zij onderzocht hebben waarom de veiligheidsindex in wijken op Zuid (bijvoorbeeld Carnisse) achterloopt ten opzichte van andere wijken, en of dit 'achterlopen' samenhangt met arbeidsmigratie en ondermijnende criminaliteit op Rotterdam-Zuid. Dit vormt de aanleiding voor het huidige onderzoek.

³ NOS, Meldingen arbeidsuitbuiting met 70 procent toegenomen, 6 september 2021.

2. Onderzoeksopzet

2.1 Doel en vraagstelling

De gemeente wenst inzicht te krijgen in factoren die van invloed zijn op de sociale cohesie in wijken die slecht scoren op de veiligheidsindex en wil weten in hoeverre dit samenhangt met de mate van arbeidsuitbuiting⁴ in wijken waar relatief veel EU-arbeidsmigranten wonen. Deze combinatie maakte dit tot een complex onderzoek. Zo dient ervoor gewaakt te worden dat de resultaten niet gestuurd worden. Onze ervaring is dat wanneer respondenten bevraagd worden over negatieve aspecten van EU-arbeidsmigratie, zoals uitbuiting, en het gesprek vervolgens over sociale cohesie gaat, de perceptie van de respondenten beïnvloed kan zijn. Het is natuurlijk goed mogelijk dat de aanwezigheid van EU-arbeidsmigranten van invloed is op de sociale cohesie in Rotterdamse wijken. Dit hoeft echter niet de enige of belangrijkste verklarende variabele te zijn. De onderzoekers dienen daarom een objectieve benadering te bewaken. We hebben er daarom voor gekozen om de ontwikkeling van de sociale cohesie en EU-arbeitsuitbuiting als op zichzelf staande fenomenen te beschouwen. Nadat we deze in kaart hebben gebracht, onderzoeken we de verbanden daartussen. Om deze reden hebben wij de onderzoeksvraag opgedeeld in vier delen:

5. *Hoe is het gesteld met de sociale cohesie, scores op de veiligheidsindex en de veiligheidsbeleving in Carnisse, Oud Charlois en de Tarwewijk?*
 - Hoe kunnen de cijfers over sociale cohesie en veiligheidsbeleving in Carnisse, Oud Charlois en de Tarwewijk uit het Wijkprofiel 2020 worden geduid?
 - In hoeverre voelen wijkbewoners zich veilig en welke factoren hebben invloed op de beleving van veiligheid?
6. *Wat is de aard en omvang van arbeidsuitbuiting onder EU-arbeidsmigranten in Carnisse, Oud Charlois en de Tarwewijk?*
 - Wat is er bekend over arbeidsuitbuiting van EU-arbeidsmigranten in Rotterdam?
 - Waar doet het zich voor?
 - Welk deel van de EU-arbeidsmigranten heeft ermee te maken?
 - Op welke wijze vindt het plaats?
 - Welke mechanismen en factoren spelen een rol bij arbeidsuitbuiting?
 - Welke andere factoren spelen een rol bij EU-arbeitsuitbuiting?
7. *Is er een samenhang tussen de leef- en woonomstandigheden en arbeidsuitbuiting van EU-arbeidsmigranten? Zo ja wat is de aard, richting van deze samenhang en hoe ziet dit mechanisme er in de praktijk uit?*
 - Wat is er bekend over de wijze waarop EU-arbeidsmigranten in Rotterdam(-Zuid) wonen, werken en leven?
 - Wat is er bekend over de positie van EU-arbeidsmigranten op de woningmarkt? Is er een beeld over de “doorstroom”,

⁴ In dit rapport sluiten we met het begrip arbeidsuitbuiting aan bij de definitie zoals deze door de opdrachtgever geformuleerd is, namelijk: diverse vormen van benadeling en dan vooral in de vorm van slechte arbeidscontracten, slechte huisvesting, overbewoning, hoge huren, geen of slechte huurcontracten. Wanneer er wordt gesproken over arbeidsuitbuiting wordt daar dus ook (ernstige) benadeling mee bedoeld.

- In welke mate nemen EU-arbeidsmigranten in Rotterdam-Zuid deel aan het economisch verkeer (verrichten van arbeid)?
- Wat is er bekend over hun positie in de maatschappij en hun maatschappelijke inzet⁵?
- In hoeverre zijn eventuele slechte leef- en woonomstandigheden van EU-arbeidsmigranten een gevolg van factoren die samenhangen met arbeidsuiting?

8. *Is er sprake van samenhang tussen de sociale cohesie en veiligheidsbeleving en EU-arbeidsuitbuiting in deze wijken?*

- Zo ja, wat voor samenhang? Welke gevolgen heeft dit voor de sociale cohesie en veiligheidsbeleving en voor wie?

2.2 Onderzoeksmethoden

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden, hebben we een literatuurverkenning gecombineerd met interviews en gebiedsanalyses in Carnisse, Oud Charlois en de Tarwewijk. In dit hoofdstuk lichten we toe op welke manier deze verschillende onderzoeksmethoden zijn toegepast.

Literatuurverkenning

In het (recente) verleden heeft de gemeente Rotterdam verschillende onderzoeken laten uitvoeren naar de positie van EU-arbeidsmigranten. Daarnaast zijn er verscheidende landelijke onderzoeken die inzicht verschaffen in het leven van EU-arbeidsmigranten. Ook naar sociale cohesie en veiligheidsbeleving zijn talloze lokale en landelijke onderzoeken verricht. We hebben deze kennis gebundeld en presenteren deze in wat volgt kort en bondig.

Bij het uitvoeren van de literatuurverkenning lag de focus op twee aspecten. Ten eerste hebben we geïnventariseerd wat er bekend is over arbeidsuitbuiting in Rotterdam en over de positie van EU-arbeidsmigranten op de arbeids- en woningmarkt en in het overige maatschappelijke leven. We hebben daarvoor geput uit een groot aantal onderzoeken en rapporten.

Ten tweede hebben we getracht om een beeld te krijgen van relevante begrippen als sociale cohesie en veiligheidsbeleving en aan de hand van welke aspecten deze gemeten kunnen worden.

Onderdeel hiervan waren de werking van de veiligheidsindex te doorgronden en de ontwikkelingen door de tijd te duiden. Om een indicatie te kunnen geven van (veranderingen in) de sociale cohesie en veiligheidsbeleving, zijn de cijfers hierover uit het Wijkprofiel en andere beschikbare bronnen bestudeerd.⁴

Veldwerk

Vervolgens hebben we een theoretisch kader opgesteld waarin de belangrijkste aspecten van arbeidsuitbuiting en sociale cohesie benoemd zijn. Dit kader vormde de basis voor de interviewleidraden die werden ingezet tijdens het veldwerk. Gaandeweg het onderzoek zijn de interviewleidraden doorontwikkeld op basis van de uitkomsten van de gesprekken. De leidraden voor de interviews zijn te vinden in bijlage 1.

Het veldwerk bestond uit drie fases. De eerste fase richtte zich op het verkrijgen van een indruk van de wijken om latere data goed te kunnen interpreteren. Aan de hand van interviews met professionals die actief zijn in de wijk, wijkbezoeken en gegevens uit onder andere het wijkprofiel, hebben we een beeld gevormd van de wijken in het algemeen (de sfeer, problematiek, relevante locaties, et cetera).

⁵ Met maatschappelijke inzet bedoelen we hier: actieve deelname aan het verenigingsleven, hulp aan burens, zorg voor hulpbehoevende naasten, sociale steun aan buurtgenoten en inzet voor maatschappelijke doelen. Dit sluit aan bij verschillende aspecten van sociale cohesie, zoals solidariteit en buurtrelaties.

Waar mogelijk zijn we specifiek ingegaan op de sociale cohesie en de invloed hierop van het relatief grote aantal aanwezige EU-arbeidsmigranten in de wijken. Hiervoor hebben we eerst gesproken met de initiatiefnemers van de motie 'Uitbuiting ondermijnt de sociale cohesie op Rotterdam-Zuid'. Aan hen hebben we gevraagd wat de herkomst van de motie was en waar de signalen over arbeidsuitbuiting en de gevolgen daarvan voor de sociale cohesie specifiek vandaan kwamen. Vervolgens hebben we geprobeerd zelf een beeld te krijgen van de wijken waar het om gaat. Hiervoor hebben we gesproken met wijkmanagers, handhavers en andere professionals die actief zijn in Carnisse, Oud Charlois en de Tarwewijk.

In de tweede fase van het veldwerk hebben we interviews gedaan met experts op het gebied van EU-arbeidsmigranten en arbeidsuitbuiting, waarbij we hebben gevraagd naar de werksituatie, woonsituatie en signalen of voorbeelden van arbeidsuitbuiting. In deze interviews vroegen we naar zo concreet mogelijke voorbeelden van arbeidsuitbuiting, de omvang van het probleem en of er kenmerken te benoemen zijn van EU-arbeidsmigranten die ermee te maken krijgen. Daarnaast hebben we gevraagd naar het beeld dat de experts hebben van het sociale leven van de EU-migranten. Bij de interviews met experts hebben we een mix gezocht van zowel lokale experts (maatschappelijk middenveld actief in de wijk) als experts op het gebied van arbeidsrecht/-uitbuiting. Er is met verschillende maatschappelijke instanties gesproken en met verschillende medewerkers van de gemeente. Een aantal gesprekken met medewerkers van de gemeente leerden ons meer over de wijken alsook over de situatie van arbeidsmigranten.⁵ Bij het spreken met nationale instanties hebben we in de gesprekken zoveel mogelijk gefocust op de Rotterdamse situatie. In de eerste en tweede fase hebben we in totaal 27 gesprekken met experts gevoerd.

Tot slot hebben wij in de derde fase concrete ervaringen van buurtbewoners in kaart gebracht, onder wie een deel EU-arbeidsmigranten en een deel overige bewoners. Het doel van deze gesprekken was om een beeld te krijgen van het sociale leven en de sociale samenhang binnen de wijken en om voorbeelden van de woon- en werksituaties van EU-arbeidsmigranten te verzamelen. Deze voorbeelden zijn vooral bedoeld om een verdiepend (in plaats van representatief) beeld te geven.

Voor het bereiken van EU-arbeidsmigranten zijn we vindplaatsgericht te werk gegaan, door mensen te benaderen bij spreekuren die de gemeente faciliteert in (de buurt van) de wijken. Bij het uitvoeren van de interviews met EU-arbeidsmigranten is ernaar gestreefd om een veilige situatie te creëren waarin EU-arbeidsmigranten zich veilig genoeg voelden om hun verhaal te doen over dit gevoelige onderwerp en ook durfden te vertellen over eventuele misstanden. Dit betekent dat gesprekken privé uitgevoerd werden en anonimiteit gewaarborgd was. Daarnaast wilden we respondenten de mogelijkheid bieden om hun verhaal in hun eigen taal te doen. Met dit doel zijn twee Poolssprekende en een Bulgaarssprekende studentassistenten ingezet om tijdens de gesprekken te mediëren. Om de gesprekken bondig te houden zodat mensen gemotiveerd bleven mee te doen, hebben we in de gesprekken met EU-migranten gefocust op vragen die betrekking hebben op de sociale cohesie, zoals hoe zij het leven in Rotterdam, het contact met de bureaus, de veiligheid in de buurt, en eventuele overlast en spanningen ervaren. Ervaringen van arbeidsmigranten die te maken hebben met de arbeids- en woonsituatie zijn gebruikt als voorbeelden ter aanvulling op data uit de gesprekken met experts. Wanneer respondenten toestemming gaven, zijn de gesprekken opgenomen en door de studentassistenten uitgewerkt tot een samenvatting. In andere gevallen zijn aantekeningen gemaakt en is op basis hiervan een samenvatting gemaakt.

Om overige buurtbewoners te spreken te krijgen, hebben we per wijk op openbare plekken (parken, bushaltes, etc.) mensen benaderd voor een kort gesprek. Deze gesprekken zijn niet opgenomen, in plaats daarvan zijn aantekeningen gemaakt. Wederom lag de focus op sociale cohesie. Om de antwoorden van de respondenten zo min mogelijk te sturen maar toch een beeld te krijgen van hun ervaringen met de aanwezigheid van EU-migranten in de wijk, zijn hier pas aan het eind van de gesprekken enkele korte vragen over gesteld.

Het is mogelijk dat de manier waarop wij arbeidsmigranten hebben geworven voor deelname aan dit onderzoek, van invloed is geweest op de data. Zo weten veel van de arbeidsmigranten die wij spraken de weg naar de spreekuren te vinden omdat zij al langere tijd in Nederland wonen. Deze gesprekken lijken daarom voornamelijk een beeld te geven van de situatie van EU-arbeidsmigranten die al langere tijd in Nederland verblijven.

Verslaglegging en analyse

De Nederlandstalige interviews met wijkprofessionals en experts zijn met toestemming opgenomen en getranscribeerd. In één geval zijn in plaats daarvan gedetailleerde aantekeningen gemaakt. De gesprekken met EU-migranten die niet in het Nederlands zijn gevoerd, zijn door studentassistenten samengevat. Van de straatinterviews met bewoners zijn gedetailleerde aantekeningen gemaakt. De gespreksopnames, aantekeningen en verslagen dienden als naslag voor de onderzoekers bij het schrijven van de rapportage. De uitwerkingen zijn gecodeerd aan de hand van een codelijst (gebaseerd op de gebruikte interviewleidraden) in het programma Atlas.ti, dat is ontwikkeld om structuur aan te brengen in de codering en analyse van kwalitatieve data. Tijdens de analysefase hebben verschillende onderzoekers afzonderlijk van elkaar de data geanalyseerd om vervolgens met elkaar in overleg tot de conclusies en een antwoord op de onderzoeksvragen te komen (het vier-ogen principe).

3. Literatuurverkenning

3.1 Inleiding

In dit onderzoek wordt gekeken naar arbeidsuitbuiting van EU-arbeidsmigranten en de eventuele invloed daarvan op de sociale cohesie in drie Rotterdamse wijken. Eerst wordt ingegaan op de definities van arbeidsuitbuiting en sociale cohesie. Vervolgens wordt kort besproken wat er bekend is over de positie van EU-arbeidsmigranten in Nederland.

3.2 Arbeidsuitbuiting

Het is bekend dat er in Nederland en andere Europese landen sprake is van misstanden op de arbeidsmarkt. Wat echter onduidelijk is, is in hoeverre er sprake is van arbeidsuitbuiting, vooral omdat de reikwijdte van arbeidsuitbuiting in strafrechtelijke zin niet helder is. Wel bestaat er een redelijk beeld van de mechanismen die werknemers en sectoren kwetsbaar maken voor uitbuiting. Toch is het de vraag of die kennis voldoende wordt benut om slachtoffers en daders van arbeidsuitbuiting te identificeren. Daarom, zo stelt de Nationaal Rapporteur, moet er op lokaal niveau veel meer worden geïnventariseerd welke sectoren en werknemers kwetsbaar zijn voor uitbuiting (Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen, 13). Dit onderzoek is een poging in die richting.

Het is niet eenduidig wat arbeidsuitbuiting precies is

Er is de laatste jaren veel geschreven over arbeidsuitbuiting, maar er is geen eenduidige definitie van wat het precies is. In de (internationale) literatuur worden verschillende termen gebruikt, zoals arbeidsuitbuiting (Bogaerts, Plooi & Zoetekouw, 2010), slavernijachtige uitbuiting (Van der Leun & Vervoorn, 2004), *labor exploitation*, *labor trafficking*, *forced labor* en *modern slavery* (Van Meeteren & J. Hiah, 2019). De Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld bij Kinderen omschrijft arbeidsuitbuiting als 'een vorm van mensenhandel waarbij sprake is van gedwongen of verplichtte arbeid of dienstverlening zonder seksuele component' (Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld bij Kinderen, 2021).⁶ Het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid spreekt over een 'combinatie van ernstige en vaak onmenselijke situaties op de werkvloer zoals onderbetaling en fysieke/psychische druk' (Ministerie van SZW, 2010). De kern van arbeidsuitbuiting bestaat vaak uit het creëren van een financiële binding door arbeidskrachten in een permanente afhankelijkheidspositie te houden. Dwang, geweld, dreiging, afpersing, fraude en misleiding spelen daarbij vaak een rol (Inspectie SZW 2019, 7).

Bij dergelijke problematische werkomstandigheden is echter niet altijd strikt sprake van dwang. In de literatuur wordt dan ook onderscheid gemaakt tussen arbeidsuitbuiting en (ernstige) benadeling. Men spreekt van (ernstige) benadeling als er geen sprake is van arbeidsuitbuiting in strafrechtelijke zin, maar werknemers nog altijd te maken hebben met een combinatie van intimidatie, zeer slechte arbeidsomstandigheden, onderbetaling en veel te lange werktijden (Inspectie SZW 2019, 35).

Het Rotterdamse gemeentebestuur spreekt over arbeidsuitbuiting wanneer 'mensen onder dwang tegen geen of geringe vergoeding arbeid verrichten'. Dit hangt mede af van de aard en de duur van de werkzaamheden, de dwang, de mate van beperkingen en financieel gewin. Wanneer dit niet kan worden bewezen, maar er wel sprake is van onderbetaling en/of te lange werkdagen, wordt gesproken over 'ernstige benadeling' (Inspectie SZW 2019, 18). Voor dit onderzoek is gekozen voor een brede definitie van arbeidsuitbuiting waaronder ook (ernstige) arbeidsbenadeling valt en komen arbeidsuitbuiting en -benadeling vaak samen of afgewisseld voor. Daaronder vallen in elk geval

⁶ Seksuele arbeidsuitbuiting (zoals illegale prostitutie) wordt als een apart fenomeen gedefinieerd en behandeld.

vormen van mensenhandel waarbij sprake is van diverse vormen van benadeling, bijvoorbeeld in de vorm van slechte arbeidscontracten, slechte huisvesting, overbewoning, hoge huren en geen of slechte huurcontracten. Wanneer in dit rapport gesproken wordt over arbeidsuitbuiting wordt daar ook arbeidsbenadeling mee bedoeld.

Er is weinig zicht op de omvang van arbeidsuitbuiting

De omvang van arbeidsuitbuiting is op basis van de beperkt beschikbare jurisprudentie lastig in te schatten. Door het beperkte aantal zaken van vermoedelijke arbeidsuitbuiting dat door het huidige systeem van toezicht, handhaving en opsporing naar boven komt en voor de rechter wordt gebracht, is de invulling van het begrip nog onvoldoende helder. Er is daardoor geen goed beeld van de manier waarop misstanden in de relatie tussen werkgever en werknemer leiden tot het delict arbeidsuitbuiting. Met name de scheidslijn tussen ernstige benadeling en arbeidsuitbuiting is niet helder. Bij ernstige benadeling gaat het vaak om gevallen van malafide werkgevers die hun werknemers ernstig onderbetalen, hen laten werken in slechte omstandigheden of andere grove overtredingen van de arbeidswetten begaan, terwijl er geen sprake is van aantoonbaar fysiek geweld of misbruik van een kwetsbare positie (NCTV 2017, 47). Enkel aan de hand van het beperkt aantal zaken waarin de rechter een uitspraak heeft gedaan kan geen duidelijk beeld worden verkregen van de omvang en uitingsvormen van arbeidsuitbuiting in Nederland. Bovendien komen waarschijnlijk veel gevallen van arbeidsuitbuiting niet aan het licht vanwege de lage zelfidentificatie onder de slachtoffers (Tielbaard, Van Meeteren & Commandeur, 2016; Van Meeteren & J. Hiah, 2019).

Er is weinig zicht op wie de slachtoffers zijn van arbeidsuitbuiting

De Slachtoffermonitor mensenhandel 2015-2019 laat zien dat er weinig zicht is op wie de slachtoffers zijn van arbeidsuitbuiting (Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen, 2020). Wel zijn er aanwijzingen dat vooral arbeidsmigranten er slachtoffer van worden door hun zwakke arbeidsmarktpositie. Ze hebben vaak een laag loon, een onzeker (tijdelijk) contract, en zijn voor hun werk veelal afhankelijk van uitzendbureaus. Daarmee zijn zij in potentie kwetsbaarder voor uitbuiting. Vaak worden ze voor werk in Nederland geworven met misleidende of leugenachtige voorlichting (Inspectie SZW, 2019, 36). De arbeidsmigranten zijn vaak afhankelijk van hun werkgever en verkeren in slechte werk-, woon- en leefomstandigheden. Dit is aantrekkelijk voor de werkgever, omdat hij op deze manier relatief goedkoop kan produceren of diensten kan leveren. De werknemers schikken zich vaak lange tijd in hun lot omdat zij niet beter weten of vanwege hun kwetsbare positie onder druk worden gezet met subtiele dwangmiddelen. Bovendien kan een voortdurende uitbuitingssituatie de kans vergroten dat slachtoffers na verloop van tijd ook met (de dreiging van) fysieke dwangmiddelen geconfronteerd worden (Postman & Van Wijk, 2012).

Dwyer et al (2011) laten zien dat het immigratiebeleid in het algemeen – en met name de sociaaljuridische status – bepaalde immigranten kwetsbaarder maakt voor arbeidsuitbuiting. Zij spreken over een complexe 'hiërarchie van kwetsbaarheid' die de mogelijkheden van bepaalde groepen immigranten aanzienlijk beperkt. Immigranten wier basisrechten in het gastland afhankelijk zijn van specifieke regels die betrekking hebben op hun immigratiestatus, kunnen kwetsbaar zijn voor arbeidsuitbuiting. Het betreft voornamelijk immigranten wiens verblijfsrecht afhangt van het hebben van betaald werk, migranten die in mindere mate op de hoogte zijn van hun rechten of migranten die niet gemachtigd zijn om te werken op grond van het nationale migratierecht. Zo heeft in de EU het vrije verkeer van werknemers invloed op het arbeidsaanbod in de ontvangende lidstaten en worden lokale werknemers soms vervangen door immigranten, wat een negatieve invloed kan hebben op de lokale arbeidsomstandigheden; EU-arbeidsmigranten, die vaak aan de genoemde risicofactoren voldoen, zijn hiermee kwetsbaar voor uitbuiting.

Hoewel de kwetsbaarheid voor arbeidsuitbuiting zich niet beperkt tot migranten en niet alle migranten kwetsbaar zijn voor arbeidsuitbuiting, lopen bepaalde categorieën migranten, zoals irreguliere migranten, het grootste risico hiermee te maken te krijgen. Toch zijn er ook steeds meer aanwijzingen dat migranten die te maken krijgen met arbeidsuitbuiting op een legale manier gemigreerd zijn naar de landen waar de misstanden plaatsvinden. Daarnaast neemt de kennis toe over de manier waarop arbeidsuitbuiting gefaciliteerd wordt door tijdelijke arbeidsprogramma's die de toegang tot de arbeidsmarkt en de sociale rechten voor migranten beperken (Van Meeteren & Heideman, 2021). Wat deze groep betreft bestaat er bovendien bewijs dat werkgevers hun arbeidsrechten schenden (Wagner & Berntsen, 2016).

Als we specifiek kijken naar EU-arbeidsmigrant, is opmerkelijk dat we niet goed weten hoeveel van hen er in Nederland wonen en werken. Volgens de meest recente cijfers zijn er momenteel 532.660 EU-arbeidsmigrant in Nederland aanwezig (Aanjaagteam Bescherming Arbeidsmigrant, 2020). Het daadwerkelijke aantal in Nederland aanwezige EU-arbeidsmigrant zal echter hoger zijn. Het is bekend dat een deel van de EU-arbeidsmigrant niet geregistreerd staat terwijl dit gezien de duur van hun verblijf wel zou moeten (in de BRP of RNI), waardoor zij in het bijzonder meer risico lopen uitgebuit/benadeeld te worden op het gebied van arbeid en wonen (Seidler et al 2017). Vermoedelijk is met name bij nieuwe EU-bewoners, die tijdelijke huisvesting en werk hebben gevonden, sprake van vormen van (arbeids)uitbuiting, intimidatie en onbekendheid met hun rechten en plichten, en minder bij de inmiddels geïntegreerde EU-migrant (Gemeente Rotterdam, 2021, 6).

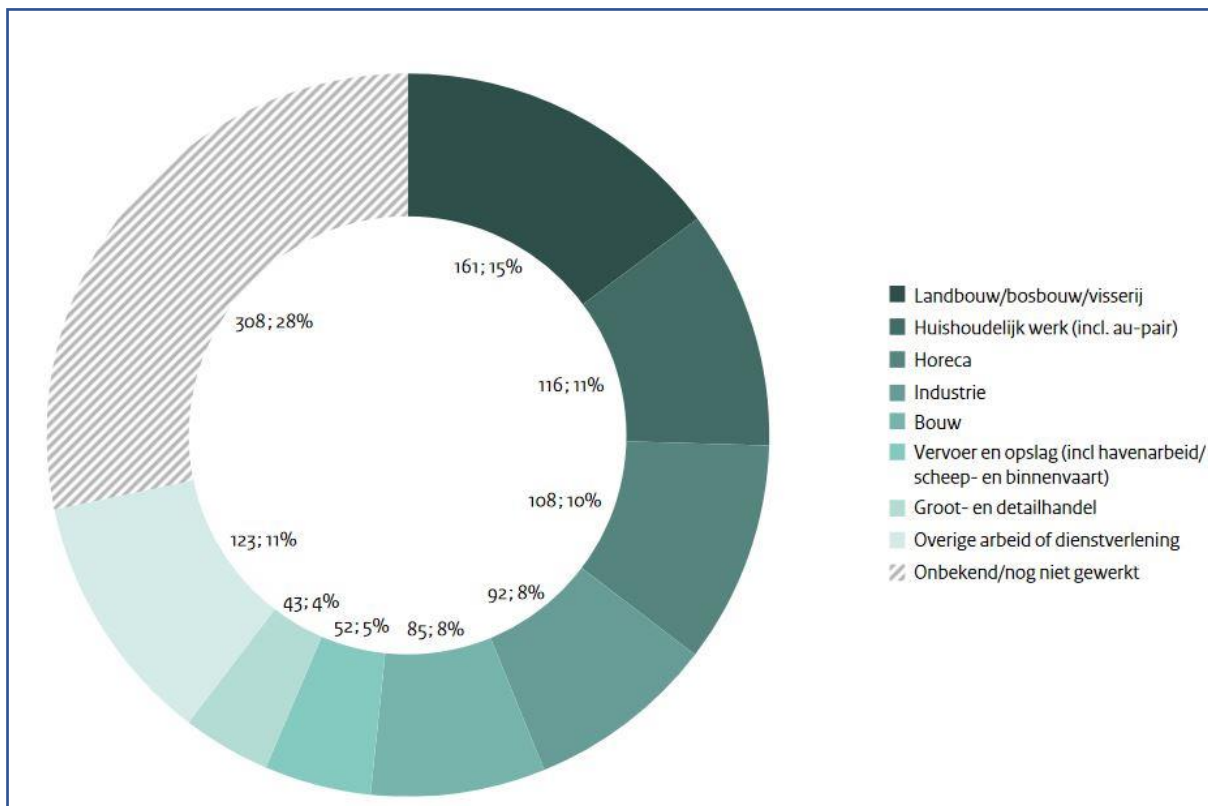
Er is weinig zicht op wie de daders zijn van arbeidsuitbuiting

Post en Van Wijk (2012) deden een dossieranalyse van alle opsporingsonderzoeken naar arbeidsuitbuiting die de ISZW-DO tussen 2005 en 2011 uitvoerde. Zij concludeerden dat vooral mannelijke ondernemers van middelbare leeftijd met een buitenlandse achtergrond, relatief jonge mannelijke landgenoten uitbuiten. Dit doen zij met name in de horeca, land- en tuinbouw en huishoudelijk werk, door werknemers veel en lange werkdagen te laten maken. Ook uit onderzoek van Van Meeteren en Heideman (2021) blijkt dat immigranten de overgrote meerderheid van de slachtoffers van mensenhandel vormen, maar ook een groot deel van de daders. Van Meeteren en Van der Leun (2018; 2021) concludeerden dat er veel gevallen zijn waarin particulieren, huishoudens of kleine bedrijven verantwoordelijk zijn voor arbeidsuitbuiting. Zij merkten op dat arbeidshandel in vergelijking met andere vormen die bestempeld worden als georganiseerde misdaad, zoals drugshandel, niet dusdanig veel organisatie lijkt te vereisen dat er meerdere mensen bij betrokken moeten worden. Volgens hen is het relevant om een onderscheid te maken tussen arbeidshandel die voortkomt uit economisch opportunisme en arbeidshandel die plaatsvindt in criminele omgevingen. Volgens Van Meeteren en Heideman (2021) moet het grootste deel van de arbeidshandel worden gezien als een bijproduct van arbeidsmigratie en komt arbeidshandel veel vaker voort uit economisch opportunistische motieven van bedrijven dan in criminele omgevingen. Het lijkt erop dat het grootste deel van de arbeidshandel in Nederland genesteld is in legitieme markten en wordt gepleegd door legitieme bedrijven en hun eigenaren, vanuit economisch opportunistische motieven (Van Meeteren & Heideman 2021).

In welke sectoren vindt arbeidsuitbuiting plaats?

Arbidsuitbuiting lijkt vooral voor te komen in sectoren waar behoefte is aan ongeschoolde en goedkope arbeidskrachten. De sectoren waarin het plaatsvindt worden ook weleens omschreven als plaatsen waar als 'dirty, dangerous en degrading' aangeduide werkzaamheden worden verricht (Inspectie SZW, 2019). Het gaat vaak om laagbetaalde, laaggeschoolde en flexibele arbeid in sectoren

zoals de bouw, land- en tuinbouw, distributie, schoonmaak of de vleesverwerkende industrie. Recente cijfers van CoMensha geven een overzicht van de sectoren waar arbeidsuitbuiting het meeste voorkomt (zie figuur 3.1).

Figuur 3.1: Bij CoMensha gemelde slachtoffers van arbeidsuitbuiting naar sector (totaal 2015-2019, n=1.088)

Bron: CoMensha-databestanden

In Nederland werken vooral arbeidsmigranten in deze sectoren (Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld bij Kinderen, 2020). Het is dan ook aannemelijk dat zij vooral het slachtoffer worden van arbeidsuitbuiting.

3.3 Sociale cohesie

In dit onderzoek wordt gekeken of misstanden op de arbeidsmarkt ook van invloed zijn op de sociale cohesie in wijken die vaak al te maken hebben met verschillende soorten problematiek. Zo scoren de wijken waar we ons op focussen, al jaren beneden het Rotterdamse gemiddelde op het wijkprofiel. Om een mogelijk relatie tussen arbeidsuitbuiting en sociale cohesie te kunnen onderzoeken, dienen we sociale cohesie eerst te definiëren.

Sociale cohesie is een paraplubegrip dat vanaf het midden van de jaren negentig in zwang raakt in Europese context. Aanvankelijk wordt sociale cohesie van belang geacht om de (sociale) stabiliteit te waarborgen, wat de economische groei ten goede komt. In de loop der jaren verandert de definitie van het construct en wordt het een meer opzichzelfstaand begrip dat gebruikt wordt om verbondenheid en samenhang in de maatschappij te duiden.

Volgens de momenteel gangbare definitie heeft sociale cohesie betrekking op wat een gemeenschap bij elkaar houdt en op het vermogen van burgers om samen te leven en werken. Het is het sociale

cement van de samenleving. In dit onderzoek sluiten we aan bij de definitie die De Hart (2002: 12) gaf in de SCP-publicatie *Zekere banden*: sociale cohesie is “...de mate waarin bewoners gemeenschappelijke waarden delen, er sprake is van een zekere sociale controle, van de aanwezigheid en interdependenties van sociale netwerken (...), van vertrouwen in andere bewoners en de bereidheid om samen met hen te zoeken naar oplossingen voor collectieve problemen.”

Deze definitie volgend, zien we dat sociale cohesie zowel een gedragscomponent als een houding- (attitude) of opvattingscomponent heeft. Bij gedrag gaat het bijvoorbeeld om de onderlinge sociale relaties binnen een groep of gemeenschap en de onderlinge steun (emotioneel of materieel) die binnen het netwerk daadwerkelijk wordt uitgewisseld. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen onderlinge steun binnen een bepaalde groep of gemeenschap (*bonding*) en groepsoverstijgende steunrelaties (*bridging*; Putnam, 2000). Bij de houding- of opvattingscomponent van sociale cohesie gaat het bijvoorbeeld om de mate van vertrouwen in elkaar en in instituties en de gepercipieerde kwaliteit van sociale relaties in een groep of gemeenschap maar ook om de mate waarin bewoners spanningen of problemen in hun directe leefomgeving ervaren.

Daarnaast kijken we bij het beschouwen van sociale cohesie op verschillende dimensies naar de binding van personen. Zo kan iemand zich verbonden voelen met de plek waar hij leeft maar bijvoorbeeld niet met mensen die niet tot de eigen groep gerekend worden. Ook is het voor de eenheid in de wijk van belang om te kijken naar de mate waarin er verbinding is tussen en binnen verschillende groepen bewoners.

Over een aantal aspecten waarvan wordt verondersteld dat deze samenhangen met sociale cohesie (namelijk ‘vertrouwen (in elkaar en de overheid)’, ‘solidariteit’, ‘kwaliteit van buurtrelaties’ en ‘veiligheidsgevoelens en overlast’) zijn respondenten in dit onderzoek bevraagd.

3.4 De woon- en werkpositie van EU-arbeidsmigranten in Rotterdam

Uit onderzoek van Snel blijkt dat het stereotype beeld van de EU-arbeidsmigrant die naar Nederland komt om laagbetaald en onzeker werk te verrichten lang niet altijd klopt (Snel et al., 2014). Het beeld is gevarieerder: een deel van de EU-arbeidsmigranten heeft zich in Nederland gevestigd en verricht arbeid, draagt bij aan de maatschappij en maakt carrière op de woningmarkt. Engbersen et al. maakten daarom onderscheid naar vier typen EU-arbeidsmigranten: circulaire migranten, vestigingsmigranten, transnationale migranten en *footloose* migranten. De verschillen tussen deze migranten worden verdeeld langs twee dimensies: de binding met Nederland en de binding met het herkomstland. Met name van de twee groepen die weinig binding hebben met Nederland (circulaire en *footloose* migranten) kan verondersteld worden dat hun aanwezigheid gevolgen heeft voor de sociale cohesie in een wijk. Tegelijkertijd weten we dat deze twee groepen vaak laagbetaalde arbeid uitvoeren en in onzekerheid verkeren over hun woon- en arbeidsmarktpositie (Engbersen et al., 2011), waardoor zij kwetsbaar zijn voor uitbuiting. Zimmerman deed in 2018 al onderzoek naar de gevolgen van arbeidsmobiliteit op de sociale cohesie in wijken. Hij beargumenteerde dat arbeidsmigratie en sociale cohesie niet in conflict met elkaar hoeven te staan (Zimmerman, 2018). De aanwezigheid van arbeidsmigranten die werk hebben, kan juist voor een positieve economische impuls zorgen waar ook de oorspronkelijke bewoners van profiteren.

Verschiedende factoren zijn van invloed op de migratie van EU-arbeidsmigranten naar Rotterdam (Snel et al., 2014). Ten eerste zijn de werkomstandigheden van belang: het aanbod, werkomstandigheden en loon. Dit zou vooral voor Polen gelden. Ten tweede zijn, zoals gezegd, communale factoren in het bijzonder voor Bulgaren van belang: de aanwezigheid van familie, vrienden en landgenoten. De derde factor heeft betrekking op het (sociale) voorzieningenniveau, bijvoorbeeld op het gebied van huisvesting en onderwijs. Een laatste invloedrijke factor is taal. Voor veel EU-arbeidsmigranten is taal

een factor waarmee rekening gehouden wordt bij de migratie. Doordat veel Rotterdammers Engels en/of Duits spreken, is Rotterdam een aantrekkelijke plek voor EU-arbeidsmigranten om zich te vestigen.

Werken

Over het algemeen zijn buitenlandse werknemers voornamelijk werkzaam binnen arbeidsintensieve beroepen met gestandaardiseerde werkzaamheden. Ook wordt er bij deze beroepen internationaal sterk geconcentreerd en is een beheersing van de Nederlandse taal onbelangrijk. Uit onderzoek van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) komt naar voren dat relatief veel laagopgeleide EU-arbeidsmigranten naar Nederland trekken (Kremer & Schrijvers, 2014). Volgens Strockmeijer et al. onderscheiden Oost-Europese arbeidsmigranten zich van andere arbeidsmigranten doordat zij vaak via uitzendbureaus naar Nederland komen en daardoor in een afhankelijkheidspositie verkeren. Dit zorgt ervoor dat zij in minder aantrekkelijke banen terechtkomen die zich kenmerken door beperkte mogelijkheden tot opwaartse mobiliteit en inkomensstijging. Bovendien is arbeid vaak seizoensgebonden en zijn veel migranten vooraf niet van plan om zich te vestigen, waardoor ze mogelijk genoeg nemen met minder aantrekkelijke banen en werkgevers minder geneigd zijn in hen te investeren (Strockmeijer et al., 2017).

Uit verschillende onderzoeken (o.a. Berkhout et al., 2014, Snel et al., 2014, OECD, 2013) blijken de sectoren waarin veel EU-arbeidsmigranten actief zijn voornamelijk de lagere beroepsrichtingen binnen de agrarische sector, transportsector en bouwsector te betreffen. Het gaat vaak om sectoren die gevoelig zijn voor seizoenschommelingen waardoor sprake is van tijdelijke contracten. Het feit dat veel EU-arbeidsmigranten jong zijn, laaggeschoold (of geschoold in een vak dat niet aansluit bij het werk) en op basis van tijdelijke contracten in onzekere sectoren werken, zorgt ervoor dat zij relatief veel kans lopen hun baan te verliezen (Strockmeijer et al., 2021) en in het algemeen een zwakke financiële positie te hebben (OECD, 2013). Zo zijn Oost-Europese arbeidsmigranten volgens Strockmeijer et al. viermaal zo vaak werkloos als Nederlandse werknemers, wat gedeeltelijk te verklaren is door verschillen in baankenmerken.

Snel et al. (2014) merkten op dat relatief veel Poolse respondenten (38 procent) via een uitzendbureau werken. Onder Roemeense arbeidsmigranten was destijds een relatief groot aandeel (19 procent) zelfstandigen. Dit werd toegeschreven aan het feit dat dit de manier was voor de groep zonder werkvergunning om aan formeel werk te komen. Ook blijken Poolse arbeidsmigranten vaker via een (in het thuisland) georganiseerde manier naar Rotterdam te komen. Roemenen zouden vaker op eigen initiatief komen en via formele kanalen zoals uitzendbureaus. Bulgaren maken daarentegen meer gebruik van informele, communale netwerken (Snel et al. 2014). Dit beeld werd bevestigd in eerder onderzoek van Risbo (Seidler et al., 2017). De rol van uitzendbureaus en het feit dat nieuwe migranten gemakkelijk beschikbaar zijn om het werk (tegen laag loon, onder slechte omstandigheden) over te nemen, zien Strockmeijer et al. (2017) als een verklarende factor in de beperkte opwaartse mobiliteit onder Oost-Europese migranten.

Wonen

Uit onderzoek is bekend dat veel EU-arbeidsmigranten in goedkope particuliere huurwoningen wonen (De Leeuw et al., 2016). Daarnaast kunnen huurwoningen in het lagere segment een oplossing zijn voor huurders met een gering of instabiel inkomen die binnen de reguliere markt niet in aanmerking komen voor een woning. Uit ditzelfde onderzoek blijkt dat van de 19.000 particuliere huurwoningen in het lagere woonsegment in Rotterdam, circa een vijfde bewoond wordt door personen uit EU-landen. De onderzoekers nemen aan dat het voornamelijk Midden- en Oost-Europeanen betreft. Personen uit de Europese Unie zijn sterk oververtegenwoordigd in particuliere huurwoningen in

Rotterdam: dertien procent van alle hoofdbewoners uit een EU-land woont in een particuliere huurwoning uit het lagere segment tegenover vier procent gemiddeld in Rotterdam. Daarnaast is bekend dat veel migranten in de omgeving van het Westland huisvesting verkrijgen via de werkgever, waardoor een dubbele afhankelijkheid ontstaat, wat er in combinatie met het grote aanbod potentiële werknemers voor zorgt dat migranten weinig van hun werkgever (en vaak dus huisbaas) durven vragen (Razenberg et al., 2015).

Het is bekend dat er in de praktijk vaker problemen voorkomen in de irreguliere woonsector dan binnen de reguliere woningmarkt (Singelenberg, 2005). Het betreft voornamelijk problemen rondom particuliere kamer- en logementenverhuur waarbij niet aan de gemeentelijke eisen wordt voldaan. Dit kan zich uiten in onrechtmatige bewoning, illegale (door)verhuur, onregelmatigheden rond de verhuur van particuliere woningen en onrechtmatig gebruik van woningen voor andere doeleinden dan reguliere huisvesting (Ferwerda et al., 2007). Bovenstaande problemen kunnen leiden tot onwenselijke situaties voor huurders en de omgeving. Huurders lopen het gevaar benadeeld te worden via het betalen van veel te hoge huren die niet in verhouding zijn met de kwaliteit en grootte van de woning en/of het aantal medehuurlers. Dit komt relatief vaak voor onder Midden- en Oost-Europeanen ('t Hart, 2015). Huurders komen moeilijk uit deze situatie doordat zij in een afhankelijkheidspositie verkeren en het moeilijk vinden om zelf een geschikte, betaalbare woning te vinden (Razenberg et al., 2015). Vaak moeten ze bij het aangaan van een huurcontract een extra maand huur als borg betalen, wat voor mensen die nog geen werk hebben of op het gebied van arbeid benadeeld worden (denk aan salaris dat niet wordt uitbetaald, te weinig uren werk om rond te komen) niet altijd haalbaar is (Razenberg et al., 2015).

Binnen de particuliere woningmarkt is relatief vaak sprake van achterstallig onderhoud, overbewoning en een hoge doorloop ('t Hart, 2015). Dit kan leiden tot onveilige en onhygiënische situaties die ten koste kunnen gaan van de sociale cohesie en het woongenot van buurtbewoners. Het komt voor dat verhuurders EU-migranten niet toestaan zich op het woonadres te registreren, bijvoorbeeld wanneer de woning illegaal wordt verhuurd (Razenberg et al., 2015). Dit belemmert hen vervolgens in de inschrijving, waardoor zij in een extra kwetsbare positie verkeren: ze kunnen dan de (verplichte) zorgverzekering vaak niet aanvragen en kunnen moeilijk bewijzen waar ze recht op hebben wanneer ze werk- en/of dakloos raken.

Eén van de grootste zorgen rondom de woonpositie van EU-arbeidsmigranten in Nederland is het ontstaan van overlast voor de buurt en omgeving, vaak als gevolg van overbewoning en alcoholmisbruik (Vols & Crooy, 2011). In andere onderzoeken wordt daarentegen geconcludeerd dat alcoholmisbruik en overlast, veroorzaakt door EU-arbeidsmigranten, statistisch gezien juist beperkt zijn (Saraber, 2009; Korf, 2009). Daarnaast suggereert onderzoek van Venema et al. (2017) dat in gebieden met hoge concentraties EU-arbeidsmigranten (in dit onderzoek specifiek Polen in de gemeente Westland), zij veelal gesegregeerd leven van andere bewoners. Mogelijk is dit ook in Rotterdamse wijken met hoge populaties EU-arbeidsmigranten het geval.

Arbeidsuitbuiting in Rotterdam

In de stad Rotterdam, zo wordt geschreven in het Actieprogramma EU-arbeidsmigranten 2021-2025, zijn er nauwelijks aantoonbare signalen van arbeidsuitbuiting, waardoor er geen gefundeerde indicatie is van de omvang van het probleem in de stad. Wel zijn er vermoedens en signalen bekend, zoals slapen op de werkplek, illegale arbeid en overbewoning in combinatie met slechte huisvesting en hoge huren (Inspectie SZW, 2019). Het vermoeden is dat met name EU-arbeidsmigranten het slachtoffer dreigen te worden van arbeidsuitbuiting. Risbo deed in 2017 onderzoek naar de

schaduweffecten van EU-arbeidsmigratie in Rotterdam . Toen concludeerden wij dat door de toenemende concurrentie op de arbeidsmarkt er vaak sprake was van onzekere omstandigheden voor EU-arbeidsmigranten. Doordat een deel van deze migranten bereid was werk te accepteren onder slechte voorwaarden ontstonden er meer kansen op uitbuiting (Seidler et al 2017: 7). Daarbij werd in het bijzonder aandacht geschonken aan EU-arbeidsmigranten die niet geregistreerd waren in de BRP, en hierdoor buiten beeld van de instanties bleven.

Fairwork en Stichting Humanitas (2021) voerden recentelijk een quickscan uit naar arbeidsuitbuiting onder Europese arbeidsmigranten in Carnisse en Oud Charlois. De verkenning geeft een eerste beeld van arbeids- en andere misstanden waar arbeidsmigranten in Rotterdam mee te maken krijgen. Zo blijkt dat veel arbeidsmigranten hun (arbeids)rechten onvoldoende kennen. Er zijn veel organisaties actief in de ondersteuning van deze doelgroep, maar de kennis en vaardigheden om signalen van arbeidsuitbuiting te herkennen en door te zetten naar de juiste instanties ontbreekt bij velen. Het overgrote deel van de Europese arbeidsmigranten is uitzendkracht en hun problemen hebben veelal te maken met de manier waarop de uitzendsector georganiseerd is. Bovendien heeft de coronapandemie de kwetsbaarheid van werkers en bestaansonzekerheid groter gemaakt en de aanpak van al bestaande knelpunten nog urgenter.

3.4 Conclusie

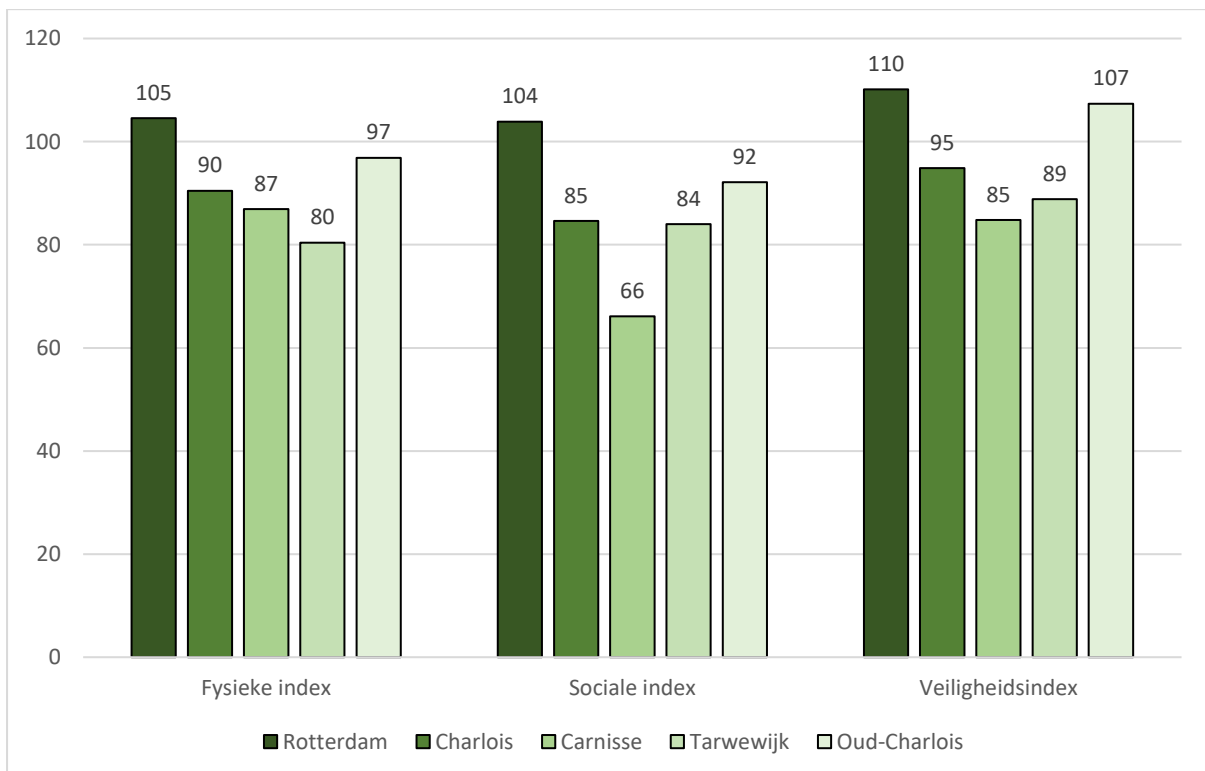
Dit literatuuronderzoek had als doel om een beter begrip te krijgen van de elementen die in dit onderzoek centraal staan, namelijk arbeidsuitbuiting en sociale cohesie. Aanvullend is op basis van bestaande literatuur een eerste schets gegeven van de positie van EU-arbeidsmigranten op het gebied van werken en wonen. Op veel vlakken blijkt de situatie vergelijkbaar met circa vijf jaar geleden toen we de schaduwzijden van EU-arbeidsuitbuiting onderzochten (Seidler et al 2017). Destijds kwam aan het licht dat met name de afhankelijkheidspositie van EU-arbeidsmigranten aan de onderkant van de arbeidsmarkt, die pas kort in Nederland verbleven, zorgwekkend was. Ondanks dat de overheid heeft ingezet op de bestrijding van onwenselijke praktijken (bijvoorbeeld via de WAS), lijkt het beeld van de afhankelijkheidsrelatie van arbeidsmigranten op het gebied van werken en wonen onveranderd.

4. Wijk schetsen

De drie focuswijken die in dit onderzoek centraal staan, behoren alle drie tot het stadsgebied 'Charlois', dat is opgebouwd uit tien wijken. De wijken Oud Charlois, de Tarwewijk en Carnisse liggen in het noordelijk deel van het stadsgebied. Dit hoofdstuk is bedoeld om een beeld te vormen van deze wijken op basis van kwantitatieve data van de gemeente, gesprekken met professionals uit de wijken en wijkbezoeken van de onderzoekers die het veldwerk in de wijk hebben verricht. Eerst wordt ingegaan op de data uit het wijkprofiel, vervolgens wordt per wijk een korte schets gegeven.

4.1 Profiel en wijkenmerken

De gemeente Rotterdam gebruikt sinds 2014 het wijkprofiel om te monitoren hoe wijken en gebieden zich ontwikkelen op sociaal, fysiek en veiligheidsgebied. Het wijkprofiel is opgebouwd uit drie componenten: de fysieke index, veiligheidsindex en sociale index. In het wijkprofiel worden verschillende statistieken gecombineerd met de beleving van bewoners.⁷ De fysieke index heeft betrekking op de voorzieningen en staat van de wijk. Daarbij is er aandacht voor wonen, openbare ruimte, voorzieningen en milieu. In de sociale index wordt gesproken over zelfredzaamheid, samenredzaamheid, participatie en binding. De veiligheidsindex bestaat uit de aspecten diefstal, geweld, inbraak, vandalisme, overlast en veiligheidsbeleving. Figuur 4.1 geeft een overzicht van de scores op de fysieke, sociale en veiligheidsindex voor de gemeente Rotterdam, stadsgebied Charlois en de drie focuswijken.

Figuur 4.1: scores op de fysieke, sociale en veiligheidsindex naar gebied

Bron: Wijkprofiel gemeente Rotterdam 2022

⁷ Hoewel in Rotterdam ingeschreven EU-arbeidsmigranten ook deel uit maken van de onderzoekspopulatie, is de veronderstelling dat de respons onder deze groep zeer beperkt is, bijvoorbeeld door een taalbarrière.

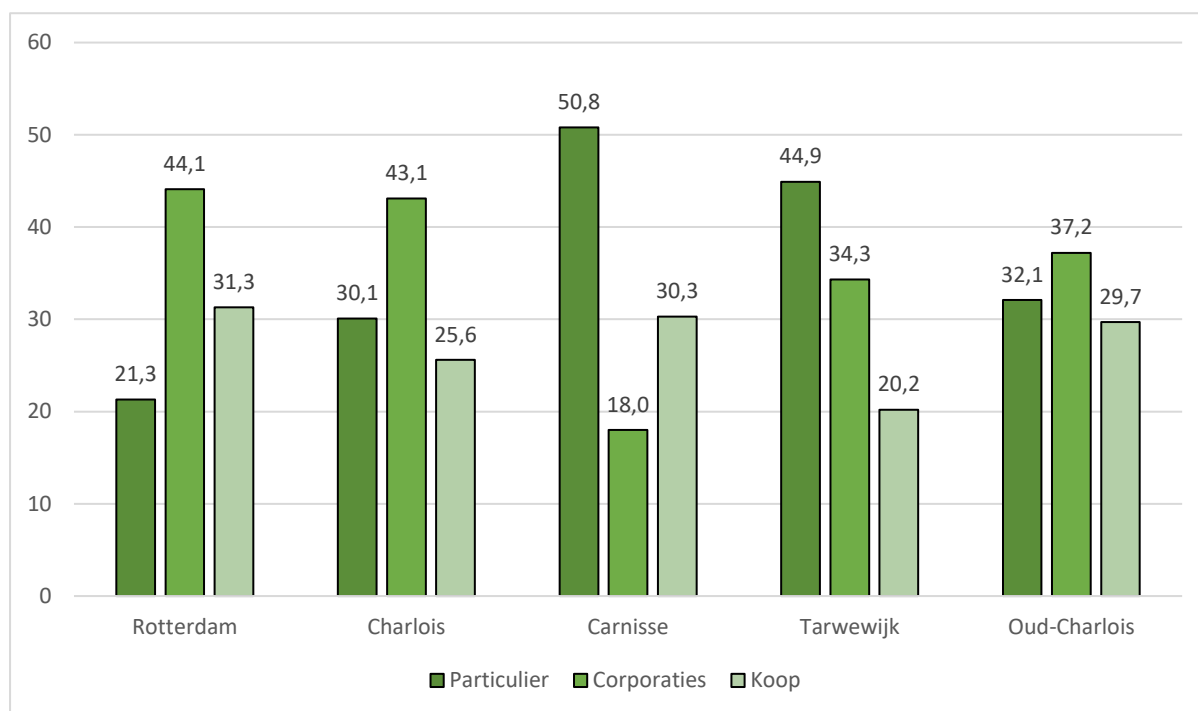
De wijken die in dit onderzoek centraal staan scoren lager dan het Rotterdams gemiddelde op de verschillende dimensies van het wijkprofiel. Vooral wat betreft de sociale index en veiligheidsindex scoren de wijken onder gemiddeld. Wanneer we de scores van de focuswijken vergelijken met het stadsgebied Charlois dan valt op dat de scores voor Oud Charlois hoger liggen dan het gemiddelde in dit gebied. Van de drie focuswijken scoort Carnisse het laagst op alle drie de onderdelen. De scores voor de Tarwewijk liggen tussen die van Carnisse en Oud Charlois in voor wat betreft de sociale en veiligheidsindex. Op de fysieke index scoort deze wijk het laagst van de onderzochte wijken.

Een nadere analyse van de onderliggende indicatoren lijkt erop te duiden dat deze lage scores voornamelijk worden veroorzaakt door aspecten die samenhangen met de beleving van bewoners (zie tabel b4.1 in de bijlage. In het bijzonder het oordeel van de kwaliteit van leven en participatie (subjectief) is erg laag.

Omdat er inmiddels vijf metingen voor het wijkprofiel zijn uitgevoerd, is het mogelijk een vergelijking in de tijd te maken (zie tabel b4.2 in de bijlage). Uit deze vergelijking komt naar voren dat met name de sociale index is verslechterd sinds de meting in 2018. Dit geldt in het bijzonder voor Carnisse. Hoewel in het algemeen de score op de veiligheidsindex tussen 2016 en 2020 is verbeterd, blijven de scores in de focuswijken achter bij de rest van Rotterdam.

Wijkenmerken

Op basis van het literatuuronderzoek is bekend dat arbeidsmigranten vaak in wijken wonen waar veel woningaanbod is dat past bij hun situatie. Om deze reden is in figuren 4.2 tot en met 4.6 een aantal gegevens afkomstig van onderzoek010 opgenomen met betrekking tot de woningvoorraad, de bevolking en het inkomen van inwoners van Rotterdam, het stadsgebied Charlois en de drie focuswijken.

Figuur 4.2: Woningvoorraad naar type bezit en gebied (01-01-2021)

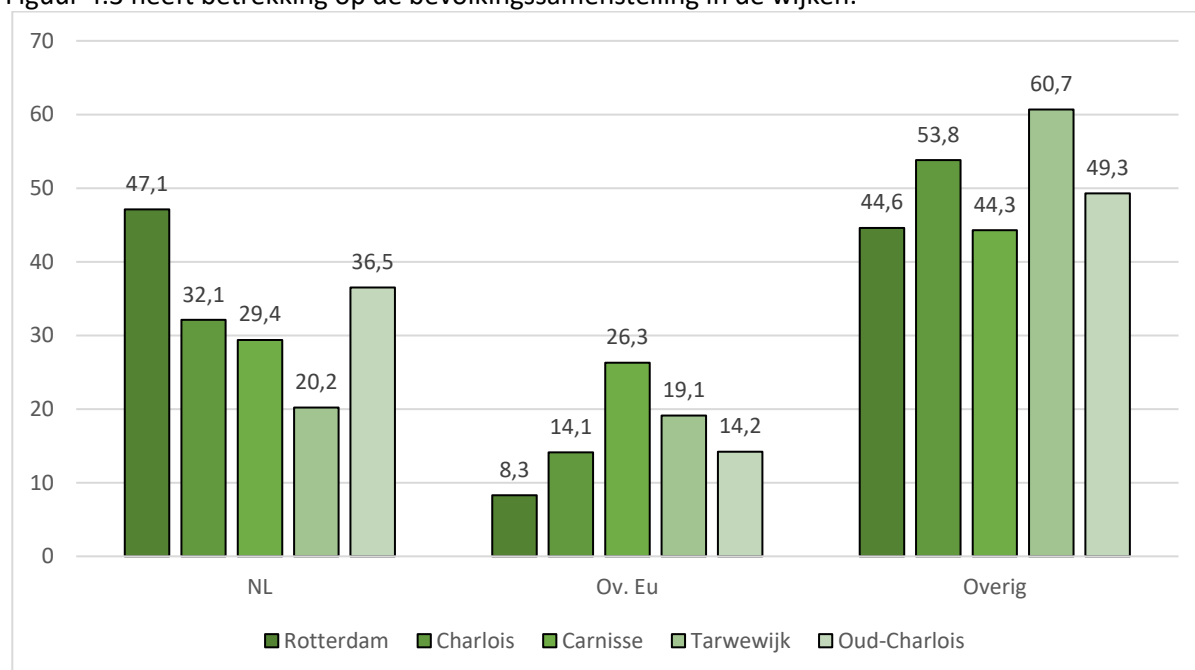
Bron: onderzoek 010

Uit figuur 4.2 valt op te maken dat de woningvoorraad in Carnisse en de Tarwewijk uit relatief veel particuliere huurwoningen bestaat (respectievelijk 50,8% en 44,9%) in vergelijking met het gemiddelde in Charlois (30,1%) en Rotterdam (21,3%). Het aandeel corporatieverhuur en koopwoningen is juist relatief laag. Dit geldt in het bijzonder voor Carnisse waar slechts 18,0 procent

van de woningvoorraad in het bezit is van een woningcorporatie. De woningvoorraad in Oud Charlois is gelijk verdeeld dan in de andere focuswijken. In vergelijking met het Rotterdamse gemiddelde is de particuliere huursector iets en het aandeel koopwoningen iets kleiner dan gemiddeld.

De woningvoorraad in de wijken is relatief oud (zie tabel b4.3 in de bijlage). Het percentage woningen dat na 1959 is gebouwd is in vergelijking met het Rotterdams gemiddelde beperkt. Dit geldt in het bijzonder voor de Tarwewijk en Carnisse. In Oud Charlois is ongeveer een derde van de woningen na 1959 gebouwd. In de Tarwewijk is bijna vier op de vijf woningen (79,8%) voor 1945 gebouwd. Dit aandeel is veel hoger dan gemiddeld in zowel Rotterdam als Charlois. Het aandeel woningen dat na 1959 is gebouwd is daar slechts 12 procent. Samenhangend met het bouwjaar en de relatief kleine oppervlakte van de woningen, zien we dat een groot deel van de woningen in Charlois (68,7 procent) een relatief lage WOZ-waarde heeft (minder dan €175.000,-). In Rotterdam is dit gemiddeld 31,7 procent. In Carnisse en de Tarwewijk zijn deze percentages met respectievelijk 89,7 procent en 81,6 procent fors hoger (zie tabel b4.3 in de bijlage). Het aandeel woningen met een lage WOZ-waarde in Oud Charlois (60,9 procent) is kleiner dan gemiddeld in Charlois maar nog steeds bijna twee keer zo groot als gemiddeld in Rotterdam.

Figuur 4.3 heeft betrekking op de bevolkingssamenstelling in de wijken.

Figuur 4.3: Bevolking naar migratieachtergrond (01-01-2021)

Bron: onderzoek 010

Vanwege de focus van dit onderzoek is onderscheid gemaakt tussen drie categorieën, te weten 'geen migratieachtergrond' (oftewel een Nederlandse achtergrond, 'NL'), 'afkomstig uit de Europese unie' (ov. EU) en 'overig'. Onder de categorie 'overig' vallen onder andere inwoners met een Turkse, Marokkaanse, Surinaamse of Antilliaanse migratieachtergrond. In de focuswijken van dit onderzoek ligt het aandeel inwoners dat afkomstig is uit de Europese Unie ver boven het Rotterdamse gemiddelde. Gemiddeld is dit aandeel in Rotterdam 8,3 procent. In het gebied Charlois is dat 14,1 procent. Dit is ongeveer gelijk aan het aandeel in de wijk Oud Charlois (14,2 procent). In Carnisse (26,3 procent) en de Tarwewijk (19,1 procent) is het aandeel personen groter en is bijna gelijk aan het aandeel inwoners met een Nederlandse achtergrond. Vervolgens wordt een korte schets per wijk gegeven.

4.2 Tarwewijk

De Tarwewijk is tussen 1900 en 1930 gebouwd en diende in de eerste plaats te voorzien in volkshuisvesting voor havenarbeiders. De wijk dankt haar naam aan de ligging naast de Maashaven, waar vroeger de graanschepen werden verladen.

In de Tarwewijk wonen circa 12.500 mensen. Een wijkprofessional omschrijft het als een arbeiderswijk met een hoge doorstroom en een jonge populatie. Vergeleken met de andere stadswijken op Zuid is de bevolking er inderdaad jong: een kwart van de bevolking is jonger dan 25 jaar, 20 procent van de bevolking is zelfs jonger dan 15 jaar. Daarnaast woont in de wijk een relatief hoog aandeel niet-westerse allochtonen en een bovengemiddeld aandeel personen met een EU-achtergrond. Dit laatste geldt voor iets minder dan 20 procent van de inwoners tegenover 8,3 procent in Rotterdam gemiddeld. Een wijkprofessional geeft aan dat in de Tarwewijk vooral een Bulgaarse gemeenschap zichtbaar is en dat dit ook de belangrijkste groep is die nu instroomt. Dit laatste is logisch, vindt de respondent, omdat mensen die dezelfde achtergrond hebben en dezelfde taal spreken elkaar opzoeken.

In de Tarwewijk staan ruim 5.800 woningen. Het overgrote deel is gestapelde woningbouw, slechts acht procent bestaat uit eengezinswoningen. Toch is dat niet bepalend voor het beeld van de Tarwewijk. De gestapelde woningen bevinden zich in de vele randen en in de Mijnskintbuurt. Ruim een derde van de woningvoorraad is eigendom van corporaties. Het aandeel particuliere verhuur is iets kleiner dan een derde. Het aandeel eigenaar-bewoners is 29,7 procent.

De wijk heeft de vorm van een driehoek en wordt omsloten door drie grote verkeersaders. Het karakter wordt bepaald door de grote (verkeers)structuren die langs of door de wijk lopen zoals de Pleinweg, Dordtselaan, Brielselaan en de metrolijn. Deze zorgen voor goede verbindingen van de wijk met de binnenstad of de Ruit, maar roepen tegelijkertijd de associatie van verkeersdrukte en overlast op. Rond de Tarwewijk liggen wel herkenningpunten als de Maashaven, met de Maassilo en andere markante havengebouwen, en het Zuidplein en Ahoy, maar deze identiteitsdragers zijn vooral op het schaalniveau van Zuid van betekenis en niet zozeer kenmerkend voor de Tarwewijk.

De Tarwewijk wordt gekenmerkt door haar stevige, drukke randen en rustige binnengebieden. Door deze structuur valt de Tarwewijk uiteen in een aantal aparte buurten: de Verschoor-buurt in het westen, afgezoomd door de Pleinweg, Brielselaan en Wolphaertsbocht, de opgeknapte Millinxbuurt in het oosten, omgeven door de Pleinweg, Mijnsheerenlaan en Dordtselaan en tot slot het grotere middengebied tussen Katendrechtse Lagedijk, Brielselaan, Mijnsheerenlaan en Pleinweg. Dit gebied kent een duidelijk onderscheid tussen het noordelijk deel en het zuidelijk deel. Het noordelijk deel omvat de Tarwebuurt met grondgebonden woningen. De buurt ten oosten van de Hoogvlietstraat is meer gemengd met vooroorlogse bebouwing en individuele panden. Het zuidelijk deel van het gebied met de Mijnskintbuurt is vergelijkbaar met grote delen van Carnisse (m.n. Eilandenbuurt) en bestaat uit gestapelde portiekwoningen.

Hoewel er altijd een deel bewoners is dat hun hele leven in de buurt blijft, zien professionals een hoge doorstroom. Dit zou met name gelden voor mensen in de lagere sociale klasse, waaronder veel Oost-Europese arbeidsmigranten, die zich opwerken en zich verplaatsen naar betere wijken. Daarnaast is volgens deze respondent de anonimiteit groot, wat "een bepaald soort volk" trekt. Zo zouden mensen die betrokken zijn bij criminaliteit en daarom niet willen opvallen gemakkelijker onder de radar kunnen blijven in zulke wijken. De hoge doorstroom kan sociale binding met de wijk belemmeren en zelfs tot botsingen leiden tussen mensen met een vestigings- en doorgangsmentaliteit (NPRZ, 2013).

4.3 Carnisse

Carnisse ontstond door het bouwen van arbeiderswoningen langs de Katendrechtse Lagedijk vanaf 1899, en bleef tussen 1900 en 1950 groeien als gevolg van de behoefte aan huisvesting voor nieuwe (haven)arbeiders. Zij grenst in het westen aan de wijk Oud Charlois, in het noordoosten aan de Tarwewijk en in het oosten aan Zuidplein, met het Zuiderpark in het zuiden als 'achtertuin'.

De wijk telde in 2020 11.775 inwoners. Iets meer dan 30 procent is autochtoon, ongeveer hetzelfde percentage heeft een westerse migratieachtergrond; bijna 40 procent heeft een niet-westerse

migratieachtergrond. Volwassenen tussen de 18 en 54 jaar zijn goed voor 66 procent van de inwoners, er wonen relatief weinig kinderen en ouderen in de wijk. Een professional die actief is in Carnisse onderscheidt drie groepen bewoners: (1) een hechte groep oude bewoners, onder wie een “dorpsgevoel” heerst, (2) EU-arbeidsmigranten en (3) nieuwkomers die in nieuwbouw (met hogere WOZ-waarde) zijn komen wonen. De verschillende verwachtingen van deze bewoners leidt soms tot spanning, vertelt een professional. Een andere wijkprofessional geeft aan dat de meeste arbeidsmigranten in de wijk van Poolse afkomst zijn, met Bulgaren als tweede grootste groep. Daarnaast wonen er Hongaren, Slovakken en Roemenen, hoewel deze vaak niet terugkomen in de registratiesystemen. Tegenwoordig zijn ook mensen uit de voormalige Sovjet-Unie (bijv. Estland, Letland, Litouwen) meer zichtbaar in de wijk. Deze respondent vermoedt dat een op de vijf migranten niet geregistreerd is.

Carnisse heeft in totaal bijna 6.200 woningen, waarvan veel twee- en driekamer portiekwoningen die vooral worden bewoond door een- en tweepersoonshuishoudens. Ruim de helft van de inwoners bewoont een portiekwoning, 27 procent een benedenwoning en elf procent een bovenwoning. Ook wordt er gebruik gemaakt van het feit dat veel migranten geen parkeervergunning krijgen; particuliere parkeerplekken zijn te huur in tuinen van bewoners. Verder zien geïnterviewden een hoge doorstroom, waardoor de populatie in de wijk steeds veranderlijk is.

Uit observaties in de wijk wordt duidelijk dat er grote verschillen bestaan binnen de wijk. Mooie stukken worden afgewisseld met delen die een verloederde indruk maken. Op een klein aantal plekken zijn er groene pleintjes en mooie gesitueerde straten. Zo loopt door de wijk een singel met een ruim opgezette laan. Op de plekken waar wel groen is, vindt volgens een respondent veel overlast plaats. Aan de andere kant is er op veel plekken nieuwbouw. In een ander deel van de wijk is recent gesloopt en is een stuk braakliggend terrein waar de gemeente samen met de bewoners tijdelijke beplanting heeft aangebracht. In de wijk zijn veel winkels en voorzieningen aanwezig. Opvallend is het relatief grote aantal winkels dat gericht is op EU-arbeidsmigranten. Een wijkprofessional dat de gemeente probeert het aanzicht van de wijk te verbeteren, bijvoorbeeld door geveltuintjes te stimuleren. Ook medewerkers van de gemeente zijn actief om samen met bewoners de wijk te verbeteren.

4.4 Oud Charlois

Het vroegere dorp Charlois vormt de historische kern van de wijk Oud Charlois, die wordt begrensd door de Nieuwe Maas (noord), de Dorpsweg (oost), de Kromme Zandweg (zuid) en de Waalhaven (west). 1462 wordt gezien als stichtingsjaar van Charlois, toen leenheer Karel de Stoute bij akte liet vastleggen dat het gebied Charollais zou heten, vernoemd naar het Franse Charolais waarvan hij ook graaf was. Het werd in 1895 door Rotterdam geannexeerd, waarmee Rotterdam haar havenactiviteiten op de zuidoever uitbreidde.

Oud Charlois telde in 2020 13.845 inwoners en bestaat vooral uit eenpersoonshuishoudens (47%). 30 procent woont in een portiekwoning, ongeveer een kwart in een benedenwoning en vijftien procent in een bovenwoning. Daarnaast bewoont negen procent een flat. Oud Charlois heeft ongeveer 6.800 woningen waarvan iets minder dan een kwart een portiekwoning zonder lift betreft. Iets meer dan een vijfde van de woningen is een benedenwoning en ongeveer tien procent is een eengezinswoning. Een professional die actief is in de wijken geeft aan dat veel EU-migranten in Oud Charlois via particuliere huur wonen en er relatief weinig verhuur door woningbouwcorporaties plaatsvindt. Vooral in de Zuidhoek en enkele andere straten (Zegenstraat, Sperwerstraat, Spechtstraat, Portlandstraat, Pendrechtstraat) vindt volgens de respondent veel particuliere verhuur plaats, waaronder aan Polen. Sommige EU-migranten hebben hier bovendien een huis kunnen kopen. De respondent ziet aan op straat geplaatste huisraad dat er veel woningwisselingen zijn, bijvoorbeeld wanneer migranten terugkeren naar het land van herkomst.

De wijk telt veel actieve bewonersgroepen die zich inzetten voor hun medebewoners en voor verbeteringen in de wijk. Een wijkprofessional geeft aan dat er af en toe EU-migranten zijn die zelf aan de slag gaan om de wijk op te knappen (er wordt bijvoorbeeld gevraagd naar afvalknijpers), maar dat vrijwel alle initiatieven door niet-EU-migranten zijn. Betrokken, actieve bewoners met een EU-

migratieachtergrond zijn vaak Polen die zich inmiddels thuis voelen in Nederland en willen bijdragen. De respondent geeft echter aan dat er een hoog verloop in de wijk is en er daardoor weinig binding is, het aandeel betrokken EU-migranten is dus beperkt.

Oud Charlois lijkt enigszins af te wijken van de andere wijken, niet alleen qua scores op de wijkindex en wijkenmerken maar ook qua sociaal klimaat. Er lijkt meer een “dorpsgevoel” te bestaan in de wijk. Bewoners vertellen goed met elkaar om te gaan en graag in de buurt te wonen. Dit neemt niet weg dat er ook in Oud Charlois kwetsbare delen zijn die een verloederde indruk maken.

4.5 Conclusie

Op basis van de data van de gemeente, lijken Oud Charlois en met name Carnisse en de Tarwewijk een aantal overeenkomsten te vertonen. Zo weten we dat deze wijken laag scoren op de wijkindex. Het valt op dat in deze wijken de scores op beleavingsindicatoren bijna altijd (veel) negatiever zijn dan de objectieve indicatoren. Met andere woorden lijkt er dus deels sprake van een negatief sentiment. Een andere overeenkomst is de woningvoorraad. In de wijken is sprake van een relatief groot aandeel particuliere huur, zijn de woningen oud (voor 1945), relatief klein en hebben vaak een lage WOZ-waarde. Dit maakt deze wijken aantrekkelijk voor EU-arbeidsmigranten die vaak minder eisen stellen aan hun woningen en niet in aanmerking komen voor sociale huur of koopwoningen. Tegelijkertijd betekent dit dat er naast de EU-arbeidsmigranten veel kwetsbare bewoners in de wijk leven. Tot slot dient opgemerkt te worden dat het profiel van Oud Charlois enigszins afwijkt van de andere focuswijken. Zo scoort de wijk beter op de verschillende indexen van het wijkprofiel en zien we dat er minder particuliere huurwoningen in deze wijk terug te vinden zijn.

Uit de gesprekken met wijkprofessionals ontstaat het beeld dat met name in Carnisse het zwaartepunt van de problematiek ligt. Specifiek voor deze wijk is dat er wordt gesproken over drie groepen: de bewoners die er al decennia wonen, EU-arbeidsmigranten (circa 25% van de bewoners) en nieuwe bewoners die in nieuwbouw (koop)woningen zijn komen wonen. De groepen stellen verschillende eisen aan hun woning en leefomgeving. Deze verschillende opvattingen kunnen leiden tot spanningen in de wijk. Ook zien we dat er in Carnisse (maar bijvoorbeeld ook in de Tarwewijk) relatief veel Poolse en een aantal Bulgaarse winkels zijn en dat in de wijken mooie stukken afgewisseld worden met delen die er rommelig en grauw uitzien.

5. Professionals en bewoners aan het woord

In de voorgaande hoofdstukken zijn op basis van literatuur en statistieken de belangrijkste context en kaders in beeld gebracht. In dit hoofdstuk laten we de professionals en bewoners, waaronder EU-arbeidsmigranten, aan het woord. Allereerst brengen we in kaart welke groepen EU-migranten in Carnisse, de Tarwewijk en Oud Charlois aanwezig zijn en wat hen kenmerkt. Ten tweede kijken we naar de mate waarin arbeidsuitbuiting voor komt onder deze migranten en in welke verschijningsvormen. Ten derde behandelen we de woonsituatie van de migranten: wat is hun positie op de woningmarkt, wat is het beeld over de 'doorstroom' en is er sprake van samenhang tussen hun werk-en woonsituatie? Als laatste gebruiken we de data uit de gesprekken met zowel EU-arbeidsmigranten als overige buurtbewoners – waar relevant, aangevuld met uitspraken door experts of wijkprofessionals – om een beeld te krijgen van het sociale leven en de sociale samenhang in de wijken. In een aantal kaders staat de verhalen van EU-arbeidsmigranten uitgelicht. De namen van de mensen die aan het woord komen zijn gefingeerd.

Overigens is het van belang dat de lezer zich realiseert dat de bevindingen gebaseerd zijn op ervaringen, signalen, aanwijzingen en interpretaties van de werkelijkheid door de respondenten. Harde beweringen zijn op basis van de gesprekken met de experts niet te doen.

Wie zijn de arbeidsmigranten in de drie wijken?

In wat volgt, gaan we na in hoeverre arbeidsuitbuiting voorkomt onder EU-arbeidsmigranten in Carnisse, de Tarwewijk en Oud Charlois en welke arbeidsmigranten er het meest kwetsbaar voor zijn. In de drie wijken zijn arbeidsmigranten aanwezig uit een groot aantal landen, waarbij sommige – met name Polen – meer zichtbaar zijn, omdat in absolute aantallen de groep het grootst is, terwijl andere groepen – zoals Wit-Russen en Oekraïners – veel minder zichtbaar zijn. Meestal spreken professionals over Polen, omdat zij de grootste groep vormen in de wijk, van wie een deel er ook al het langst verblijft.

De groep Polen wordt onderscheiden in twee groepen. De ene groep bestaat uit mensen die hier al lang zijn (> 5jaar) en die zich intussen min of meer permanent gevestigd lijken te hebben in de Nederlandse samenleving, hoewel het spreken van de Nederlandse taal een probleem blijft. Ook lijken er steeds meer Poolse gezinnen in de wijken te wonen, wier kinderen hier op school zitten. Op basis van de gesprekken komt naar voren dat er onder EU-arbeidsmigranten weinig opwaartse mobiliteit zichtbaar is. Ze blijven afhankelijk van de arbeidscircuits die hen weinig zekerheid bieden. Wellicht heeft dat te maken met hun opleidings- en taalniveau, maar ook met het netwerk waar ze in verkeren. Uit de gesprekken met professionals komt een grotendeels eenduidig beeld naar voren van EU-arbeidsmigranten die via uitzendbureaus werkzaam zijn aan de onderkant van de arbeidsmarkt, ook al zijn zij al langere tijd in Nederland gevestigd.

“De Polen die ik nog zie zijn zich duurzaam aan het vestigen in Nederland. Dat zijn gezinnen, kinderen gaan naar school. Dat zijn blijvertjes. Die bouwen hun eigen leven op. Ze wonen in hun eigen huis en als ze kinderen hebben dan zijn het sleutelkinderen, en papa en mama zijn tien, twaalf uur per dag weg. Maken nog wel gebruik van het arbeidsnetwerk. Qua werken zitten ze nog steeds in hetzelfde circuit. Je ziet ze nog niet richting reguliere arbeidsmarkt stromen, ik zie ze nog steeds ‘s morgens in de busjes vertrekken en ‘s middags komen ze met hele grote groepen terug” (#7)

Tevens blijkt dat, ook al maken mensen opwaartse mobiliteit, in die zin dat ze van een tijdelijk naar een vast contract gaan, dat ze toch heel lange dagen blijven maken en dat ze zwaar werk blijven verrichten.

Een tweede groep is die van Poolse nieuwkomers, al lijkt die groep af te nemen. Hun positie is over het algemeen slechter dan die van de groep Polen die hier al langer verblijft, omdat zij over het algemeen een zwakkere arbeidspositie hebben dan de andere groep, vaak afhankelijk zijn van een huisvestingscircuit waarin hoge huurprijzen gevraagd worden en maar weinig steun en hulp weten te ontvangen van hun landgenoten die hier al langer zijn. De vraag is waarom er sprake is van diversiteit binnen de Poolse groep. Sommigen lijken het namelijk beter te doen dan anderen en dat heeft wellicht niet alleen te maken met het aantal jaren dat ze in Nederland verblijven. Misschien gaat het om populaties die afkomstig zijn uit andere delen van Polen waardoor de ene groep makkelijker de weg vindt dan de andere. Maar helemaal zeker weten we dit niet. Daarvoor is verder onderzoek nodig. Behalve Polen, is er ook sprake van Roemenen en Bulgaren, bestaande uit

Assen en Fidanka, Bulgarije

We ontmoeten een Bulgaars stel tussen de 30 en 40 jaar met twee kinderen. Een van de kinderen is zwaar gehandicapt. Onder andere voor zijn zorg zijn ze naar Nederland gekomen. Sinds drie jaar wonen ze in een appartement waar ze ook geregistreerd zijn, maar het wordt niet duidelijk sinds hoelang ze in Nederland zijn. Uit het gesprek lijkt door te schemeren dat ze al veel langer in Nederland wonen maar ze willen daar niet veel over kwijt.

De familie woont particulier en betaalt ongeveer 1100 euro per maand (inclusief). Er is een slaapkamer en een woonkamer, het appartement is klein voor de familie, maar het is redelijk goed onderhouden.

Op dit moment zijn allebei de moeder en de vader werkloos. De vader is arbeidsongeschikt – hij deed fysiek werk, maar door gezondheidsproblemen moest hij stoppen met werken. De vrouw zorgt voor de kinderen. De man is vooral bezig met het regelen van verschillende toeslagen. Omdat ze geen Nederlands spreken, heeft de vader daarbij veel hulp nodig. De geïnterviewde heeft de indruk dat hij gediscrimineerd wordt omdat hij ongeletterd is en uit het buitenland komt en daardoor problemen met het regelen van toeslagen ervaart. Toen de man nog werkzaam was, moest hij heel vaak zwartwerken omdat hij geen vaste woonplek had. De familie heeft toen ook veel schulden opgebouwd.

zowel Bulgaarse staatsburgers, de Turkse minderheid als Roma uit Bulgarije waarvan bekend is dat zij allang tewerk gesteld worden in Nederland. Door hun achtergronden – Bulgaarse migranten komen meestal uit arme streken – zouden deze migranten instemmen met de meest inferieure werkomstandigheden, daar waar een deel van de Poolse arbeidsmigranten stilaan steeds meer voor hun rechten lijkt op te komen. Meerdere professionals geven tijdens gesprekken aan dat de positie van de groep Poolse arbeidsmigranten de afgelopen jaren versterkt lijkt en andere groepen in de positie verkeren waarin voorheen veel Poolse arbeidsmigranten verkeerden. Een professional vertelt daarover:

“Roemenen en Bulgaren werken eigenlijk op dezelfde manier als Polen werkten, ze werken voor uitzendbureaus die ook voor huisvesting zorgen. Soms werken ze voor grote ondernemingen maar vaak weten ze ’s ochtends niet waar ze die dag zullen werken.” (#7).

Verder blijken andere groepen arbeidsmigranten de wijken in te stromen op zoek naar werk en huisvesting in Nederland. Andere groepen die genoemd worden zijn Roemen, Bulgaren, Letten en Litouwers. Over hen wordt gezegd dat ze kwetsbaarder zijn dan bijvoorbeeld Poolse migranten en vaker misleid worden door uitzendbureaus die niet altijd het beste met hen voor hebben. Een respondent geeft echter aan dat personen uit deze landen vaker op tijdelijke basis naar Nederland

komen, bijvoorbeeld voor seizoensgebonden arbeid en lijken zij in de ogen van de respondent eerder terug te keren wanneer zij hun baan verliezen.

“En je ziet dat het bij deze groepen wat vaker misgaat dan bij de Polen. De Polen zijn al wat mondiger, accepteren niet meer alles, worden ook veel minder makkelijk misleid. (...) Je hebt er ook bij die nu puur alleen voor de seizoenen komen. En sommigen komen ook al jaren, maar altijd op dezelfde plaats, in dezelfde periode. Dat soort patronen zie je ook, ja en met name de wat nieuwere: Bulgaren, Roemenen, Oekraïners. Die zijn er meestal voor even, als die zonder werk raken, dan weten ze vaak niet waar ze ander werk moeten vinden en dan gaan ze vaak terug” (#13).

Dit betekent echter niet dat het nu met alle Polen goed gaat. Zoals hiervoor opgemerkt lijken EU-arbeidsmigranten met name kwetsbaar wanneer zij kort gevestigd zijn. Zij lijken dan een sterkere afhankelijkheid van de werkgever te hebben voor wat betreft wonen en werken.

Ten slotte wordt er door verschillende professionals melding gemaakt van arbeidsmigranten van buiten de EU die in Nederland komen werken via een detacheringsconstructie elders in de EU. Daarbij wordt specifiek genoemd dat het vaak bedrijven betreft die zogenaamd in Polen gevestigd zijn. Van veel van deze bedrijven bestaat de indruk dat het postbusbedrijven zijn die enkel bestaan om goedkope arbeid elders in de EU in te kunnen zetten. De arbeiders krijgen een werkvergunning in Polen en worden vervolgens gedetacheerd aan een Nederlands bedrijf. Dit zou met name veel in de transportsector voor komen. Bovendien wordt melding gemaakt van handel in paspoorten om arbeiders die niet uit een EU-land komen toch in Nederland te laten werken. Dat zou met name gelden voor derdelanders (Wit Russen, Oekraïners, etc.). Dergelijke constructies kunnen, vanwege het gebrek aan transparantie eraan bijdragen dat de betreffende werknemers vervolgens in Nederland uitgebuit worden, omdat de bedrijven waar het over gaat zich wellicht makkelijker kunnen onttrekken aan de Nederlandse wetgeving.

5.1 Werken

Het soort arbeid dat EU-arbeidsmigranten die in focuswijken woonachtig zijn doen, komt overeen met het bekende beeld. Het grootste deel van de arbeidsmigranten werkt in sectoren als de bouw, distributie, vleesverwerking en de groente – en fruitteelt. De EU-arbeidsmigranten die in Rotterdam wonen werken voor de grote meerderheid buiten de gemeente. Zij zouden met name werken in het Westland en Lansingerland. Om naar het werk te komen, pendelen zij vaak met busjes of samen met een collega die kan beschikken over een auto van het uitzendbureau. Soms verzamelen ze zich in het huis van de werkgever en worden ze vanaf daar in lichteningen naar het werk gebracht.

Naast de arbeidsmigranten, die in de gekende sectoren werken, zouden sommigen tewerkgesteld worden in het criminele circuit. Vooral nieuwkomers die hier nog niet zoveel ervaring hebben opgedaan zouden voor dit soort klussen worden geworven. Volgens een professional doet dit probleem zich vooral voor onder Bulgaren, maar het is onduidelijk of het alleen deze groep betreft en welke circuits hier mogelijk achter zitten.

“En van Bulgaren zie je dat ze ook wel vaak worden tewerkgesteld in het criminele circuit. Hennep knippen of het rollen van joints, het in zakjes stoppen bijvoorbeeld. Dat is allemaal het voorbereidende werk en daar heb je heel veel handjes voor nodig. En daar worden dit soort mensen voor ingezet. En die zijn ook bereid om het te doen, die halen hun schouders op.” (#7)

Een professional die zich bezighoudt met daklozen signaleert daarnaast een klein circuit van Russischspreekende migranten die zwartwerken en door hun abominabele positie vaak op straat terecht komen. Het gaat met name om Litouwers, Letlanders en Oekraïners (een kleine groep van ongeveer twintig mensen op jaarbasis). Hoe het zwarte circuit geregeld wordt en waarom met name Russischspreekende migranten erin terecht komen, blijft vooralsnog een raadsel.

Hoe komen zij aan werk?

Veruit het grootste gedeelte van de EU-arbeidsmigranten werkt via uitzendbureaus voor werkgevers in Nederland. Daarnaast lijkt met name in de bouwsector een groot aantal EU-arbeidsmigranten als ZZP'er actief. Een aantal professionals geeft aan het vermoeden te hebben dat een deel van deze ZZP'ers in feite schijnzelfstandigen zijn die voor anderen werken.

Professionals benoemen een aantal verschillende manieren waarop EU-arbeidsmigranten werk vinden in Nederland. Uit de verhalen van professionals en arbeidsmigranten wordt duidelijk dat veel EU-arbeidsmigranten geworven worden in hun land van herkomst. Daarbij lijkt er een aantal vormen te zijn die onder verschillende herkomstgroepen voor komen. Het zou daarbij vaak gaan om afzonderlijke circuits die zorgen dat migranten naar Nederland kunnen komen om te werken. De werving van EU-arbeidsmigranten geschiedt op verschillende manieren. Er worden voorbeelden gegeven van mond-tot-mondreclame en advertenties maar ook van arbeidsmigranten die zelf vanwege een uitzichtloze situatie in het land van herkomst een uitzendbureau binnen lopen.

“Op de een of andere manier gaat het bij Polen veel via mond tot mond reclame. Want er is heel veel soort van hoop van Nederland is het wel: we moeten daar heen, daar kan je echt goed verdienen en noem maar op. (...) Wat er dan wordt gedaan is vaak, mensen zijn arm, die gaan dan zo'n uitzendbureau binnen lopen, die hebben alle papieren verzameld, ondertekenen een contract dat ze in Nederland fulltime kunnen werken.” (#11).

Daarnaast lijken sommige connecties per toeval te ontstaan. Bijvoorbeeld doordat in het verleden een klein groepje mensen uit een bepaald gebied zich in Rotterdam heeft gevestigd. Verschillende respondenten vertellen ons dat er actieve wervingsacties hebben plaatsgevonden in Roemenië en bijvoorbeeld Slowakije – soms via internet – hoewel details hiervan niet bekend zijn.

Hoewel mensen op verschillende manieren geworven worden, is de manier waarop men naar Nederland komt vaak hetzelfde. EU-arbeidsmigranten krijgen een all-in pakket aangeboden waarbij zij werk- en woonruimte aangeboden krijgen. Uit de gesprekken met EU-arbeidsmigranten blijkt overigens dat er ook een deel van de arbeidsmigranten is dat nooit woonruimte via een uitzendbureau heeft gehad. Deze respondenten vertellen dat zij via contacten van al gevestigde vrienden en familie woonruimte in Rotterdam hebben gevonden en alleen voor werk afhankelijk zijn van een uitzendbureau. Informele netwerken lijken dus een belangrijke rol te spelen. Dit geldt eveneens voor wat betreft het vinden van ander werk. Hoewel een groot deel van de professionals aangeeft dat veel arbeidsmigranten vanwege hun afhankelijkheidspositie moeilijk ander werk kunnen aannemen, zijn er ook arbeidsmigranten die vertellen dat zij in Nederland voor verschillende werkgevers/uitzendbureaus gewerkt hebben.

Professionals maken daarnaast melding van EU-arbeidsmigranten die in hun land van herkomst met de belofte van werk in het vooruitzicht naar Nederland worden gelokt. De reis van de arbeidsmigranten wordt vaak voor hen tegen betaling geregeld waarna zij in Nederland contact op dienen te nemen met tussenpersonen. Deze werving lijkt eveneens vaak te gaan via informele netwerken. Met name over deze groep arbeidsmigranten bestaan zorgen. Volgens verschillende

respondenten spelen de wijkwinkels gericht op EU-arbeidsmigranten relatief vaak een rol bij dit soort constructies. Deze winkels zouden meer doen dan alleen maar producten uit het land van herkomst verkopen. Zo kan men er terecht voor werk en huisvesting en hangen er flyers die je de weg wijzen naar boekhouders die je op weg helpen in de bureaucratie van Nederland.

“Dus als je met de Flixbus naar Rotterdam komt, je meldt je daar bij zo’n winkeltje, dan heb je overmorgen werk en onderdak. En de eerste paar honderd euro op je salaris wordt dan gewoon ingehouden. Daar betaal je dan je verblijf mee. En die jongens weten precies in welk circuit ze moeten zijn. Ze klampen op straat een andere Bulgaar aan en die wijst ze wel de weg. Ze hebben het logistiek goed voor mekaar. In dat soort wijken is gewoon een complete schaduweconomie gaande waar we geen zicht op hebben.” (#7)

Het is niet de eerste keer dat we stuiten op het “hulpverleningscircuit” van reeds gevestigde migranten, die op die manier veel geld verdienen aan de nieuwkomers (Van San & Seidler, 2018). Soortgelijke verhalen hebben we gehoord over Roemeense en Bulgaarse arbeidsmigranten. De verhalen lijken vaak op elkaar. De arbeidsmigranten komen met eigen vervoer of geregeld vervoer naar Rotterdam en dienen zich ergens te melden waarna ze ergens aan het werk worden gezet. Overigens zijn de informele netwerken ook een belangrijke bron voor informatie voor EU-arbeidsmigranten. Uit de gesprekken komt naar voren dat zij onderling en via sociale media informatie uitwisselen over wonen en werken in Rotterdam.

Mladen, Bulgarije, 30 jaar

We ontmoeten Mladen bij het spreekuur. Hij maakt een gestreste en verwarde indruk en ruikt naar alcohol. Snel blijkt dat hij sinds kort dakloos en werkloos is. Zijn verhaal geeft een inkijk in de erbarmelijke omstandigheden waar een deel van de arbeidsmigranten mee te maken krijgt. Daarom is ervoor gekozen dit verhaal uitgebreider uit te lichten.

Mladen is ongeveer 8 maanden geleden naar Nederland gekomen. Hij is met de hulp van een uitzendbureau naar Rotterdam gekomen om te werken. Hij spreekt Bulgaars en Engels (basisniveau). Hij is op dit moment werkloos en heeft al een maand geen werk nadat hij, volgens hem, onterecht is ontslagen. Hierdoor bevindt hij zich in een heel lastige situatie, zowel financieel als sociaal. Hij is naarstig op zoek naar een nieuwe baan omdat zijn familie in Bulgarije financieel afhankelijk van hem is.

Voor het vinden van werk maakt hij gebruik van uitzendbureaus. Tijdens zijn verblijf in Nederland heeft hij drie verschillende werkplekken gehad. Zijn eerste contract met een uitzendbureau is vroegtijdig beëindigd nadat hij de voorwaarden van de werkovereenkomst wilde bespreken. Mladen was werkzaam bij een fabriek waar hij alleen 's nachts werkte. Hij kwam erachter dat hij recht had op extra compensatie (ongeveer 100 euro per week) voor de nachtdiensten en wilde dat met het uitzendbureau bespreken. Het gesprek liep uit de hand en hij werd ontslagen.

Via een ander uitzendbureau vond hij een nieuwe baan, maar na een korte periode van hard werken werd hij weer ontslagen. Mladen vond de werkomstandigheden slecht. Ze kregen weinig pauze en het werk was onveilig. Hij vertelt dat hij tijdens het werk ernstig gewond is geraakt aan zijn arm. Hij ontving geen medische hulp en moest blijven doorwerken. Zijn toestand verslechterde snel en hij kon geen fysiek werk meer uitvoeren waardoor zijn werkovereenkomst beëindigd werd. Zijn laatste werkplek werd ook door een uitzendbureau gevonden. Mladen begon te werken ongeacht het feit dat dat door zijn eerdere ongeluk bijna onmogelijk was. Na twee weken daar gewerkt te hebben verslechterde zijn situatie en hij moest met spoed naar een dokter waar hij antibiotica kreeg omdat zijn arm ontstoken was geraakt. Drie dagen later kreeg hij ruzie met een andere werknemer wat leidde tot zijn ontslag. Na zijn ontslag werd zijn laatste weekloon niet uitbetaald.

Behalve slechte werkomstandigheden waren er ook problemen met zijn contract. Belangrijke delen van zijn contract waren in het Pools en werd niet van een Bulgaarse vertaling voorzien. Bovendien waren er veel verschillende (en volgens hem onredelijke) boetes aangegeven, zoals: het vergeten van personeelspasje – 50 euro boete, het vergeten van werkklaren – 50 euro boete enz.

Mladen is momenteel sinds een week dakloos. Zijn woning werd geregeld door het uitzendbureau en toen hij zijn baan verloor was hij verplicht om de woning onmiddellijk te verlaten. De woning die hij daarvoor had was in een slechte toestand. Het bestond uit een kleine kamer (ongeveer 15m²) met een heel kleine WC die hij met een Poolse arbeidsmigrant moest delen. De huur van de kamer was 400 euro p/m per persoon en werd afgetrokken van het salaris. In de laatste maanden moest de geïnterviewde vaak verhuizen en zijn woningen waren altijd in een slechte toestand – veel te klein, slecht onderhouden, met te veel mensen op elkaar en een onredelijke prijs-kwaliteit verhouding.

Mladen heeft geen vrienden of familie in Nederland. De enige mensen met wie hij in Rotterdam contact heeft zijn andere arbeidsmigranten met wie hij werkte en woonde. De sfeer op de werkvloer was onaangenaam en de relaties tussen de werknemers waren niet optimaal. Door de hoge werkdruk was er sprake van veel ruzies, burn-outs en alcohol- en middelenmisbruik. Er is niemand op wie de geïnterviewde kan rekenen of om hulp kan vragen.

Geen sociale mobiliteit

Het blijkt dat arbeidsmigranten die hier al langer zijn (meer dan vijf jaar) er meestal niet in slagen om opwaartse mobiliteit te maken. Sommige Polen hebben het geschopt tot voorman in de bedrijven waar ze werken, maar daar houdt het meestal op. Uit de gesprekken met arbeidsmigranten blijkt dat zij ook nadat zij hier al jaren zijn, nog steeds werken via uitzendbureaus gericht op arbeidsmigranten. Een groot probleem ligt in het niet spreken van de Nederlandse taal. Mede hierdoor weten zij zich niet te onttrekken aan de arbeidscircuits waar ze deel van uitmaken. Bovendien blijken mensen ook geen ondersteuningsnetwerk te hebben waar ze terecht kunnen met problemen, waardoor ze afhankelijk blijven van lieden die niet noodzakelijk het beste met hun voor hebben. Veel contacten van EU-arbeidsmigranten beperken zich tot contacten met collega's en landgenoten die in dezelfde situatie zitten.

“Sinds (...) zes jaar geleden is er weinig veranderd. Als ik dezelfde mensen zou uitnodigen dan gok ik eigenlijk op 70 procent die nog steeds geen taal spreken. Die zijn niet vooruitgegaan. Dat is triest. Je hebt besloten om te blijven, je stelt je afhankelijk van Poolse uitzendbureaus.” (#14).

De professionals geven aan dat het niet leren van de Nederlandse taal niet alleen de EU-arbeidsmigranten verweten kan worden. Dit heeft ook te maken met hoe de maatschappij is ingericht. De arbeidsmigranten werken vaak samen met landgenoten en komen terecht in een samenleving waarin zij geen Nederlands nodig hebben. Nagenoeg alle essentiële voorzieningen zijn beschikbaar in de eigen taal. Ook voor het vinden van ander werk en woonruimte is het vaak niet nodig om Nederlands te leren. Met andere woorden, er lijkt haast sprake van een gescheiden samenleving waarbinnen EU-arbeidsmigranten op basis van informele netwerken alles kunnen regelen. Veel arbeidsmigranten wisselen bijvoorbeeld informatie uit over werkgevers en beschikbare woonruimte. Er lijken echter ook een hoop personen in deze netwerken actief die eropuit zijn om misbruik te maken van mensen. Uitbuiters hebben er namelijk belang bij om zoveel mogelijk EU-arbeidsmigranten onwetend te houden over de geldende regels en rechten. Het bieden van ‘hulp’ tegen betaling lijkt lucratieve handel volgens verschillende respondenten. Een professional vertelt over een groep Poolse mensen waarvan misbruik werd gemaakt doordat zij de taal niet spraken:

“Doordat zij helemaal geen kennis hadden van wat ze moesten doen en waar ze naartoe moesten. Dan gingen ze weer iemand inhuren die dan voor hen ging vertalen, want zelfs brieven van UWV of wat dan ook, ze begrijpen niks. Dus dat ze dan weer iemand inhuren om dat te vertalen, maar dat kost ook weer geld, of die licht ze ook weer op, of die vertaalt het niet goed. Dus ik bedoel, je kunt hier heel lang zijn maar dan is het wel echt afhankelijk van hoe je je beweegt en of je mensen kent die weten hoe het zit. Want dat zeggen ze ook wel van: mensen zijn niet bereidwillig om te integreren. Dat is het niet. Kijk, als jij tachtig uur werkt, is het ook moeilijk om daar heel veel andere dingen naast te doen” (#17).

De machtspositie van de uitzendbureaus

Veel arbeidsmigranten zijn voor werk afhankelijk van een uitzendbureau. Dit blijkt sterk uit de gesprekken met EU-arbeidsmigranten. Er zijn bijna geen voorbeelden van personen die in dienst zijn bij het bedrijf waar zij voor werken, nagenoeg alle respondenten werken gedetacheerd via een uitzendbureau. Door dit gegeven vormen de uitzendbureaus een belangrijke spil in de woon-, werk en leefomstandigheden van arbeidsmigranten. Professionals en arbeidsmigranten geven aan dat er goede, betrouwbare uitzendbureaus zijn die hun zaken netjes regelen, maar dat er evengoed malafide uitzendbureaus bestaan die uit zijn op eigen gewin ten koste van arbeidsmigranten. Bij de

betrouwbare uitzendbureaus worden de afspraken nagekomen en wordt vooraf goed gecommuniceerd.

Bij de malafide uitzendbureaus is dat niet het geval. In die context wordt gesproken over de vele uitzendbureautjes die in Rotterdam actief zijn en die via allerlei schimmige constructies hun werknemers benadelen. Het zou ook erg moeilijk zijn om deze problematiek aan te pakken omdat het eenvoudig is om een nieuw uitzendbureau te beginnen. Zowel professionals die landelijk als regionaal actief zijn, benoemen het bestaan van grote aantallen uitzendbureaus als een groot probleem. Er is nagenoeg geen toezicht op de uitzendbureaus en van bestaande keurmerken is het vaak onduidelijk wat de waarde is. Verschillende professionals geven aan dat deze problematiek al zolang speelt dat zij geen hoop hebben dat vanuit de uitzendsector verbetering ontstaat. Zij pleiten er daarom voor dat de werkgevers die de uitzendbureaus inschakelen meer verantwoordelijkheid nemen voor de arbeidsomstandigheden van de personen die bij hen gedetacheerd zijn. Een professional die zich op landelijk niveau bezighoudt met de aanpak van uitzendbureaus vertelt hierover:

“En als je uitzendbureau opgerold wordt dan begin je toch weer een nieuw uitzendbureau. Er zijn meer dan 10.000 uitzendbureaus in Nederland waarvan er maar 3.000 zijn aangesloten bij de vakvereniging. Dus wat doen die anderen? Als je als ondernemer honderd extra handen krijgt voor je productie dan denkt die ondernemer helemaal geweldig dat gaan we doen. En hij betaalt de mensen niet, dat doet het uitzendbureau en die zuigen de mensen leeg” (#15).

Een andere professional schat dat er in Rotterdam tussen de 50 en 100 uitzendbureaus met Poolse, Bulgaarse of Roemeense achtergrond actief zijn. De uitzendbureaus hebben een dusdanige machtspositie dat ze onredelijke en vaak onwettige voorwaarden kunnen afdwingen. Arbeidsuitbuiting kent verschillende verschijningsvormen. Er wordt gesproken over vormen van uitbuiting die samenhangen met de woonruimte, uitbetaling, contracten, onterechte inhoudingen en boetes en het creëren van een afhankelijkheidsrelatie.

Arbeidsuitbuiting

Professionals geven aan dat wanneer er sprake is van arbeidsuitbuiting, in veel gevallen het beeld op papier niet overeenkomt met de werkelijkheid. Dit geldt zowel voor wat er aan controlerende instanties wordt gepresenteerd als aan EU-arbeidsmigranten. Voor controlerende instanties betekent dit dat er moeilijk te handhaven valt, ook omdat de bewijslast voor uitbuiting juridisch gezien hoog ligt. Bij personen die slachtoffer zijn van arbeidsuitbuiting komt vaak naar voren dat zij onder valse voorwendselen verleid zijn een contract te tekenen waarvan zij de inhoud niet snappen of is er vooraf maar de halve waarheid verteld. Arbeidsmigranten die via een ‘all-in’ constructie naar Nederland komen lijken het grootste risico te lopen slachtoffer te worden van arbeidsuitbuiting. De meeste vormen van arbeidsuitbuiting lijken samen te hangen met de aangewezen woonruimte, hoewel er ook sprake is van misstanden ten aanzien van de uitbetaling en onrechtmatige of onredelijke inhoudingen op het salaris. Zo kan het gebeuren dat de woonruimte minder goed is en/of dat er minder uren gewerkt kunnen worden dan beloofd. Professionals geven voorbeelden van arbeidsmigranten die zelfstandige woonruimte is beloofd maar eenmaal hier blijkt dat er ruimte gedeeld dient te worden. De geleverde kamers zijn dan meestal van mindere kwaliteit dan voorgespiegeld is.

In andere gevallen wordt werknemers beloofd dat zij fulltime kunnen werken, maar blijkt er toch minder werk te zijn. Doordat de arbeidsmigranten vaak een 0 urencontract hebben, kunnen zij daar niks tegen doen. Tegelijkertijd hebben deze arbeidsmigranten een dure woonruimte via de werkgever. Deze woonruimte dient gewoon betaald te worden. Ook de gemaakte reiskosten om naar Nederland te komen, worden vaak door het uitzendbureau voorgeschieden. De arbeidsmigrant dient deze kosten later terug te betalen aan de werkgever. Verschillende professionals benoemen dat deze kosten worden gebruikt als pressiemiddel om arbeidsmigranten vanaf het begin afhankelijk te maken van het uitzendbureau. Doordat een deel van de arbeidsmigranten begint met een schuld bij het uitzendbureau kunnen zij niet zomaar naar een andere werkgever. Daarbij zou er soms voor gezorgd worden dat werknemers net genoeg uren krijgen om de woonruimte te kunnen betalen, maar niet om hun schuld af te kunnen lossen.

Een andere manier waarop misbruik gemaakt wordt door uitzendbureaus is door rechten van onwetende en/of afhankelijke werknemers niet te respecteren. De informanten geven verschillende voorbeelden van de praktijken van de uitzendbureaus die arbeidsmigranten vaak in een penibele situatie brengen. Zo worden er bij conflicten vaak valse redenen gezocht om mensen te ontslaan. Bijvoorbeeld omdat ze zich zogenaamd niet aan bepaalde regels hebben gehouden, waardoor ze van de ene op de andere dag op straat terecht kunnen komen.

“Een voorbeeld, je bent ziek, je meld je ziek en het uitzendbureau zegt: je hebt je niet ziekgemeld, je bent gewoon niet op komen dagen” (#14).

Bovendien zouden de bureautjes vaak allerlei constructies bedenken om de arbeiders niet uit te betalen waar ze recht op hebben en in plaats daarvan een deel van het geld naar de rekening van het uitzendbureau sluizen. Er wordt opvallend vaak gesproken over inhoudingen en boetes waar arbeidsmigranten mee te maken krijgen. Inhoudingen op het salaris kunnen bijvoorbeeld bestaan uit transportkosten naar het werk en het verplicht afnemen van werkkleding, soms tegen onredelijke prijzen. EU-arbeidsmigranten die woonruimte via de werkgever betrekken kunnen te maken krijgen met (onredelijk hoge) boetes, bijvoorbeeld voor schade in huis, het kwijtraken van een sleutel of het te hoog zetten van de thermostaat. Een respondent vertelt over een A4tje aan de muur van een woning waarop in verschillende talen stond wat de verschillende boetes waren bij overtredingen. De werknemers zijn zich meestal van geen kwaad bewust en als ze er al achter komen, durven ze geen actie te ondernemen uit angst om hun baan en huisvesting te verliezen. Door de onwetendheid van

Janina, Polen

Janina spraken we direct nadat zij vanaf haar werk bij het spreekuur aankwam, haar handen nog vuil van het werk in de kassen. Ze woont en werkt al tien jaar in Nederland. Ze woonde eerst in twee andere gemeenten om uiteindelijk terecht te komen in Charlois, waar ze een jaar woont. Ze woont samen met twee mannen waaronder een man uit Roemenië. Zij verhuizen binnenkort en daar is ze erg blij mee, want de mannen zijn volgens haar niet aardig. Janina is tevreden met het werk dat ze nu doet en noemt haar Nederlandse baas haar “beste vriend”. Ze werkt niet langer via een uitzendbureau omdat haar baas haar een permanent contract heeft gegeven. Ze gaat elke dag op de fiets naar haar werk. Het is twintig km en ze doet er anderhalf uur over om op haar bestemming te komen. “Ik sta op om 3u in de ochtend, om 4 uur vertrek ik en dan ben ik om 5u30 op mijn werk. Ik werk 12, 13 uur en dan ga ik naar huis. Om 21u ben ik thuis. Dan zit de dag erop”. Ze werkt alle dagen behalve op zondag. Janina maakt lange dagen en naar eigen zeggen werkt ze ook gratis voor haar baas ‘omdat ze hem wil helpen’. Haar baas helpt haar veel op persoonlijk vlak, maar wat dat precies is, laat ze in het midden.

de arbeidsmigranten en afhankelijkheid van uitzendbureaus voor werk en eventueel woonruimte ontstaan situaties waarbij EU-arbeidsmigranten moeilijk voor zichzelf kunnen opkomen.

“Als wij ziek zijn en je kunt niet werken dan is er een sociaal vangnet. Maar dat hebben deze arbeidsmigranten niet altijd als zij slachtoffer zijn van een arbeidsbureau dat niet zuiver op de graad is. Of je krijgt 70 procent van je laatste verdiende loon, nou dan zeggen zij je krijgt 40 procent van je laatst verdiende loon. Die Pool weet niet waar hij recht op heeft. Ze schermen natuurlijk ook die arbeidsmigranten af. En het afschermen van die mensen is ook heel erg belangrijk omdat ze onderling ook niet weten hoe het zit. Als je met z’n allen aan die lopende band staat, die mensen komen in een soort isolement waardoor ze niet in contact komen met anderen” (#15).

Eerder bleek al dat sommige groepen die hier al langer gevestigd zijn inmiddels beter op de hoogte zijn van de regels en de rechten die zij hebben. Dit zou met name gelden voor een deel van de Poolse arbeidsmigranten. Verschillende professionals merken op dat Polen zo stilaan hun rechten eisen en dat werkgevers hierop inspelen door minder gewenst werk door andere groepen te laten uitvoeren, zoals Bulgaren, Roemenen en andere kleinere groepen zoals Oekraïners en Wit-Russen. Bij dit werk zou er vaker sprake zijn van arbeidsuitbuiting vanwege inferieure werkomstandigheden en worden onrechtmatige voorwaarden gesteld.

Behalve dat er sprake kan zijn van arbeidsuitbuiting in de vorm van voorwaarden en rechten, zou er ook sprake zijn van zware werkdruk en wordt van arbeidsmigranten verwacht dat zij lange dagen maken. Voor sommige groepen vormt dit echter geen probleem. Zij willen graag zoveel mogelijk werken. Hieronder staan twee voorbeelden gegeven van professionals:

“We hebben ook situaties gehad waarbij we bijvoorbeeld Oekraïners hadden die 80 uur per week in de bouw werkten en daar ook sliepen en zich moesten wassen uit die cementmolen, en zo. Dus dat was ook echt heel erg, maar die gingen eigenlijk alleen maar klagen omdat ze niet betaald kregen. Als ze die vierhonderd euro die ze per maand betaald zouden krijgen (...) hadden gekregen, dan hadden ze niet eens geklaagd” (#17)

“Het is vaak dat je targets moet halen binnen een bepaald uur, minuut, half uur, om goed werk te leveren en betaald te krijgen. Als dat niet zo is dan staan er wel twintig achter je die dat misschien wel kunnen. Dus de doelgroep is ook niet voor niets tussen de twintig en veertig jaar. Een man van in de zestig of een vijftiger, die zal die targets nooit kunnen halen” (#11).

Ook zijn er voorbeelden gegeven van arbeidsmigranten die hier al wat langer zijn en opgeklommen zijn. Zij weten dan soms een “administratief” baantje te verwerven bij een uitzendbureau maar blijken vervolgens werknemers te moeten aansporen om harder te werken. Zo niet, dan lopen ze kans om zelf weer gedegradeerd te worden.

“Zoveel mensen die daar werken, die een soort coördinatorenfunctie hebben, die moeten presteren, dus je oefent druk uit op iemand die bijvoorbeeld uit Polen komt en een Roemeen onder zich heeft. En sommigen vinden het leuk. Maar anderen niet. Ik ken iemand die dat een aantal jaren heeft gedaan en die mevrouw heeft zelf ontslag genomen want ze kon het niet meer aan. Ze kon er ook niet tegen, ze zegt: ik ben nu klaar mijn eigen mensen uit te buiten, klaar is klaar. Als je wilt blijven, je wilt op kantoor blijven, je krijgt een laptop,

een telefoon, een auto, je moet iedereen en alles bedienen, je krijgt geld, je krijgt een positie en alles en als je dat niet leuk vindt, dan moet je terug naar de tomaten.” (#14).

We hebben verschillende aanwijzingen dat sommige van de EU-arbeidsmigranten die we spreken uitgebuit worden door hun eigen groep. We zijn dit mechanisme eerder tegen gekomen in ander onderzoek (Leerkes et al., 2004), de professionals spreken erover en ook uit de gesprekken die wij met de arbeidsmigranten hebben blijkt dat naar voren te komen. Een voorbeeld waarin dit wordt genoemd is dat van een Poolse vrouw die drie jaar geleden naar Nederland kwam. Ze werkte voor verschillende uitzendbureaus maar dat liep niet altijd goed. De meeste problemen had ze met een van haar managers, die zelf Poolse was, en haar leven onmogelijk maakte. Ze legde haar sancties op wanneer ze ziek was of wanneer ze om andere redenen niet kon werken. Uiteindelijk besloot zij een ander uitzendbureau te zoeken. Een aantal van de Bulgaarse arbeidsmigranten die wij gesproken hebben, geeft aan slechte ervaringen te hebben met Poolse uitzendbureaus. Zij gaven aan het gevoel slechter behandeld te worden dan Poolse arbeidsmigranten.

Uit de interviews blijkt dat arbeidsuitbuiting een fenomeen is waar maar moeilijk zicht op te krijgen valt. Handhavers zeggen aanwijzingen te hebben voor het fenomeen en komen in hun dagelijkse praktijk wel vaak voorbeelden tegen van arbeidsuitbuiting maar hebben geen totaalbeeld van hoe het eruit ziet. De belangrijkste factoren daarvoor zijn het gebrek aan capaciteit bij handhavingsinstanties in combinatie met de complexe en ondoorzichtige constructies waarvan gebruikt gemaakt wordt, hoge bewijslast en het gebrek aan regelgeving rondom de uitzendbranche. Professionals beschrijven het circuit waarbinnen arbeidsuitbuiting plaatsvindt als “buitengewoon schimmig”. Bovendien wordt vanuit het circuit ook door slachtoffers – als ze zich al slachtoffer voelen – weinig gecommuniceerd over wat er gaande is. Tot slot geven verschillende professionals aan dat er een aantal jaren sprake was van een terugtrekkende beweging van professionals uit de wijken. Het lijkt er echter op dat inmiddels weer sprake is van toenemende aandacht voor de situaties in de wijken, getuige ook het Actieprogramma EU-arbeidsmigranten van de gemeente Rotterdam.

5.2 Wonen

Behalve op het gebied van arbeid lopen arbeidsmigranten op de woningmarkt een groot risico om benadeeld te worden. In deze sectie kijken we naar de manier waarop de EU-migranten in de wijken wonen, welke vormen van uitbuiting gevonden zijn en hoe de arbeids- en woonsituatie met elkaar verbonden zijn.

Waar en waarom wonen de arbeidsmigranten in de focuswijken?

Gelet op het werk dat de arbeidsmigranten doen en hun korte verblijf in Nederland, is het nagenoeg onmogelijk voor hen om een koop- of sociale huurwoning te betrekken. Dit betekent dat zij voor woonruimte afhankelijk zijn van de vrije markt. Zij komen daardoor terecht in wijken waar sprake is van een groot woningaanbod in de particuliere huursector in het lagere segment. Dit verklaart voor een groot deel de relatief grote aanwezigheid van EU-arbeidsmigranten in met name Carnisse en de Tarwewijk en delen van Oud Charlois. Gelet op de rol die informele netwerken en mond-tot-mond reclame spelen binnen deze gemeenschappen, lijkt de concentratie van EU-arbeidsmigranten in een gebied een zelfversterkend effect te vormen. Zo verschijnen er steeds meer voorzieningen in de focuswijken gericht op arbeidsmigranten en wordt ook via-via woonruimte gevonden.

Net zoals bij de uitzendbureaus, is een deel van de woningen en kamers van goede kwaliteit en ontvangen de huurders datgene wat afgesproken is. Dit neemt niet weg dat ook voor deze panden

vaak een forse huur wordt gevraagd die niet in verhouding staat tot de ruimte. Er lijken echter veel problemen te bestaan met louche pandeigenaren die als enig doel lijken te hebben om zoveel mogelijk kamers tegen de hoogst mogelijke prijzen te verhuren en zo weinig mogelijk kosten te hebben. In deze gevallen zijn het vaak aftandse panden, die al jaren niet meer onderhouden zijn en waar veel te veel mensen onder onhygiënische en vaak gevaarlijke omstandigheden samenwonen. Een respondent illustreert hoe de situatie er in dit soort panden uit ziet.

“Dat zijn smalle huizen, meestal vier verdiepingen met een voorkamer en een achterkamer en dan in het midden met zo’n steile trap naar boven. Dan is de voorkamer verhuurd, de achterkamer, de trappengalerij is een soort semi-keuken geworden en per twee verdiepingen delen ze een natte cel zeg maar. Dus daar maken acht mensen gebruik van een douche waar een klein geisertje in hangt. En de nooduitgang is op zolder een raam naar het dak. En daar betalen ze zeshonderd tot achthonderd euro per kamer.” (#7)

Daarnaast zouden er in de wijken ook arbeidsmigranten aangetroffen zijn die wonen in kelderboxen of schuurtjes. Het zijn overigens niet alleen louche pandeigenaren die voor onwenselijke situaties zorgen. Ook onderling zouden EU-arbeidsmigranten woonruimte onderverhuren. In sommige gevallen is dit uit noodzaak om de eigen woonkosten te kunnen betalen, in andere gevallen wordt er bewust misbruik gemaakt van landgenoten. Sommige arbeidsmigranten zouden bijvoorbeeld de eigen woning onderverhuren en zelf bij iemand inwonen.

Een ander deel van de EU-arbeidsmigranten woont niet via een uitzendbureau maar zoekt woonruimte nadat zij in Rotterdam zijn aangekomen. Deze personen zijn afhankelijk van informele netwerken bestaande uit vrienden, kennissen of familie. Daarnaast lijkt er een industrie te zijn ontstaan van verhuurbemiddelaars die arbeidsmigranten ‘helpen’ aan een woonruimte. Dit lijkt eveneens een schimmige wereld te zijn waarin uitbuiting op de loer ligt waarbij ook de wijkwinkels een rol spelen. Een respondent vertelt hierover het volgende:

“Je hebt honderden verhuurbemiddelaars, die bestaan uit een 06 nummer. En die zijn niet zo lang in bedrijf. Daar maken ze een paar maanden gebruik van en dan beginnen ze met een nieuwe. En de dames en heren die in die sectoren werken weten precies hoe ze aan zo’n 06 nummer moeten komen en daarvan zie je dat dat vaak via zo’n winkeltje gaat. Vroeger zag je de koppelbazen op straat staan, dat bevindt zich nu in een ogenschijnlijk legaal Pools supermarktje of een belwinkeltje” (#7)

Ook zijn er voorbeelden van particulieren die in een van de drie wijken wonen en die een broodwinning hebben gevonden in het verhuren van kamers.

“[Een inwoner van Carnisse] die plaatst advertenties op Marktplaats of op Facebook. Mensen vanuit Turkije, of vanuit Roemenië, of vanuit Polen kunnen dan bij hem in huis komen wonen, zonder huurcontract, zonder inschrijving. Wat nog het ergste is, is dat hij zelfs de post beheert. Niemand kan ertussen komen, alleen hijzelf, want dan voorkom je dat die mensen zich kunnen inschrijven.” (#22).

In veel gevallen is het lastig om deze problematiek aan te tonen. EU-arbeidsmigranten weten vaak wat ze moeten zeggen tijdens controles, bijvoorbeeld dat ze op vakantiebezoek zijn, en hebben vaak geen goed alternatief voor betere huisvesting. Dit betekent dat ondanks de slechte woonomstandigheden, zij geen klachten tegen een pandeigenaar indienen. Ook professionals vertellen over dit dilemma. Zij geven aan dat het in hun werk lastig kan zijn om de situatie te verbeteren. Zij weten dat wanneer er geklaagd wordt bij een pandeigenaar (of handhavende instantie) over overbewoning of onrechtmatige praktijken dit kan betekenen dat de EU-arbeidsmigranten uit hun huis worden gezet en van de een op de andere dag op straat staan. Dit leidt vaak tot duivelse dilemma's bijvoorbeeld in het geval van gezinnen met jonge kinderen.

Toch zouden sommige arbeidsmigranten zich weten te onttrekken aan de huisvesting via uitzendbureaus. De laatste jaren zouden namelijk steeds meer onder hen via een (Pools) bemiddelingskantoor een particuliere woning huren. Dan wonen ze met verschillende mensen en/of gezinnen in het huis waar gigantische bedragen worden voor gevraagd. Volgens een professional die wij spraken zou 3500 euro per maand geen uitzondering zijn. Een deel van de professionals heeft sterke vermoedens dat veel pandeigenaren afspraken hebben met uitzendbureaus. Op papier zou er vaak sprake zijn van particuliere verhuurders die losstaan van de arbeidssituatie, maar in de praktijk zou dit niet het geval zijn. Bijvoorbeeld wanneer de particuliere verhuurder familie is van de eigenaar van het uitzendbureau. Dit is echter lastig aantoonbaar.

Een gevolg van de onzekere arbeids- en woonsituatie van veel EU-arbeidsmigranten is dat zij relatief vaak verhuizen. Hierdoor ontstaat er veel doorstroom in de focuswijken. Wijkprofessionals hebben aanwijzingen dat er veel verloop is in de wijken, doordat zij vaak hele huisraden op straat zien staan die wellicht achtergelaten zijn door mensen die zijn vertrokken.

Er zijn de laatste jaren pogingen geweest om de woonsituatie van arbeidsmigranten te verbeteren. Verschillende respondenten noemen een initiatief van de Stichting Normering Flexwonen, de SNF. Uiteindelijk is dit initiatief weer teruggedraaid waardoor er volgens een expert op het gebied van arbeidsuitbuiting nog steeds heel veel voorbeelden zijn van ongezonde en gevaarlijke huisvesting. Toch is waarschijnlijk niet alleen het teruggedraaien van het initiatief de reden dat het nog steeds slecht gesteld is met de woonsituatie van arbeidsmigranten, daarvoor is de problematiek te complex.

Blanka, 26 jaar, Polen

Drie jaar geleden kwam ze naar Nederland met haar pasgeboren baby en trok in bij haar moeder die in een flat woonde in Carnisse. Haar moeder sliep in de woonkamer en zij sliep met haar zoontje in de slaapkamer. De huisbaas verhoogde echter meteen de huur toen hij hoorde dat Blanka bij haar moeder was ingetrokken. Blanka wist van een Poolssprekende maatschappelijk werker dat de huisbaas hiermee zijn boekje te buiten ging. Maar haar moeder was bang om haar flat kwijt te raken en moedigde Blanka aan om iets voor zichzelf te zoeken. Na anderhalf jaar bij haar moeder te hebben gewoond vond zij via Slovaakse vrienden, die terugkeerden naar het land van herkomst, een flat. Haar werksituatie was toen ze in het begin in Nederland was, moeilijk. Ze werkte voor verschillende uitzendbureaus maar dat liep niet altijd goed. De meeste problemen had ze met een van haar managers, die zelf Poolse was, en haar leven onmogelijk maakte. De pesterijen beu, besloot Blanka een ander uitzendbureau te zoeken. Tegenwoordig is ze tevreden over haar werksituatie. Ze werkt in de kassen en heeft geen vast contract, maar ze maakt veel overuren om extra geld te verdienen. Wel is ze bang om haar werk kwijt te geraken aangezien het seizoensarbeid betreft. Daarom heeft ze een aantal nieuwe bureaus gecontacteerd om kenbaar te maken dat ze beschikbaar is voor de arbeidsmarkt.

De “buitenslapers”

Naast het feit dat arbeidsmigranten vaak terecht komen in aftandse panden waar ze hoge prijzen voor betalen, is er een groep zogeheten “buitenslapers”. Ze slapen in kelderboxen, in tentjes in het Zuiderpark, portieken en opengebroken schuurtjes. Het zou vaak gaan om mensen die nog maar kort in Nederland zijn en in het land van herkomst vaak al in een problematische situatie verkeerden. Maar we krijgen ook signalen dat het eigenlijk iedereen kan overkomen om van de ene dag op de andere op straat terecht te komen. Zo belanden ook arbeidsmigranten op straat die hier al langer zijn (> 5 jaar) maar blijkbaar geen vooruitgang hebben gemaakt op de arbeidsmarkt, waardoor ze afhankelijk blijven van de arbeidscircuits die in de wijken actief zijn.

Een professional die veel te maken heeft met de buitenslapers ziet vaak EU-arbeidsmigranten, die door allerlei omstandigheden op straat terecht zijn gekomen. Afgelopen juni waren er 149 buitenslapers volgens een betrokken professional. Honderd daarvan waren EU-arbeidsmigranten.

“Er is eigenlijk een soort dubbele kwetsbaarheid bij deze groep. Ze zijn super kwetsbaar om dakloos te worden. Het gaat om het type contracten, met name wonen en werkcontracten die gekoppeld zijn en elk moment ontbindbaar zijn. (...) Tegelijkertijd heeft de groep vaak geen toegang tot zorg. Normaal gaan we met iemand die hier buiten slaapt naar het Centraal Onthaal van de gemeente, krijgt een intakegesprek, een pas voor de nachtopvang en dan wordt er een traject opgestart om iemand te ondersteunen weer in een stabiele woonsituatie te komen. Dat is bij deze mensen niet.” (#12).

Opvallend genoeg bestaat deze groep volgens professionals voor het grootste deel uit Poolse EU-migranten, ondanks dat het met een deel van deze groep juist beter lijkt te gaan. Een mogelijke verklaring is dat deze groep in absolute aantallen de grootste groep vormt. Daarnaast wordt er gesproken over Roemeense, Hongaarse, Bulgaarse, Letse en Litouwse buitenslapers. De Polen die op straat terecht komen, hebben te kampen met het feit dat er binnen hun gemeenschap maar moeilijk opvang voor hen kan worden geregeld, omdat ze met zovelen zijn. Voor een Hongaarse kerk is het gemakkelijker om mee te helpen met de opvang van Hongaren die door omstandigheden op straat terecht zijn gekomen. Maar voor de Poolse kerken, die te maken hebben met veel meer daklozen, is dat lastiger. Bovendien weten arbeidsmigranten vaak niet dat ze gebruik kunnen maken van voorzieningen voor daklozen en komen alsnog op straat.

De buitenslapers zijn voor de overgrote meerderheid mannen, maar er zit ook een aantal vrouwen tussen. Daarnaast worden onder hen mensen aangetroffen die slachtoffer zijn geworden van een arbeidsongeval en niet verzorgd worden. Deze mensen kunnen terecht in de daklozenverpleegafdeling voor mensen zonder zorgverzekering, maar als ze daar eenmaal uitbehandeld zijn kunnen ze niet terecht in het daklozencircuit en komen ze op straat terecht. Bovendien verplaatsen de buitenslapers zich voortdurend, afhankelijk van de weersomstandigheden, maar ook vanwege de controles in de wijk.

In hoeverre is de woonsituatie een gevolg van (arbeids)uitbuiting?

Arbeidsmigranten die woonruimte betrekken via een uitzendbureau lijken het meest kwetsbaar. Deze combinatie is volgens een informant een ideale situatie om mensen “af te knippen”. De koppeling van woonruimte en werk zorgt voor een afhankelijkheidsrelatie die moeilijk te doorbreken valt. Dit heeft als gevolg dat arbeidsmigranten niet snel klagen uit angst om op straat te worden gezet.

Uit de gesprekken komt nadrukkelijk naar voren dat ‘huisvesting’ het belangrijkste verdienmodel is van malafide uitzendbureaus. Op de huren en inhoudingen voor boetes wordt de meeste winst gemaakt. De regelgeving omtrent arbeidscontracten en het uitbetalen van salarissen lijkt inmiddels dermate sluitend vormgegeven te zijn dat het moeilijk is om hier mee te sjoemelen. Dat wil niet zeggen

dat dit niet gebeurt, er is ook sprake van illegale arbeid (o.a. als schijn ZZP'ers) en onwettige contracten en arbeidsvoorwaarden. Deze lijken echter makkelijker te bewijzen bij controle en de winstmarges lijken kleiner. Van de EU-arbeidsmigranten die slachtoffer zijn van arbeidsuitbuiting lijkt een relatief groot deel niet ingeschreven te zijn op het adres waar ze wonen, wat volgens een professional met name in Carnisse, de Tarwewijk en Oud Charlois vaak het geval is.

“Er wordt heel vaak gezegd, zodra jij niet meer bij ons werkt, als werknemer, dan moet je eigenlijk ook het huis uit. Nou diegene heeft geen poot om op te staan, want die heeft geen huurcontract, niet ingeschreven, geen arbeidscontract. Dat kom je wel heel vaak tegen [...] De werkgever die moet natuurlijk eigenlijk die mensen vertellen, je moet je inschrijven, die mensen die komen hier nieuw, dus eigenlijk zie je vaak als de mensen netjes ingeschreven staan, dan weet je dat de werkgever enigszins wel goede bedoelingen heeft” (#22).

Zoals uit de gesprekken blijkt, is de vraag naar woonruimtes onder arbeidsmigranten groot. Volgens een expert hebben zich dan ook grote investeerders gemeld op de Rotterdamse woningmarkt. Deze respondent is ervan overtuigd dat er achter de woningmarkt in dit soort wijken vaak schimmige organisaties schuilgaan die aan de huisvesting van kansarmen grof geld verdienen. Deze organisaties maken bewust de constructies zo ondoorzichtig mogelijk zodat handhaving bemoeilijkt wordt. Er lijkt daarbij sprake van ondermijnende criminaliteit.

“We hadden laatst een portiekflat, dat heeft drie maanden geduurd voor we erachter kwamen wie de eigenaar was, en dat bleek dan een holding in Singapore te zijn. Dan ga je van bv'tje naar bv'tje naar bv'tje en na het tweede bv'tje heb je Nederland al verlaten. En dan kom je in een belastingparadijsje terecht en dan ga je verder. En dat is meer regel dan uitzondering. Schimmige organisaties die een deel in de bovenwereld doen” (#7).

Professionals zijn ook kritisch op de rol van de gemeente en legale mogelijkheden die vastgoedbeheerders hebben. Zij geven aan dat er relatief veel mogelijk is voor wat betreft het splitsen van kamers binnen de kaders van de regelgeving. Behalve legale splitsing is er ook sprake van illegale opsplitsing van woonruimtes. Bewoners die in dit soort kamers wonen kunnen zich niet inschrijven bij de gemeente.

5.3 Leven

In de drie wijken is sprake van een concentratie van EU-arbeidsmigranten. De meest logische redenen voor de concentratie hangt samen met het woningaanbod, te weten de grote particuliere huursector. Geleidelijk lijkt deze concentratie een aanzuigende werking te hebben op andere EU-arbeidsmigranten. Redenen hiervoor zijn dat veel via informele netwerken geregeld wordt. De voorzieningen in de wijk lijken daarin een centrale rol te spelen, maar ook wordt er onderling veel via via geregeld.

Dit heeft ook gevolgen voor de manier waarop men leeft in de focuswijken. Professionals geven aan dat er met name aan de onderkant van de samenleving sprake lijkt te zijn van gescheiden samenlevingen. In deze samenleving leven EU-arbeidsmigranten in een bubbel waarin alles in de eigen taal geregeld kan worden. Dit geldt voor wonen, werken maar ook boodschappen en zorg. De uitbuiters hebben hier immers baat bij. Door de EU-arbeidsmigranten zoveel mogelijk te scheiden van anderen worden zij onwetend gehouden en is het eenvoudiger misbruik te maken. Het lijkt erop dat de groep die meer geïntegreerd is ook meer geëmancipeerd raakt. De groep die het meest zichtbaar is en het meest lijkt te participeren, is het deel van de Polen, die hier al het langst is. Het leven van EU-arbeidsmigranten in Rotterdam wordt veelal gekenmerkt als hard werken met weinig vrije tijd. Veel arbeidsmigranten werken de hele week, vaak zes dagen, en in het weekend komen groepen vaak bij elkaar. De beperkte vrije tijd heeft als gevolg dat zij weinig participeren aan sport of het verenigingsleven. Dit geldt overigens ook meer in het algemeen in de focuswijken. Het aantal verengingen in de wijk lijkt zeer beperkt.

Er worden wel activiteiten georganiseerd maar het is heel moeilijk om EU-arbeidsmigranten daarbij te betrekken.

Een ander gevolg van de beperkte vrije tijd is dat men ook weinig tijd heeft om Nederlands te leren. Voor een deel van de arbeidsmigranten, waaronder voornamelijk veel nieuwkomers, geldt dat zij 's avonds moe zijn en de energie niet meer kunnen opbrengen om taallessen te volgen. Bovendien is het aanleren van de Nederlandse taal niet aantrekkelijk. Er is een infrastructuur in de drie wijken waar mensen terecht kunnen. Zo zijn er (Poolse) kappers, automonteurs, winkels, een schoonheidssalon, een Poolse TV monteur, Poolse uitzendbureaus, boekhouders, een Poolse kraamzorg, een Poolse psycholoog, etc. Ook op het werk wordt er voor het grootste deel Pools gesproken.

Maar toch zijn er ook tekenen van integratie. Een deel van de EU-arbeidsmigranten die al langer in Rotterdam woont, lijkt ervoor te kiezen om de taal te leren zodat zij meer zelfredzaam worden. Zo biedt de gemeente Rotterdam voor EU-arbeidsmigranten die in Rotterdam woonachtig zijn taallessen aan. De laatste keer dat Poolse Rotterdammers zich konden inschrijven voor de aankomende lessen waren er meer dan 200 geïnteresseerden, waar er circa 30-50 verwacht werden. De behoefte is dus wel degelijk aanwezig bij een steeds groeiende groep om de Nederlandse taal te leren.

Het bezoeken van de Nederlandse kerk is een ander teken van integratie. Een aantal arbeidsmigranten geeft aan niet meer naar de Poolse kerk in Rotterdam te gaan omdat die als te conservatief wordt beschouwd.

Halina, Pools, 43 jaar

Halina woont sinds 5 jaar met haar man en twee kinderen in Charlois. Zij voelt zich welkom in de buurt en is blij met de faciliteiten voor kinderen in de wijk. Toch voelt ze er zich niet altijd veilig. Een voorval waarbij iemand werd neergestoken en aan zijn verwondingen overleed, heeft invloed gehad op haar perceptie over de veiligheid in de wijk. Ook mensen die betrokken zijn bij drugshandel boezemen haar angst in.

Wanneer ze hulp nodig heeft kan ze op haar burens rekenen, maar ze krijgt ook veel hulp van de Poolssprekende maatschappelijk werkers die in de buurt actief zijn. Het gezin heeft een flat gekocht in de wijk en ze willen in ieder geval in Nederland blijven tot hun dochter, die nu 12 jaar is, klaar is met school. Doordat ze geen Nederlands spreekt, heeft Halina alleen contact met andere Polen. Sommigen kent ze al van in Polen, anderen heeft ze ontmoet op de school van haar dochter. Ze doet haar boodschappen in een van de Poolse supermarkten in de wijk, gaat naar een Poolse tandarts en maakt gebruik van de diensten van een Poolse boekhouder.

5.4 Sociale cohesie

Bij het beschouwen van sociale cohesie wordt onder andere gekeken naar de verbinding tussen en binnen verschillende groepen bewoners (*bridging* en *bonding*). In de gesprekken met buurtbewoners en arbeidsmigranten is ook gevraagd naar andere aspecten die samenhangen met sociale cohesie zoals het vertrouwen in elkaar en de overheid, solidariteit, buurtrelaties en veiligheidsgevoelens.

Binding met de wijk

In alle drie de wijken spreken we oudere buurtbewoners die al decennia in de wijken wonen. Hoewel sommige buurtbewoners van mening zijn dat het erg slecht gaat met hun wijk (Tarwewijk, Carnisse, Oud Charlois), vinden anderen het er nog steeds goed leven (Tarwewijk). Wat de buurtbewoners echter gemeen hebben, is dat ze er geen van allen aan denken om de wijk te verlaten. Hetzelfde geldt voor andere, jongere buurtbewoners die al van jongs af aan in de wijken wonen. Onder personen die in de wijk opgegroeid zijn, zien we dus een sterke verbondenheid met de wijk en zullen zij ondanks bestaande problemen de wijk niet snel verlaten. Voorbeelden hiervan komen we tegen bij zowel autochtone Nederlanders als Nederlanders met een migratieachtergrond, bij senioren maar ook bij jongeren. We zien dat deze verbondenheid erg lokaal is en zich veelal afspeelt op straat- of buurniveau. Met name in Oud Charlois benoemen respondenten dat er goede delen zijn waar nog een dorpsgevoel bestaat met een grote sociale cohesie. Tegelijkertijd lijkt er een meer overkoepelend gevoel van verbondenheid met Rotterdam-Zuid te bestaan. Er wordt regelmatig gezegd dat er dingen misgaan, maar tegelijkertijd is er ook trots om uit 'Zuid' te komen. Verbindende factoren daarbij zijn bijvoorbeeld Feyenoord, maar ook het gepercipieerde stigma over Rotterdam-Zuid. De manier waarop over de wijken gesproken wordt en hoe zij in het nieuws komen, veelal negatief, lijkt dit gevoel te versterken. Hierdoor ontstaat een wij-zij tegenstelling die de binding met de eigen groep versterkt. Opvallend is dat verschillende wijkbewoners uit Carnisse aangeven dat je moet 'leren' leven in de wijk. Zij geven aan dat het een harde wijk kan zijn waar je de weg moeten leren kennen en niet naïef moet zijn en niet iedereen kan vertrouwen. Toch zijn ook zij vaak trots op hun wijk.

Naast verbonden buurtbewoners zien we ook mensen die zich niet met de wijken verbonden voelen. Dit komt veelal doordat zij nog niet lang in de wijken wonen, of omdat zij zich niet (meer) thuis voelen in de wijk. Een man van middelbare leeftijd die in Oud Charlois woont, vertelt dat hij enkel in de wijk woont omdat hem daar een woning is toegewezen. Het liefst zou hij zo snel mogelijk vertrekken. Redenen hiervoor zijn de verkeersoverlast en de manier waarop mensen zich tegen elkaar gedragen op straat, maar ook de omgang tussen burens speelt een rol. Een oudere man uit Carnisse, die al heel zijn leven in de wijk woont, vertelt dat hij tegenwoordig niet weet wie er in zijn straat woont. De gordijnen zijn de hele dag dicht en 'er wordt geen Nederlands meer op straat gesproken'. Dat de gordijnen dicht zijn, komt volgens hem omdat mensen heel de dag werken en pas 's avonds laat thuiskomen. Volgens hem is de gezelligheid van vroeger, en daarmee het volkse karakter, uit de wijk verdwenen. Een man uit Oud Charlois vertelt iets van soortgelijke strekking: door de snelle wisseling van burens kennen mensen elkaar niet meer en is er minder verbondenheid in de buurt. Verschillende respondenten merken daarbij op dat er veel verschillende culturen in de straat wonen. Waar een deel van de respondenten dit als een verrijking ziet, zijn er ook bewoners die opmerken dat cultuurverschillen in combinatie met taalbarrières tot spanningen in de wijk kunnen leiden. Zo vertelt een man uit de Tarwewijk dat zijn Bulgaarse buurman gewend was om afval op straat te gooien omdat de gemeente dat volgens hem opruimt. Toen dezelfde respondent probeerde om een barbecue voor de straat te organiseren werd dit vanwege cultuurverschillen een beproeving. Waar sommige burens geen varken aten, wilden anderen geen rund. Door taalverschillen bleek het bovendien moeilijk om een gesprek met elkaar aan te knopen.

Het is lastig om de binding van EU-arbeidsmigranten met de focuswijken eenduidig aan te duiden. In de eerste plaats blijkt dat de door ons gesproken arbeidsmigranten niet bewust voor een woning kiezen in Carnisse, Oud Charlois of de Tarwewijk. De beslissing om in een van deze wijken te komen

wonen, is bijna altijd aanbod-gestuurd. Hetzelfde geldt overigens voor veel andere nieuwkomers in de wijk, ook zij verhuizen vanwege het woningaanbod naar deze wijken. Geen van de respondenten die recentelijk naar een van de wijken is verhuisd, gaf aan bewust te hebben gekozen voor Carnisse, de Tarwewijk of Oud Charlois vanwege de voorzieningen of omgeving.

Wanneer we kijken naar de binding van arbeidsmigranten met de focuswijken dan zou beargumenteerd kunnen worden dat deze sterk aanwezig is. Dit komt tot uiting in het groot aantal Poolse en, in iets mindere mate, Bulgaarse en andersoortige voorzieningen in de wijken.

Binding tussen verschillende groepen

Uit de wetenschappelijke literatuur is bekend dat het veel moeilijker is om groepsoverstijgende verbindingen te creëren dan contacten binnen groepen. Van nature zijn mensen geneigd om met mensen om te gaan waarmee zij overeenkomsten hebben. Daar komt bij dat voor het creëren van groepsoverstijgende contacten via bijvoorbeeld buurtinitiatieven en burgerparticipatie, er vaak aanjagers nodig zijn. Dit zijn personen die een groot 'sociaal kapitaal' hebben en over organisatorisch vermogen beschikken. Over het algemeen lijken er in de focuswijken weinig trekkers te zijn die een dergelijke rol op zich kunnen nemen. Uit zowel de data van het wijkprofiel, als de gesprekken met professionals en buurtbewoners komt naar voren dat er sprake is van relatief veel armoede in de wijken en leven mensen erg op zichzelf. Dit blijkt ook uit de eerdergenoemde opmerking dat alles in de wijk goed gaat zolang mensen zich niet met elkaar bemoeien. Dit geldt in zijn algemeenheid voor alle drie de wijken. De meeste van de buurtbewoners die we spreken, geven aan goede contacten te hebben met een aantal burens of bekenden uit de wijk. Vaak zijn dit mensen van soortgelijke herkomst die al langer in de wijken wonen. Onder de respondenten die korter in de wijk gevestigd zijn, lijkt het aantal diepgaande contacten in de wijk zeer beperkt.

Buurtbewoners met EU-arbeidsmigranten als burens zeggen over het algemeen weinig contact met hen te hebben. Meest genoemde reden hiervoor is de taalbarrière en dat zij niet veel thuis zijn. De voorzieningen in de wijk maken het mogelijk om jezelf te redden zonder de Nederlandse taal te spreken. Dit is dan ook iets wat we veel terug horen tijdens de gesprekken. Veel van de door ons gesproken arbeidsmigranten spreken geen of zeer beperkt Nederlands. Het leren van de Nederlandse taal is voor velen geen prioriteit. Veel arbeidsmigranten zijn druk met werken en werken bijna uitsluitend samen met landgenoten, waardoor ze weinig Nederlands gebruiken in het dagelijks leven. De lage prioriteit van het Nederlands leren lijkt echter wel te verschuiven naarmate mensen langer in het land verblijven en zich besluiten te vestigen, getuige ook de animo voor de taallessen.

Behalve dat er veel kwetsbare bewoners in de wijk leven, zijn ook de voorzieningen in de wijken zelf niet optimaal. Zo zijn er bijvoorbeeld maar weinig (sport)verenigingen.

Tijdens de gesprekken met EU-arbeidsmigranten is hen gevraagd welke contacten zij hebben in de wijk en met wie zij omgaan in hun vrije tijd. Uit deze gesprekken blijkt dat er weinig contacten bestaan tussen mensen en voorzieningen in de wijk die geen connectie hebben met de eigen herkomstgroep. De contacten die arbeidsmigranten hebben met burens en anderen in de wijk lijken zich te beperken tot het gedag zeggen en het aannemen van postpakketten. De meesten zeggen hun burens te kennen, en hebben daar naar eigen zeggen een goede relatie mee, maar bij verder doorvragen blijken het toch vooral landgenoten te zijn waar ze mee bevriend zijn en waar ze activiteiten mee ondernemen. De taalbarrière is de belangrijkste reden waarom ze zo weinig contact hebben met anderen. Dat de meeste EU-arbeidsmigranten lange dagen werken en dan vooral met landgenoten samenwerken, draagt ook niet bij aan (het stimuleren tot) het leren van de Nederlandse taal. Er zijn door ons ook geen voorbeelden gevonden van EU-arbeidsmigranten die deelnemen aan het verenigingsleven in de wijk of andere activiteiten in de wijk ondernemen. De meest gehoorde verklaring hiervoor is dat veel arbeidsmigranten druk zijn met werken. Een andere reden zou zijn dat een deel van de arbeidsmigranten zich als tweederangsburger zou voelen. Een professional is van mening dat er meer zou kunnen gebeuren om Polen te betrekken bij de Nederlandse samenleving. Volgens haar ligt de sleutel in het tonen van waardering aan mensen die hier al veel jaren wonen en werken, maar nog

steeds onvoldoende kansen krijgen. Doordat zij geen waardering krijgen, voelen arbeidsmigranten zich volgens haar niet verbonden met deze samenleving.

“Mensen hebben [het gevoel dat ze] weinig rechten [hebben], want je bent gewoon een weekmedewerker zogenaamd. (...) Ze krijgen dat thuisgevoel niet zo gauw, binding met Nederland, voor wat ze geven en weinig terugkrijgen. Waardering, snap je? En waardering is niet alleen maar in geld maar ook in positie. (...) Ik ken mensen die tien jaar voor hetzelfde bedrijf werken, nog steeds via een uitzendbureau als uitzendkracht. Waarom zou je die niet in dienst nemen? (...) Dan geef je mensen het gevoel dat ze welkom zijn, dat ze een beetje thuis zijn, dat ze gewaardeerd worden.” (#14).

Tegelijkertijd horen we tijdens de gesprekken met de arbeidsmigranten weinig over de geslotenheid van Nederlanders en lijken ze niet het idee te hebben dat ze gediscrimineerd worden. Wel vinden ze het lastig om met Nederlanders te communiceren omdat zij niet of nauwelijks Nederlands spreken. Ondanks dat het aantal groepsoverstijgende contacten in het algemeen dus beperkt lijkt, komen we hier tijdens het veldwerk toch een aantal voorbeelden van tegen. Een jonge respondent vertelt dat onder jongeren in Oud Charlois als gevolg van wantrouwen richting de overheid, een zeer hechte band is ontstaan. Deze jongeren, van verschillende afkomst zouden zich verenigd hebben omdat zij het gevoel hebben dat zij er alleen voor staan en niet op steun van de gemeente of andere overheid kunnen rekenen. Ook spreken we met een jonge man uit de Tarwewijk die zijn oudere buurman een wasmachine geeft en helpt met aansluiten omdat hij zelf net een nieuwe heeft gekocht. Specifiek gekeken naar de contacten tussen groepen EU-arbeidsmigranten en de overige buurtbewoners, lijken enkele respondenten te suggereren dat onder de jongere generaties iets meer contact plaatsvindt. Zo vertelt een man in Carnisse dat hij af en toe praat met zijn Bulgaarse buuren die tweede generatie migranten zijn en daardoor beter Nederlands spreken. Een jongeman in Oud Charlois vertelt dat zijn Poolse buurman hem kwam helpen toen hij bezig was zijn fiets te repareren en dat zij vaker prettig contact hebben. Tot slot lijken kinderen een meer universele verbindende factor te zijn. Een aantal arbeidsmigranten vertelt dat zij het meest in contact komen met andere groepen via de school en andere activiteiten van de kinderen zoals bij zwembles. Een Poolse vrouw geeft aan dat zij via contacten op de school van haar kind het meest gestimuleerd wordt om Nederlands te spreken.

Gevoelens van onveiligheid en overlast

We krijgen uiteenlopende geluiden te horen als het gaat over het gevoel van onveiligheid in de drie wijken. We spreken hierover met de arbeidsmigranten maar daarnaast spreken we willekeurig in de wijk mensen aan om hen te vragen naar de mate waarin zij zich veilig voelen (of juist niet) in de wijk en wat hieraan bijdraagt. De meeste mensen die wij spreken, voelen zich veilig in de wijk. Van verschillende buurtbewoners horen we dat de wijken als rustig worden ervaren. Het belangrijkste is volgens hen je niet met anderen te bemoeien, dan ervaar je geen problemen. Er lijkt sprake van een op zichzelf gerichte mentaliteit waarbij verbinding met anderen niet nagestreefd wordt. Dit lijkt er ook op te duiden dat er sprake is van beperkte sociale controle.

Er is ook een substantieel deel van de respondenten dat zich zorgen maakt over de criminaliteit en incidenten in de wijk. Zo staan de recente steekincidenten in Carnisse veel buurtbewoners nog vers in het geheugen. Ook zijn er relatief veel respondenten die zich ondanks de criminaliteit in de buurt zeggen wel veilig te voelen. Er is soms sprake van verbale agressie door jongeren maar geen fysiek geweld. Een mannelijke respondent van in de dertig heeft ervaren dat de laatste jaren het aantal Poolse en Bulgaarse arbeidsmigranten is toegenomen, maar dit heeft volgens hem niet tot veel meer overlast geleid. Tegelijkertijd geeft hij aan het wel een probleem te vinden wanneer de komst van EU-arbeidsmigranten negatieve gevolgen heeft voor de oorspronkelijke inwoners van de wijk. Zo is er volgens hem sprake van oneerlijke concurrentie omdat de Bulgaarse/Poolse ondernemers mogelijk

gefinancierd worden met crimineel geld en op illegale wijze accijnzen omzeilen door zelf goederen te importeren.

Onder de kleine groep EU-arbeidsmigranten die we hebben gesproken, zien we hetzelfde beeld als onder de andere buurtbewoners. Hoewel een deel zich veilig voelt, is er, met name onder vrouwelijke respondenten, een deel dat zich onveilig voelt. De arbeidsmigranten die zich onveilig voelen in de wijk verwijzen vaak naar de criminaliteit die daar gaande is. Verschillende respondenten die zich wel veilig voelen, refereren desondanks aan incidenten in de wijk. Zo vertelt een Bulgaarse man dat hij zich veilig voelt in de buurt, maar dat er vaak problemen zijn met mensen die wapens dragen, steekpartijen, verkeersincidenten en dat dit de buurt soms gevaarlijk maakt. Ook vertelt hij dat het voorkomt dat mensen onder invloed van alcohol s 'nachts geluidsoverlast veroorzaken, waardoor de politie moet ingrijpen. Tegelijkertijd zegt hij dat hij tot op heden geen grote problemen in de wijk heeft ervaren en zich er welkom voelt. Een Poolse vrouw zegt zich veilig te voelen in de wijk, omdat ze zichzelf nog niet in een onveilige situatie heeft bevonden. Ze geeft daarentegen aan dat ze wel dingen hoort en soms ziet in de straat, zoals *catcalling*, wat niet bijdraagt aan haar gevoel van veiligheid. Ze geeft aan dat mensen soms vechten in andere delen van de wijk en zegt sommige plekken (vooral 's avonds) te vermijden. Meerdere Poolse vrouwen zeggen zich niet veilig te voelen in de wijk, vooral omdat ze zien wat er gebeurt in de omgeving waar hun kinderen opgroeien en naar school gaan.

Deze voorbeelden komen overeen met wat verschillende andere respondenten aangeven en zijn in lijn met wat wordt gezegd over de sfeer in de wijk, namelijk dat je problemen kunt vermijden door je niet met medebuurtbewoners te bemoeien. Ook komt hierin terug dat er binnen de wijken behoorlijke verschillen zijn en bepaalde delen een stuk beter en veiliger worden gewaardeerd dan andere. Dit lijkt voor een deel samen te hangen met de hoeveelheid woonhuizen ten opzichte van huurhuizen in de straten en de nabijheid van bepaalde overlast-hotspots. Daarnaast voelen ouderen en vrouwen zich iets vaker onveilig, afgaande op wat respondenten over zichzelf en over de rest van de buurtbewoners zeggen.

Ervaren overlast

Kenmerkend voor alle drie de wijken is dat er grote verschillen in de ervaren leefbaarheid tussen de straten zijn. Mooie groene stukken worden afgewisseld met straten die een verloederde en grauwe indruk maken. De ervaren leefbaarheid kan daarmee sterk verschillen tussen straten. Een deel van de respondenten ervaart geen tot weinig overlast. Aan de andere kant zijn er bewoners die juist wel veel overlast ervaren. Deze overlast lijkt zich vaak op specifieke locaties af te spelen bijvoorbeeld bij pleintjes en voor specifieke winkels. Op deze 'hotspots' hangen mensen vaak op straat en wordt er alcohol gebruikt. Verschillende respondenten, zowel professionals als buurtbewoners benoemen dat hier EU-arbeidsmigranten bij betrokken zijn. Een respondent uit Oud Charlois zegt in het recente verleden erg veel overlast te hebben ervaren van EU-arbeidsmigranten die buiten op straat rondhangen en vanwege parkeeroverlast. Dit zou nu niet meer aan de orde zijn doordat een verandering van het beleid (via parkeervergunningen) ertoe geleid heeft dat een deel van de verkeers- en drankoverlast verplaatst is naar elders waar minder mensen wonen.

Over het algemeen lijken gevoelens van onveiligheid meestal niet te maken te hebben met de arbeidsmigranten. Het is vooral de criminaliteit in de wijk die tot een gevoel van onveiligheid leidt bij bewoners. Op een aantal overlast-hotspots na geven buurtbewoners aan dat zij geen overlast ervaren van de arbeidsmigranten in de wijk. Zij omschrijven hen als harde werkers die net als iedereen hun woning moeten betalen en zich weinig bemoeien met hun burens, wat juist goed past binnen de mentaliteit in de wijken. Een jonge vrouw, van Turkse afkomst, omschrijft de sfeer in de wijk als zeer negatief. Er is sprake van drugs, ruzies, en andere vormen van overlast. Door incidenten in de buurt voelt zij zich minder veilig. Ze vindt daarentegen niet dat de aanwezige Poolse en Bulgaarse buurtbewoners hier de oorzaak van zijn. Veel – met name jongere – respondenten zien de diversiteit aan culturen, waaronder die van de arbeidsmigranten, als een verrijking.

Taalbarrière en zelfredzaamheid arbeidsmigranten

Vanwege de manier waarop respondenten geworven zijn, spraken we met relatief veel Poolse arbeidsmigranten die al een aantal jaren in Nederland zijn en Nederlandse taalles volgen. Onder deze groep was de Nederlandse taalbeheersing nog (zeer) beperkt. Daarnaast spraken we ook een aantal arbeidsmigranten die kortere tijd in Nederland woont. Onder deze groep werd nagenoeg geen Nederlands gesproken. Ook communicatie in het Engels bleek vaak niet mogelijk. Het is zeer waarschijnlijk dat de groepen die onderaan de arbeidsmarkt actief zijn en gevoelig zijn voor arbeidsuitbuiting evenmin de Nederlandse taal machtig zijn. Dit maakt het lastig voor hen om te communiceren met bijvoorbeeld de gemeente maar ook met Nederlands-sprekende buurtbewoners.

Een Poolse vrouw vertelt haar burens te kennen maar zich voornamelijk te omringen met Polen vanwege de taalbarrière. Ze weet haar Nederlandse burens te vinden in het geval ze hulp nodig heeft en met ze te communiceren via een vertaalapp en een paar woorden Nederlands. Een andere Poolse vrouw vertelt dat veel (jonge) Polen wel bevriend raken met Nederlanders, maar ervaart het gebrek aan kennis van de Nederlandse taal als problematisch, omdat dit haar te verlegen maakt om te spreken en haar dus belemmert in het leggen van contact.

Wanneer er in het Nederlands gecommuniceerd moet worden, vallen veel arbeidsmigranten terug op hun kinderen of partner die wel Nederlands of Engels beheersen. Een jonge Bulgaarse vrouw vertelt dat de taal het grootste probleem vormt voor de integratie: mensen kunnen niet met anderen communiceren en dat maakt het moeilijk voor de verschillende gemeenschappen om dichterbij elkaar te komen. In bepaalde formele situaties wordt soms gebruik gemaakt van een tolk. Een andere jonge Bulgaarse respondent geeft eveneens aan dat hij alle communicatie in het Nederlands moet doen omdat zijn ouders geen Nederlands kunnen. Hij vertelt dat veel van zijn vrienden in een soortgelijke thuissituatie verkeren. Als gevolg van de taalbarrière vallen veel Polen en Bulgaren terug op de bestaande infrastructuur vanuit de migrantengemeenschap. Een professional is van mening dat het bestaan van de voorzieningen specifiek gericht op EU-arbeidsmigranten en de manier waarop de woon- en werksituatie is vormgegeven de sociale cohesie in de wijken onder druk zet. Hij vertelt daarover het volgende.

Andrea, Bulgaars, 20 jaar

Andrea is zeven jaar geleden met haar ouders vanuit Bulgarije naar Nederland gekomen. Haar moeder doet productiewerk, haar vader is lasser. Zij werken allebei via uitzendbureaus en veranderen hierdoor vaak van werkplek. Andrea is tevreden over haar leven in Nederland en is van plan hier te blijven. Ze heeft veel familieleden in Nederland. Het gezin woont in een flat in Carnisse. De wijk is multicultureel en ze komen in contact met mensen van verschillende nationaliteiten.

Andrea en haar ouders hebben veel contact met andere Bulgaren in de wijk. De Bulgaarse gemeenschap is actief en mensen willen graag bij elkaar komen. Ze organiseren vaak activiteiten en helpen elkaar. Er is een groot gevoel van saamhorigheid hoewel die niet over de grenzen van de eigen gemeenschap heen gaat. Volgens Andrea heeft dat te maken met de taalbarrière. Mensen kunnen niet met anderen communiceren en dat maakt het moeilijk voor de verschillende gemeenschappen om dichterbij elkaar te komen. Andrea vertelt dat de motivatie van haar ouders om de taal te leren en aan de samenleving mee te doen niet heel hoog is ongeacht het feit dat ze van plan zijn om voorlopig in Nederland te blijven. Doordat haar ouders de taal niet spreken, moet Andrea al sinds jongs af aan haar ouders helpen met vertellen en het regelen van zaken met instanties.

“Maar als je dit toelaat gaat zo’n wijk op zijn Rotterdams gezegd naar de kloten. Want er is daar geen enkele sociale cohesie; wie daar komt, verdient daar geld en gaat weer weg na

verloop van tijd. Qua voorzieningen en gemeenschapszin zie je zo'n wijk achteruitgaan naar een bedenkelijk niveau en dat heeft altijd een aanzuigende werking van crimineel gedrag" (#7).

Arbeidsmigranten die wij spraken, proberen ook regelmatig naar Nederlandse winkels te gaan vanwege betere prijzen en in sommige gevallen om hun Nederlands te oefenen. De bureaus waarmee zij contact hebben, behoren meestal tot de eigen gemeenschap. Toch voelen respondenten zich vaak afhankelijk van hun Nederlands- of Engelssprekende gezinsgenoten en zouden zij een groter gevoel van zelfredzaamheid ervaren als ze de taal zouden spreken.

5.5 Conclusie

Afgaande op de gesprekken met de professionals, zijn er aanwijzingen dat een deel van de arbeidsmigranten in de drie wijken te maken krijgt met arbeidsuitbuiting via hun arbeids- en woonsituatie. Tijdens de interviews met Poolse en Bulgaarse arbeidsmigranten krijgen we daar minder zicht op. We komen los van een enkel geval geen schrijnende huisvestingssituaties tegen. De mensen die we spreken, zijn vaak al langer dan vijf jaar hier en lijken hun huisvestings- en werksituatie redelijk op orde te hebben. Ondanks dat de meeste mensen die wij spreken geen verhalen van schrijnende werkomstandigheden hebben gedeeld, valt wel op te merken dat zij in al die jaren dat ze hier werkten weinig opwaartse mobiliteit hebben gemaakt. Het is goed mogelijk dat juist de mensen die onder erbarmelijke omstandigheden werken en leven, buiten beeld blijven en moeilijk bereikbaar zijn.

De woonsituatie van EU-arbeidsmigranten hangt veelal samen met de manier waarop zij in Nederland werken. EU-arbeidsmigranten vinden woonruimte via een uitzendbureau, commerciële aanbieders of via informele netwerken van vrienden, familie en kennissen. Daarbij lijkt te gelden dat met name mensen die hier kort zijn en via uitzendbureaus en commerciële partijen huisvesting zoeken, kwetsbaar zijn voor arbeidsuitbuiting. Ook komt uit het onderzoek naar voren dat uitbuiting via de woonsituatie een belangrijke spil vormt in het verdienmodel van uitbuiters. De afhankelijkheidsrelatie zorgt er daarbij voor dat EU-arbeidsmigranten niet snel zullen klagen bij instanties.

De leefomstandigheden hangen grotendeels samen met de woon- en arbeidspositie. Veel arbeidsmigranten maken lange werkdagen en hebben weinig vrije tijd. Deze vrije tijd brengen zij veelal samen door. Met betrekking tot integratie valt op dat er weinig prioriteit is om de Nederlandse taal te leren onder nieuwkomers. Dit lijkt langzaam te veranderen onder EU-arbeidsmigranten die hier al langer zijn en gekozen lijken te hebben voor een permanente vestiging in Rotterdam.

De sociale cohesie lijkt over het algemeen zwak in de wijken. Er lijkt sprake van een in zichzelf gekeerde mentaliteit waarbij men zich vooral niet met elkaar bemoeit. In die zin passen EU-arbeidsmigranten goed in de wijken. De meerderheid van de buurtbewoners benoemen de aanwezigheid van EU-arbeidsmigranten of arbeidsuitbuiting dan ook niet als een probleem in de wijk. Wel wordt er veel gesproken over gevoelens van onveiligheid door criminaliteit en overlast. Bij overlast zouden ook EU-arbeidsmigranten betrokken zijn rond bepaalde hotspots. Binnen de wijken lijkt in het bijzonder sprake van contacten binnen sociale groepen. Er zijn weinig groepsoverstijgende contacten, dit geldt zowel voor EU-arbeidsmigranten als overige buurtbewoners.

6 Conclusie

Vooraleer we ingaan op de belangrijkste conclusies willen we benadrukken dat dit onderzoek een relatief beperkte omvang heeft. Daarnaast is de onderzoeksvraag, waarbij gekeken wordt naar de samenhang tussen arbeidsuitbuiting en sociale cohesie uiterst complex. Dit betekent dat de conclusies van dit onderzoek voornamelijk bedoeld zijn als een eerste opzet en we nodigen andere onderzoekers uit om deze verder aan te scherpen of te weerleggen.

In totaal hebben we met 67 personen gesproken, verdeeld over verschillende groepen. Het is dan ook een kwalitatief onderzoek dat niet de bedoeling heeft een representatief beeld te schetsen maar in de eerste plaats bedoeld is om tot dieperliggende inzichten te komen over de structuren en fenomenen die samenhangen met arbeidsuitbuiting⁸ van EU-arbeidsmigranten⁹ en de sociale cohesie in Oud Charlois, Carnisse en de Tarwewijk.

Het onderzoek is uitgevoerd verspreid over drie fases. In de eerste fase is gesproken met professionals die in een van de focuswijken actief zijn. Het doel van deze fase was om een beeld te krijgen van de wijken zelf en de bestaande problemen die er heersen. Tijdens de tweede fase lag de focus op vormen en structuren van arbeidsuitbuiting. Hiervoor hebben we zowel met regionale als nationale experts gesproken. Gedurende de derde fase hebben we met arbeidsmigranten en buurtbewoners uit de focuswijken¹⁰ gesproken. Doel van deze gesprekken was om zicht te krijgen op hun leven in de wijken en of zij al dan niet met arbeidsuitbuiting te maken krijgen.

De manier van werving verschilt per respondentgroep. Zo hebben we experts gevonden in samenspraak met de opdrachtgever, hebben we EU-arbeidsmigranten benaderd via spreekuren en hebben we overige buurtbewoners willekeurig op straat aangesproken. Wellicht dat deze verschillende manieren van benaderen enigszins voor een vertekening heeft gezorgd in de data. Zo weten veel van de arbeidsmigranten die wij spraken de weg naar de spreekuren te vinden omdat zij al langere tijd in Nederland wonen.

Tot slot hebben we de interviews op verschillende wijzen geregistreerd. De interviews met de experts zijn allemaal opgenomen en daarna letterlijk uitgewerkt. De gesprekken met de EU-migranten zijn gevoerd in de eigen taal en, indien zij daar toestemming voor gaven, opgenomen en door een Pools of Bulgaars sprekende student-assistent uitgewerkt tot een samenvatting. In andere gevallen zijn aantekeningen gemaakt en is op basis hiervan een samenvatting gemaakt. Tijdens de gesprekken met overige wijkbewoners zijn aantekeningen gemaakt op basis waarvan verslagen zijn gemaakt.

De conclusie is gestructureerd op basis van de onderzoeksvragen. In wat volgt zullen we stilstaan bij de belangrijkste conclusies die uit onze studie naar voren komen.

Hoe is het gesteld met de sociale cohesie, scores op de veiligheidsindex en de veiligheidsbeleving in Carnisse, Oud Charlois en de Tarwewijk?

Gelet op de uitkomsten van het wijkprofiel (2020) valt op dat de focuswijken onder gemiddeld scoren in het bijzonder voor wat betreft de sociale index en veiligheidsindex ten opzichte van de rest van

⁸ In dit onderzoek hanteren we een brede definitie van arbeidsuitbuiting waaronder ook (ernstige) arbeidsbenadeling. Men spreekt van (ernstige) benadeling als er geen sprake is van arbeidsuitbuiting in strafrechtelijke zin, maar werknemers nog altijd te maken hebben met een combinatie van intimidatie, zeer slechte arbeidsomstandigheden, onderbetaling en veel te lange werktijden.

⁹ Met EU-arbeidsmigranten bedoelen we alle arbeidsmigranten die vanuit een land in de Europese unie naar Nederland zijn gekomen. Omdat de Poolse en Bulgaarse arbeidsmigranten in absolute zin de grootste groepen in de wijken zijn, hebben we voor de interviews met arbeidsmigranten op deze groepen gefocust.

¹⁰ Wanneer we in deze conclusie spreken over focuswijken, dan bedoelen we daarmee de wijken die in dit onderzoek centraal staan, namelijk Carnisse, Oud Charlois en de Tarwewijk.

Rotterdam. Tevens zien we dat met name de sociale index is verslechterd sinds de meting in 2018. Hoewel in het algemeen de score op de veiligheidsindex tussen 2016 en 2020 is verbeterd, blijven de scores in de focuswijken achter bij de rest van Rotterdam. Wanneer we kijken naar de scores op de afzonderlijke onderdelen van het wijkprofiel, de fysieke, sociale en veiligheidsindex, dan geldt hetzelfde. Van de drie focuswijken scoort Carnisse het laagst op alle drie de onderdelen. De scores voor Oud Charlois liggen hoger dan het gemiddelde in het gebied Charlois. De scores voor de Tarwewijk liggen tussen die van Carnisse en Oud Charlois.

Voor de fysieke index speelt het voorzieningenniveau en de woningvoorraad een belangrijke rol. Gelet op de samenstelling van de woningvoorraad valt op dat in Carnisse en de Tarwewijk relatief veel particuliere huurwoningen zijn (respectievelijk 50,8 en 44,9 procent) in vergelijking met Oud Charlois (32,1 procent), Charlois (30,1 procent) en Rotterdam (21,3 procent). Ook zijn de woningen in alle drie de wijken relatief oud (<1945). Dit geldt in het bijzonder voor de woningen in de Tarwewijk waar circa 80 procent van de woningvoorraad voor 1945 gebouwd is. Zoals verderop zal blijken, is de woningvoorraad een belangrijke pull-factor voor de vestiging van EU-arbeidsmigranten in de focuswijken.

Tijdens het veldwerk vallen met name in Carnisse en Oud Charlois de grote verschillen tussen delen in de wijk op. In deze wijken worden mooi gesitueerde straten met veel groen gelegen aan het water afgewisseld met straten die een verloederde indruk maken. Daarbij lijkt een samenhang te bestaan met het type woning. Zo lijken de delen van de wijk waar koopwoningen staan beter beoordeeld te worden door professionals dan de delen met particuliere huur. Ook was er ten tijde van het onderzoek sprake van sloop (Tarwewijk) of had er net sloop plaatsgevonden (Carnisse). In Carnisse is sprake van een groot aantal voorzieningen. Van de winkels in de wijk bestaat een relatief groot deel uit Poolse/Bulgaarse supermarkten. Ook in de andere wijken zijn er winkels gevestigd die gericht zijn op EU-arbeidsmigranten. Deze voorzieningen zijn tevens een belangrijke pull-factor voor EU-arbeidsmigranten om zich in de wijk te vestigen. Daarbij ontstaat als het ware een aparte, haast gescheiden samenleving, op basis van verschillende voertalen.

Qua sociaal klimaat lijkt Oud Charlois af te wijken van Carnisse en Tarwewijk. In Oud Charlois is er een aantal straten/delen waar het goed gaat, waar een sterk samenhangsgevoel lijkt te bestaan en wordt gesproken over een dorpskarakter. Mensen die in deze delen wonen, lijken al langer in de wijk te wonen en hebben goede onderlinge contacten met burens (van allerlei herkomsten). Dit neemt niet weg dat er ook delen in deze wijk zijn waar het slechter gaat en die kwetsbaar zijn. In de Tarwewijk, Carnisse en delen van Oud Charlois lijkt er sprake van een zwakke sociale cohesie. De buurtbewoners die wij spraken, zeggen dat het goed gaat in de wijk als je niet opvalt en je niet met anderen bemoeit. Over contact tussen burens vertellen respondenten dat men elkaar begroet en nemen ze bijvoorbeeld pakjes voor elkaar aan, maar is er geen sprake van diepgaande contacten. De groep EU-arbeidsmigranten wijkt daar weinig van af. Het gegeven dat veel van de EU-arbeidsmigranten geen Nederlands spreekt, waardoor een taalbarrière ontstaat, verhoogt en vergroot de drempel om onderling contact te leggen. .. Tekenend voor het gebrek aan sociale cohesie in de wijken is dat verschillende respondenten opmerken dat het er goed leven is zolang mensen zich niet met elkaar bemoeien. Wanneer mensen zich met elkaar bemoeien zouden er al snel problemen ontstaan. De manier waarop EU-arbeidsmigranten in de wijken leven sluit daarmee (onbedoeld) goed aan bij de op zichzelf gerichte mentaliteit in de wijk. Buurtbewoners omschrijven EU-arbeidsmigranten over het algemeen als harde werkers die net als iedereen hun woning moeten betalen en zich weinig bemoeien met hun burens. Een deel van de oudere respondenten geeft aan dat er veel verloop is in de wijken waardoor zij hun burens niet meer kennen en de samenhang is verdwenen.

Naast een taalbarrière die Nederlandssprekende bewoners en EU-arbeidsmigranten onderling ervaren, zijn in de wijken weinig mensen aanwezig die een verbindende rol op zich kunnen nemen om groepsoverstijgende contacten te bevorderen. Bovendien zijn er weinig georganiseerde initiatieven/

verenigingen in de wijk aanwezig die verschillende soorten buurtbewoners aantrekken en als ontmoetingsplekken kunnen dienen. EU-arbeidsmigranten in het bijzonder blijken lastig te betrekken bij georganiseerde activiteiten. Zij geven over het algemeen aan weinig vrije tijd te hebben en de weinige vrije tijd die ze wel hebben met familie en/of vrienden door te brengen. Kinderen lijken een verbindende factor te vormen. Via school en zwembad komen ouders van verschillende groepen met elkaar in contact.

Concluderend kan er gesteld worden dat er in de focuswijken, met name in Carnisse en de Tarwewijk, zeer beperkte samenhang, sociale controle en sociale cohesie bestaat. Dit geldt voor alle buurtbewoners waaronder EU-arbeidsmigranten. In de wijken lijkt sprake van gescheiden werelden waarbij er vooral sprake is van binding binnen de afzonderlijke groepen en geen tot amper groepsoverstijgende contacten. Het bestaan van een infrastructuur gericht op EU-arbeidsmigranten in de vorm van winkels, kappers en tandartsen versterkt de binding binnen deze groepen en leidt ertoe dat EU-arbeidsmigranten zich in hun eigen taal redden. Hierdoor is de drempel om Nederlands te leren verhoogd. Daarbij lijkt het spreken van verschillende talen een belangrijke barrière voor het ontstaan van groepsoverstijgend contact. Toch zien we ook tekenen van integratie in de wijken. Zo zijn er Poolse arbeidsmigranten die zeggen dat ze vooral hun boodschappen doen in Nederlandse supermarkten omdat ze de Poolse winkels als te duur ervaren. We hebben voorbeelden gezien van mensen die de communie van hun kinderen laten doorgaan in een Nederlandse kerk, omdat ze de Poolse kerk als te conservatief zien. En de grote animo voor een taal cursus Nederlands aangeboden door de gemeente toont dat er onder een deel van de EU-arbeidsmigranten bereidwilligheid bestaat om de taal te leren.

Zoals opgemerkt scoren de focuswijken met name onder gemiddeld voor wat betreft de veiligheidsindex. Dit beeld zien we ook terug in de wijken en met name in Carnisse. Een substantieel deel van de respondenten maakt zich zorgen over de criminaliteit en andere incidenten in de wijk. Zo staan recente steekincidenten in Carnisse veel buurtbewoners nog vers op het netvlies. Ook zijn er relatief veel respondenten die zich wel veilig voelen maar aangeven dat er veel criminaliteit in de buurt is. Onder de groep EU-arbeidsmigranten die we spreken zien we hetzelfde beeld als onder de andere buurtbewoners. Hoewel een deel zich veilig voelt in de buurt is er, met name onder vrouwelijke respondenten, een deel dat zich onveilig voelt. De arbeidsmigranten die zich zeggen onveilig te voelen in de wijk verwijzen vaak naar de lokale criminaliteit als oorzaak. Verschillende respondenten die zich wel veilig voelen, refereren desondanks naar incidenten in de wijk (steekpartijen, *catcalling*).

Voor wat betreft overlast merken professionals en respondenten op dat er op specifieke locaties, zoals pleintjes en voor bepaalde winkels, sprake is van overlast. Een deel van deze overlast zou veroorzaakt worden door EU-arbeidsmigranten in combinatie met drankgebruik. Er zijn weinig buurtbewoners die overbewoning of burenoverlast als probleem benoemen. Over het algemeen lijken gevoelens van onveiligheid en overlast niet te maken te hebben met de arbeidsmigranten. Het is vooral de criminaliteit in de wijk die tot een gevoel van onveiligheid leidt bij bewoners. Op een aantal overlast-hotspots na geven buurtbewoners aan dat zij geen overlast ervaren door de EU-arbeidsmigranten in de wijk.

Hoe wonen, werken en leven EU-arbeidsmigranten in Carnisse, de Tarwewijk en Oud Charlois?

De grootste groepen EU-arbeidsmigranten in Carnisse, de Tarwewijk en Oud Charlois zijn momenteel Polen en Bulgaren (waaronder ook de Turkse minderheid uit Bulgarije en waarschijnlijk een deel Roma). Enkele andere, kleinere, onderscheiden groepen zijn Roemenen, Slowaken, Letten, Litouwers en andere groepen Oost-Europese arbeidsmigranten die extra kwetsbaar lijken vanwege hun korte verblijfsduur, het gebrek aan kennis en hun kansarme achtergrond. Tot slot zijn er arbeidsmigranten die via een vergunning in de EU (veelal Polen) via een detacheringconstructie in Nederland werken. Deze groep is eveneens een risicogroep omdat zij zich in een schimmige wereld bevinden en via ondoorzichtige constructies in Nederland werken.

De grote meerderheid van de arbeidsmigranten werkt buiten de buurt waar zij wonen en zelfs buiten Rotterdam. Zij werken veelal in de glastuinbouw (Westland), vleesverwerkingsindustrie of distributiecentra (omgeving Lansingerland). Bij de verschillende groepen lijkt sprake te zijn van afzonderlijke circuits waarmee ze naar Nederland komen om te werken. In de meeste gevallen blijkt er facilitering vanuit het land van herkomst plaats te vinden, in de vorm van tussenpersonen die met (louche) uitzendbureaus of ondernemers contact hebben en werknemers aanleveren. Daarnaast vindt veel mond-tot-mondreclame plaats: migranten die al wat langer in Nederland wonen en werken informeren anderen over de te bewandelen wegen om in Nederland te komen werken. Verder is bekend dat er actieve wervingsacties worden gehouden, in ieder geval in Roemenië, soms via internet. Dit heeft ertoe geleid dat een groep Roemenen in de Rotterdamse wijken terecht is gekomen wiens positie uiterst penibel is. Eenmaal in Nederland vinden EU-arbeidsmigranten vaak werk via hun (Poolse) netwerk of via de vele Poolse winkeltjes.

De EU-arbeidsmigranten komen in de focuswijken terecht, niet omdat zij specifiek kiezen voor deze wijken, maar vanwege het beschikbare aanbod. Het is nagenoeg onmogelijk voor (pas gearriveerde) EU-arbeidsmigranten om aanspraak te maken op sociale huurwoningen of om een woning te kopen. Dit betekent dat zij afhankelijk zijn van particuliere verhuurders. Gezien de achtergrond van de overgrote meerderheid van EU-arbeidsmigranten zoeken zij met name woningen in het lagere segment. Hierdoor is het logisch gezien de woningvoorraad in de focuswijken dat zij daar terecht komen. Zij betalen vaak echter woekerprijzen voor kleine slecht onderhouden woningen/kamers. Daarnaast is er een zelfversterkend fenomeen ontstaan waarbij de vestiging van relatief veel EU-arbeidsmigranten in de wijk ervoor gezorgd heeft dat juist in die wijken een groot informeel netwerk is ontstaan van winkels, verhuurders en huurders.

Gekeken naar de leefomstandigheden, lijkt het met een deel van de arbeidsmigranten in de wijken goed te gaan. Zij investeren in hun toekomst door Nederlands te leren en lijken definitief gekozen te hebben voor een bestaan in Nederland. Deze personen hebben inmiddels een redelijk stabiel leven en zijn over het algemeen tevreden voor wat betreft hun woon- en werkomstandigheden. Toch is er weinig opwaartse mobiliteit zichtbaar: men blijft afhankelijk van arbeidscircuits die weinig zekerheid bieden. Een verklaring hiervoor is hun opleidings- en taalniveau, maar het kan ook samenhangen met het netwerk waarin ze verkeren. Een deel van deze respondenten vertelt in het verleden negatieve ervaringen te hebben gehad met uitzendbureaus. Een andere opvallende constatering is dat veel respondenten geen huisvesting of zorgverzekering via hun werkgever afnemen. In die zin lijkt er onder de groep die wij gesproken hebben, minder sprake van een afhankelijkheidsrelatie zoals in veel onderzoeken naar voren komt.

Wat is de aard en omvang van arbeidsuitbuiting onder EU-arbeidsmigranten in Carnisse, de Tarwewijk en Oud Charlois?

De meeste voorbeelden van arbeidsuitbuiting kwamen aan de orde tijdens de gesprekken met Bulgaarse arbeidsmigranten. Veel professionals merken dan ook op dat er sprake lijkt van een verschuiving waarbij Poolse arbeidsmigranten door hun langere aanwezigheid in Nederland meer bewust lijken van hun rechten en als gevolg daarvan mondiger zijn geworden. Hoewel dat laatste natuurlijk niet geldt voor de Poolse arbeidsmigranten die hier nog maar recent zijn. Ook zij worden, net als de Bulgaarse arbeidsmigranten, nog wel eens het slachtoffer van arbeidsuitbuiting. Sommige professionals speculeren dat nieuwe groepen worden geronseld die via ingewikkelde detacheringsconstructies vanuit Polen in Nederland te werk worden gesteld. Met name deze groepen zouden vaak te maken krijgen met arbeidsuitbuiting.

Het voorgaande dient echter met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd te worden. De kans is namelijk groot dat door de manier waarop wij respondenten geworven hebben, een vertekend beeld

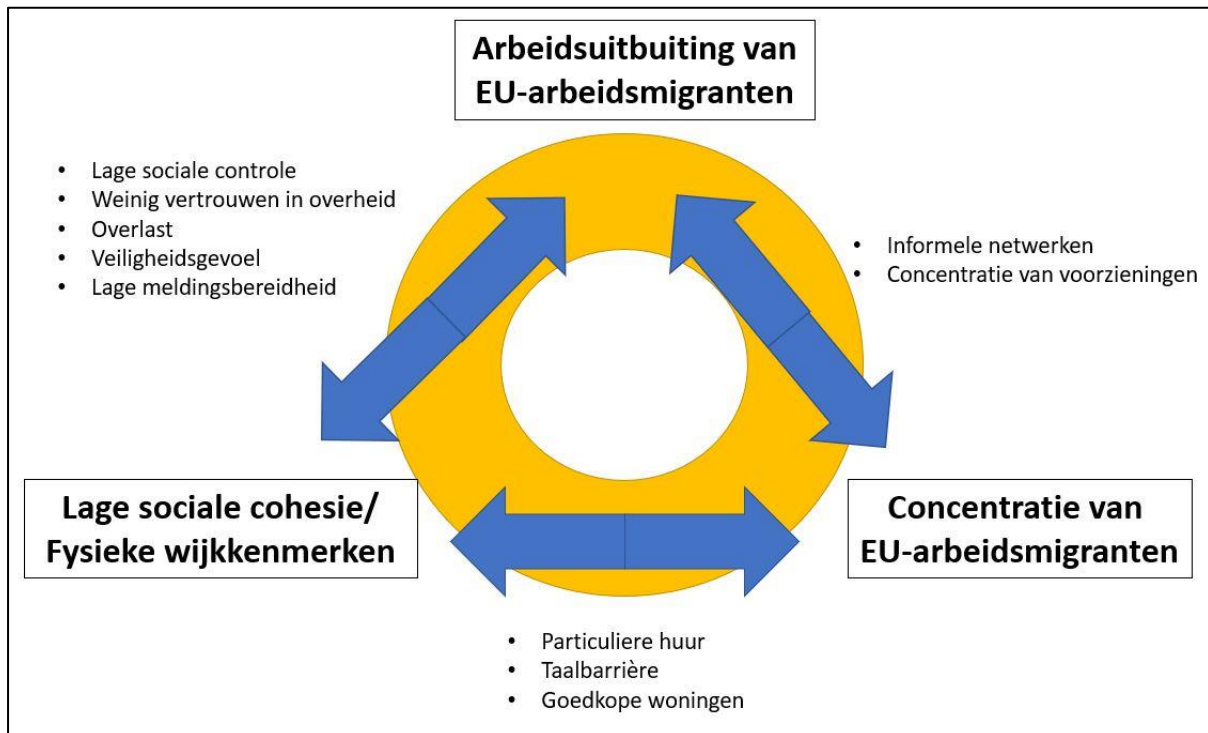
is ontstaan van met name de Poolse arbeidsmigranten in de wijken. De professionals die wij gesproken hebben geven aan zich veel zorgen te maken over de werkomstandigheden en de daarmee samenhangende woon- en leefomstandigheden. Zij komen in hun dagelijkse praktijk wel voorbeelden en aanwijzingen tegen, maar zien naar eigen zeggen slechts het topje van de ijsberg en hebben geen totaalbeeld van de omvang. Dit heeft volgens verschillende respondenten te maken met een gebrek aan mankracht, maar kan ook liggen aan het missen van schakels binnen het netwerk van professionals – wat gezien de complexiteit van de problematiek niet verrassend is.

Vermoedelijk is de verblijfsduur in Nederland en het sociale netwerk van EU-arbeidsmigranten een betere voorspeller voor de kans op arbeidsuitbuiting dan herkomst. Personen die hier korter aanwezig zijn, een beperkter sociaal netwerk hebben en minder rechten hebben, lopen het grootste risico om uitgebuit te worden. De arbeidsmigranten die hier al langer wonen hebben vaak al meer ervaring en zijn beter op de hoogte van de regels. Ook is de gedachte dat een deel van de arbeidsmigranten, die geen stabiel bestaan weet op te bouwen, ervoor kiest om terug naar het land van herkomst te gaan of naar een andere bestemming in de EU reist. Daarnaast bestaat onder professionals het beeld dat er een relatief grote groep daklozen is in Rotterdam-Zuid met een EU-achtergrond die geen aanspraak kan maken op de reguliere daklozenvoorzieningen. Professionals uiten hun zorgen hierover.

Arbeidsuitbuiting komt tot uiting via de huisvesting, arbeidsomstandigheden en contractuele onrechtmatigheden. Een belangrijke constatering in de context van dit onderzoek is dat, volgens professionals, het verdienmodel van arbeidsuitbuiting samenhangt met huisvesting. Door veel te hoge huren te vragen en zoveel mogelijk mensen in een kleine ruimte te zetten wordt er veel geld verdiend. Een deel van de arbeidsmigranten zou, als gevolg van de hoge huren, zelf hun kamer onderverhuren aan een bekende of familie om minder kosten te hebben. Overbewoning kan indirect grote gevolgen hebben. Het betreft vaak slecht onderhouden panden waar veel mensen op een kleine oppervlakte samenleven. Zij delen beperkte voorzieningen en ruimtes. Als gevolg hiervan kan overlast ontstaan, bijvoorbeeld in de vorm van geluidsoverlast en een toename van afval. Dit kan op zijn beurt de sociale cohesie onder druk zetten.

Is er een samenhang tussen de leef- en woonomstandigheden en arbeidsuitbuiting van EU-arbeidsmigranten? Zo ja wat is de aard, richting van deze samenhang en hoe ziet dit mechanisme er in de praktijk uit?

De hoofdvraag van dit onderzoek is of de afname van sociale cohesie en andere negatieve ontwikkelingen, die uit het wijkprofiel naar voren komen, verklaard kunnen worden als gevolg van arbeidsuitbuiting die in de focuswijken plaatsvindt. Het is lastig om deze vraag op basis van dit onderzoek te beantwoorden. Wel kan er gesteld worden dat er sprake is van samenhang tussen lage sociale cohesie en arbeidsuitbuiting. In figuur 6.1 staat schematisch weergegeven welke factoren een rol spelen bij het beantwoorden van de onderzoeksvraag. We onderscheiden daarbij drie factoren die van invloed zijn op de wijk en de positie van EU-arbeidsmigranten, namelijk 'de concentratie van EU-arbeidsmigranten', 'lage sociale cohesie en fysieke wijkenmerken' en 'gevallen van EU-arbeidsuitbuiting'.

Figuur 6.1: model samenhang arbeidsuitbuiting en lage sociale cohesie Carnisse, Tarwewijk en Oud Charlois

Bron: Risbo, eigen bewerking

Het model toont een samenhang tussen de verschillende factoren en laat zien welke variabelen onder andere van invloed zijn op de situatie in Carnisse, Oud Charlois en de Tarwewijk. Welke richting deze samenhang heeft en welk verband het sterkst is, valt moeilijk te bepalen. Zo kan beredeneerd worden dat de lage sociale cohesie, waaronder een beperkte sociale controle en laag vertrouwen in instanties, ertoe leidt dat uitbuiting in de vorm van huisvesting plaats kan vinden. Doordat in de wijken een mentaliteit bestaat waarbij mensen zich niet met elkaar bemoeien, kunnen misstanden langer bestaan en zal er vanwege een laag vertrouwen in de overheid minder snel gerapporteerd worden. Ook weten uitbuiters dat in deze wijken ook weinig omgekeken wordt naar elkaar en de meldingsbereidheid laag is. Met andere woorden een lage sociale cohesie kan een faciliterende factor zijn van arbeidsuitbuiting.

Tegelijkertijd zien we dat arbeidsuitbuiting kan leiden tot een verslechtering van de sociale cohesie. Uitbuiting in de vorm van slechte huisvesting en overbewoning kan ertoe leiden dat mensen overlast ervaren, er meer afval op straat ligt en het leefklimaat in de wijken achteruitgaat. Daarnaast leiden criminaliteit en overlast tot een laag veiligheidsgevoel in de wijken. Arbeidsuitbuiting lijkt dan ook niet de oorzaak of belangrijkste reden voor de lage sociale cohesie in de focuswijken. Deze lijkt al jaren zwak. Maar we kunnen wel stellen dat het een versterkende factor is. Zoals eerder gezegd, is er afgezien van delen in Oud Charlois sprake van een lage sociale cohesie als gevolg van de hoge doorstroom in de wijken en een in zichzelf gekeerde mentaliteit. Bewoners lijken nauwelijks groepsoverstijgende contacten te hebben en ook het contact met burens lijkt beperkt. In die zin sluit de aanwezigheid van EU-arbeidsmigranten die primair bezig zijn met werken en weinig sociale contacten buiten de eigen groep hebben, goed aan bij de manier waarop in de wijken geleefd wordt. Hoewel de aanwezigheid van EU-arbeidsmigranten veelal niet als een probleem wordt gezien, houdt hun concentratie in de wijken, onbedoeld wel de lage sociale cohesie in stand. De belangrijkste factor daarbij is de taalbarrière. Uit het onderzoek blijkt duidelijk dat een taalbarrière een van de – of zelfs de belangrijkste – belemmering is in het contact met burens van andere herkomstgroepen. Het leidt

ertoe dat men in eerste instantie terugvalt op familie en in sommige gevallen buren uit dezelfde herkomstgroep wanneer er hulp nodig is.

Door de grote concentratie van EU-arbeidsmigranten in de wijken zijn van elkaar gescheiden werelden ontstaan waardoor er voor veel arbeidsmigranten geen noodzaak is om Nederlands te leren. Zij kunnen nagenoeg alles regelen in de eigen taal bij voorzieningen die in de wijken beschikbaar zijn. De arbeidsmigranten zijn in deze geen schuldige of te lui om de taal te leren, maar dit is eerder een logisch gevolg van de manier waarop het leven en werken in Nederland is ingericht. Alles lijkt er door (potentiële) uitbuiters bewust en onbewust op gericht te zijn om de groepen gescheiden en op zichzelf gericht te houden. Zo werken veel arbeidsmigranten alleen samen met landgenoten en worden zij in het land van herkomst geworven. Door de concentratie van EU-arbeidsmigranten in een aantal specifieke wijken is het niet meer dan logisch dat als gevolg van vraag en aanbod ook meer voorzieningen gericht op EU-arbeidsmigranten zijn ontstaan. Tot slot geven veel arbeidsmigranten aan dat zij veel werken en weinige vrije tijd hebben. De beschikbare vrije tijd brengen zij vaak door met vrienden of familie buiten de wijken.

Middels dit onderzoek hebben wij getracht een eerste aanzet te geven voor de manier waarop sociale cohesie en arbeidsuitbuiting elkaar beïnvloeden in een klein gedeelte van Rotterdam. De uitkomsten wijzen erop dat er sprake is van een wisselwerking waarbij het niet eenvoudig is om een oorzaak-gevolg aan te wijzen of om te bepalen welke verbanden er zijn, hoe sterk die verbanden zijn en welke richting ze opgaan. Verder onderzoek is nodig om een gedetailleerder beeld te krijgen.

7 Handelingsperspectieven

In dit hoofdstuk wordt op basis van de uitkomsten van dit onderzoek een aantal handelingsperspectieven omschreven dat kan dienen als input voor beleid. Daarbij benoemen we eerst een aantal concrete richtingen die gaandeweg verder geconcretiseerd wordt.

Logischerwijs dient er ingezet te worden op de verschillende factoren die een rol spelen in praktijken rondom arbeidsuitbuiting, lage sociale cohesie en de onwenselijke aspecten die een gevolg zijn van de concentratie van EU-arbeidsmigranten in de focuswijken. Met andere woorden er dient een integrale aanpak gehanteerd te worden.

In algemene zin dient de sociale cohesie in de wijken verbeterd te worden. Dit is een aspect dat een bredere context heeft dan arbeidsuitbuiting en arbeidsmigratie. De sociale cohesie is al langer zwak en wordt niet veroorzaakt door de aanwezigheid van EU-arbeidsmigranten in de wijk. Tegelijkertijd zien we dat de obstakels waar arbeidsmigranten die in de wijken woonachtig zijn mee te maken hebben, niet zullen bijdragen een betere sociale cohesie. Denk bijvoorbeeld aan de taalbarrière die een rol speelt bij het letterlijk in contact komen met buurtgenoten en de schimmige tussenpersonen die voor eigen gewin allerlei zaken willen regelen voor EU-arbeidsmigranten. Het verbeteren van de sociale cohesie is echter complex en kent geen eenduidige oplossingen. We zien dat in veel delen van de wijken, sprake lijkt van een sterke groepsvorming (bonding) tussen personen met dezelfde achtergrond. Denk bijvoorbeeld aan de groep EU-arbeidsmigranten die veelal onderling met elkaar omgaan, maar ook aan jongeren, huizenbezitters, oud-gevestigden, etc. Tussen de verschillende groepen lijkt echter weinig contact.

In eerste instantie zou er daarom gefocust moeten worden op het creëren van ontmoeting tussen verschillende netwerken/groepen. Dit hoeven niet direct diepgaande contacten te zijn. Putnam (2000) stelt dat minder intieme relaties, als bruggen kunnen fungeren tussen verschillende (hechte) netwerken (bridging). Zodra mensen verbonden worden met mensen uit andere netwerken, zijn er meer mogelijkheden om toegang te krijgen tot hulpmiddelen en informatie uit het andere netwerk. Jong-Gierveld en Fokkema (2015) stellen dat het juist belangrijk is om een divers sociaal netwerk te hebben, bestaande uit contacten die emotionele steun bieden en minder diepgaande contacten. Hiermee wordt bijvoorbeeld eenzaamheid en isolatie tegengegaan.

Bij het realiseren van ontmoeting dient de gemeente een centrale rol te spelen. Logischerwijs zal een beweging die vanuit de bewoners zelf voortkomt het beste aansluiten bij de behoeften van die bewoners. Wij verwachten echter dat dergelijke initiatieven, vanwege het beperkte sociaal kapitaal in de wijken, zowel onder EU-arbeidsmigranten en delen van de overige bevolking, beperkt aanwezig zijn. Een eerste stap is om te inventariseren of er al bewonersinitiatieven bestaan die een brugfunctie tussen verschillende netwerken vervullen. Deze initiatieven zouden gestimuleerd en ondersteund moeten worden. Wij verwachten dat de gemeente zelf ook een centrale rol zal moeten spelen om ontmoeting tot stand te laten komen. Wij verwachten dat de gemeente zelf een centrale rol zal moeten spelen om verschillende netwerken met elkaar in contact te laten komen.

Een ander deel van de aanpak zou gericht moeten zijn op het aanpakken van onwenselijke aspecten die onderdeel uitmaken van de informele netwerken waar veel EU-arbeidsmigranten afhankelijk van zijn. Hoewel informele netwerken ook een belangrijke vorm van steun en informatie kunnen zijn, komt uit het onderzoek naar voren dat ook veel schimmige praktijken en vormen van uitbuiting voortkomen uit deze netwerken. Deze schimmige praktijken lijken grotendeels samen te vallen met het bestaan

van malafide wijkwinkels en tussenpersonen. Het ontbreekt vaak aan letterlijke en figuurlijke transparantie: het is onduidelijk wat er in de wijkwinkels afspeelt. Een eerste stap zou daarom moeten zijn om deze malafide winkels en personen te identificeren en om te achterhalen welke activiteiten daar plaatvinden. Welke diensten worden er aangeboden en welke onwenselijke praktijken worden vanuit de wijkwinkels gefaciliteerd? Vervolgens kan het beleid afgestemd worden op het tegengaan van deze praktijken via handhaving van regelgeving.

Een tweede manier waarop de afhankelijkheid van informele netwerken verzwakt kan worden, is door in te zetten op het vergroten van kennis onder EU-arbeidsmigranten. Wanneer EU-arbeidsmigranten meer kennis hebben over hun rechten en de manier waarop de Nederlandse samenleving is ingericht dan worden zij minder vatbaar voor benadeling via de informele netwerken. We maken daarbij onderscheid tussen de EU-arbeidsmigranten die kort in Nederland gevestigd zijn en de EU-arbeidsmigranten die zich in Nederland gevestigd hebben. Het beleid gericht op recent gearriveerde EU-arbeidsmigranten dient in de eerste plaats praktisch te zijn. Zorg ervoor dat deze groep EU-arbeidsmigranten op een laagdrempelige manier van de juiste kennis wordt voorzien. Daarbij zal het noodzakelijk zijn om outreachend te werken. Op basis van dit onderzoek zien we dat deze groep vooral aan het werk is en nauwelijks buiten de eigen groep contacten zoekt. Zij zullen daarom niet vanuit zichzelf op zoek gaan naar deze informatie en de kans is bovendien klein dat zij zelf tegen deze informatie aanlopen. Tussenpersonen en organisaties die in de informele netwerken opereren weten dit en gebruiken dit in hun voordeel. Voor deze groep EU-arbeidsmigranten is het belangrijk dat zij kennis ontvangen over regels en rechten omtrent wonen en werken in Nederland en waar zij heen kunnen met vragen. Gezien de aard van hun verblijf zou deze informatie in hun eigen taal aangeboden dienen te worden. Tegelijkertijd dient er beseft te worden dat een deel van deze migranten niet van plan is langere tijd in Nederland te verblijven. Om die reden is het niet reëel om te verwachten dat EU-arbeidsmigranten behorende tot deze groep bereid zijn Nederlands te leren of om te investeren in sociale netwerken buiten hun eigen kring.

Voor de EU-arbeidsmigranten die zich min of meer permanent in Nederland gevestigd hebben, kan er een andere focus gekozen worden. Voor deze groep is het belangrijk om naast de uitbreiding van kennis, ook in te zetten op andere terreinen zodat zij zich volwaardig onderdeel voelen van de samenleving waarin zij leven. Een eerste belangrijke schakel om dit te bereiken is door in te zetten op het tegengaan van de taalbarrière. De gemeente Rotterdam doet dit grotendeels al door taalcursussen aan te bieden aan EU-arbeidsmigranten. De gedachte daarbij is dat de mensen die deze cursus volgen een steunpunt kunnen worden voor andere arbeidsmigranten die de taal nog niet beheersen. Behalve het aanbieden van taalcursussen, zou voor deze groep ingezet moeten worden creëren van overbruggend contact tussen EU-arbeidsmigranten en andere inwoners van de wijk. Uit het onderzoek komt naar voren dat dit mogelijk via kinderen geprobeerd kan worden. Ouders van allerlei herkomsten ontmoeten elkaar via het schoolplein, zwembles, etc.

Een laatste deel van het beleid dient gericht te zijn op het creëren van vertrouwen onder EU-arbeidsmigranten. Uit gesprekken met professionals blijkt dat op basis vanuit ervaringen uit het land van herkomst, onder EU-arbeidsmigranten een groot wantrouwen bestaat richting overheidsinstanties. Veel arbeidsmigranten wantrouwen de politie en zijn bang dat een melding doen bij de gemeente negatieve ervaringen voor henzelf zal hebben. Dit heeft als gevolg dat er weinig bereidheid is om naar de gemeente te stappen of meldingen bij de politie te doen. EU-arbeidsmigranten die in de problemen zitten, kloppen vaak pas aan als de problemen erg groot zijn geworden. Dit bemoeilijkt de hulpverlening. Dit vertrouwen kan het beste bereikt worden door fysiek aanwezig te zijn in de wijk en open te staan voor de verhalen van EU-arbeidsmigranten. Het bestaan van het inloopsprekuur in delen van Rotterdam is wat dat betreft een stap in de goede richting.

Tot slot zou een deel van de aanpak gericht dienen te zijn op het aanpakken van arbeidsuitbuiting. Dit is echter niet een probleem dat de gemeente Rotterdam in zijn eentje kan bestrijden. We zien grofweg drie vormen van arbeidsuitbuiting die samenhangen met de werkomstandigheden, de woonsituatie en onrechtmatige contracten. Bij deze drie vormen zijn er verschillende partijen betrokken. Bij alle vormen zijn de uitzendbureaus/werkgevers betrokken. Al jaren blijkt dat het moeilijk is om de uitzendsector goed te reguleren en om transparantie te bereiken. Het creëren van een betekenisvol keurmerk voor de uitzendbranche blijft eveneens een lang gekoesterde wens van professionals. Een aantal professionals geeft bovendien aan dat het tijd wordt om ook verantwoordelijkheid neer te leggen bij de bedrijven die uitzendbureaus inzetten. Een andere factor is de situatie op de huizenmarkt. Veel EU-arbeidsmigranten zijn ook voor de woonruimte afhankelijk van de werkgever. Waar het gaat over de uitbetaling en werkomstandigheden is een belangrijke rol weggelegd voor de inspectie SZW. Zij hebben de mogelijkheid om controles op werkplekken uit te voeren.

De gemeente Rotterdam kan met name een rol spelen bij vormen van uitbuiting die samenhangen met de woonsituatie. We weten bijvoorbeeld dat veel EU-arbeidsmigranten die in Rotterdam wonen, buiten de gemeente werken. Veel arbeidsmigranten vestigen zich op plekken waar betaalbare woningen zijn waar zij aanspraak op kunnen maken. Doordat zij vaak minder eisen stellen en woningen in het goedkopere segment zoeken, leidt dit tot een concentratie van EU-arbeidsmigranten in de lagere segmenten van de particuliere huursector. Het zal echter niet eenvoudig zijn om dit goed aan te pakken. Maatregelen die gericht zijn op het verkleinen en beperken van de particuliere huursector kunnen ertoe leiden dat er juist meer illegale bewoning komt of dat er een waterbedeffect optreedt. De arbeidsmigranten zullen immers ergens moeten wonen. De overspannen huizenmarkt zal niet bijdragen aan een oplossing. Gezien de complexiteit van de problematiek rondom arbeidsuitbuiting is een gemeente overstijgende aanpak vereist. Hiertoe zou de gemeente samenwerking kunnen zoeken met gemeenten die soortgelijke problematiek kennen om dit hoger op de agenda van de nationale overheid te krijgen.

Geraadpleegde literatuur

Berkhout, E., Bisschop, P. & Volkerink, M. (2014). 'Grensoverschrijdend aanbod van personeel', in *SEO-rapport*; No. 2014-49. Amsterdam: SEO Economisch Onderzoek.

Bogaerts, A., P. Plooij & R. Zoetekouw (2010). 'De bestrijding van arbeidsuitbuiting. Werkwijzen en bevindingen van de SIOD' in *Justitiële Verkenningen*, 7, 68-79.

Crooy, I. & Vols, M. (2011). *Handreiking aanpak woonoverlast en verloedering. Aanpakken en voorkomen van fysieke en sociale woonoverlast*. Den Haag: VROM-Inspectie 2011

Dwyer, P., H. Lewis, L. Scullion & L. Waite (2011). *Forced Labour and UK Immigration Policy: Status Matters?* York: Joseph Rowntree Foundation.

Engbersen, G.B.M, Leerkes, A.S, Ilies, M, Snel, E, & Meij, R. (2011). *Arbeidsmigratie in vier. Bulgaren en Roemenen vergeleken met Polen*. CIMIC: Citizenship, Migration & the City. Eysink Smeets, 2016

FairWork en Stichting Humanitas (2021). *Arbeidsuitbuiting in Rotterdam. Eindverslag met aanbevelingen*.

Gemeente Rotterdam (2021). *Werken aan een menswaardig bestaan. Actieprogramma EU-arbeidsmigranten 2021-2025*, Rotterdam.

Gijsberts, M., Lubbers, M., Dagevos, J., Jansen, J., Engbersen, G. & Snel, E. (2015). *Migranten uit Midden- en Oost-Europese landen in Nederland door de tijd gevolgd: een vergelijking tussen twee panelonderzoeken*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau

Hart, M. 't & Snel, E. (2015) *Verkenkende literatuurstudie naar de onderkant van de Rotterdamse woningmarkt*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.

Hart de J., F. Knol & K. Breedveld (2002). *Zekere banden: sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Huygen, A., & F. de Meere (2008). *De invloed en effecten van sociale samenhang. Verslag van een literatuurverkenning*. Verweij-Jonker instituut, Utrecht.

Inspectie SZW (2019). *Staat van eerlijk werk. Risico's aan de onderkant van de arbeidsmarkt*, Utrecht.

Kremer, M. & E. Schrijvers (2014). Roemeense en Bulgaarse arbeidsmigratie in betere banen, *WRR-Policy Brief*, nr. 1, januari 2014. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Leerkes, A., San, M. van, Engbersen, G., Cruif, M., & Heijden, P. van der (2004). *Wijken voor illegalen. Over ruimtelijke spreiding, huisvesting en leefbaarheid*. Den Haag: Sdu uitgevers.

Leun van der, J. & L. Vervoorn (2004). *Slavernij-achtige uitbuiting in Nederland: een inventariserende literatuurstudie in het kader van de uitbreiding van de strafbaarstelling van mensenhandel*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.

Leeuw, T. de, Summeren, A. & Snel, E. (2016). *'Grijs wonen' in Rotterdam. Een onderzoek naar de kansen en beperkingen voor huurders en verhuurders aan de onderkant van de particuliere woningmarkt*. Rotterdam: Kenniswerkplaats Leefbare Wijken.

Lupi, T. & Visser, A. (2015). *Huisvesting arbeidsmigranten: een zorg van iedereen?! Evaluatie experimentenprogramma huisvesting EU-arbeidsmigranten*. Den Haag: Platform 31.

Meeteren M. van & N. Heideman (2021). Taking stock of labour trafficking in the Netherlands, 43(1), *Archives of Criminology*, 143-168.

Meeteren M. van & J. van der Leun (2018). *Daders van arbeidsuitbuiting. Over de vermeende rol van de georganiseerde misdaad*, *Proces*, 97(2), 130-146.

Meeteren M. van & J. van der Leun (2021). 'How organized is labour trafficking? On the involvement of organized criminal groups in labour exploitation, in A.M. Rodrigues & M. João Guia (eds.) *New Forms of Human Trafficking. Taking stock of labour trafficking in the Netherlands*, Springer,

Meeteren M. van & J. Hiah (2019). Self-Identification of Victimization of Labor Trafficking, in: Winterdyk, J.A., J. Jones (red.) *The Palgrave International Handbook of Human Trafficking*, Cham: Palgrave MacMillan.

Ministerie van SZW (2010). *Factsheet Arbeidsuitbuiting op Nederlandse werkvloeren*.

Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen (2021). *Dadermonitor Mensenhandel 2015-2019*, Den Haag.

Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen (2020). *Slachtoffermonitor Mensenhandel 2015-2019*, Den Haag.

NCTV (2017). *Nationaal Dreigingsbeeld*, Den Haag: Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid.

Postman, D. & J. van Wijk (2012). *Op het land in plaats van achter het raam. Aard en Omvang van arbeidsuitbuiting in Nederland*, *Proces*, 5, 327-339.

Putnam, R. (2000). *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.

Razenberg, I., Noordhuizen, B. & De Gruijter, M. (2015). *Recente EU-migranten uit Midden- Oost- en Zuid-Europa aan het woord: Ervaringen en behoeften aan informatie in Nederland*. Geraadpleegd via: <https://www.kis.nl/publicatie/recente-eu-migranten-uit-midden-oost-en-zuid-europa-aan-het-woord>

San, M. van & Y. Seidler, (2018). *Poolse en Turks-Bulgaarse arbeidsmigranten in Den Haag. Een quickscan naar de sociale infrastructuur van deze groepen in Laak*, Rotterdam: Risbo EUR.

Saraber, P. (2009). *Daar zijn de Polen! Op zoek naar een betere toekomst*. Soesterberg: Uitgeverij Aspekt.

Schuyt, C.J.M. (1997). *Sociale cohesie en sociaal beleid. Drie publiekscolleges in de Balie*, Amsterdam: Uitgeverij De Balie.

Schnabel, P. (2000). *De multiculturele illusie*. Forum, Essays 1998-2006, Forum/Uitgeverij Ger Guijs.

Seidler, Y., Van den Heerik, A., Boom, J. de en Weltevrede, A.J. (2017). *Schaduweffecten van EU-arbeidsmigratie in Rotterdam. Een onderzoek naar de positie van personen met een EU-achtergrond in Rotterdam*. Rotterdam, Risbo EUR.

Singelenberg, J. (2005) *Wonen aan de onderkant. Herhuisvesting na extreme overlast*. Geraadpleegd via <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-30300-XI-65-b1.pdf>

Spithoven, Remco (2017) 'Veiligheidsbeleving: In gesprek met buurtbewoners over de 'onveiligheid' in hun buurt naar aanleiding van gestegen 'gevoelens van onveiligheid'' in *Tijdschrift voor Veiligheid* 10.5553/TvV/187279482017016004001

Snel, E., M. Faber & G.B.M. Engbersen (2014). *Footloose migranten in beeld*, Erasmus University Rotterdam.

Strockmeijer, A., de Beer, P., & Dagevos, J. (2017). "Mobiliteit binnen de perken: zeer gering positieverbetering van werknemers uit Oost-Europa bij een langer werkverleden", in *Tijdschrift Voor Arbeidsvraagstukken*, 33(4), 384–400.

Strockmeijer, A., de Beer, P., & Dagevos, J. (2021). "Stromen arbeidsmigranten vaker in de ww dan Nederlandse werknemers? Een decompositieanalyse van ww- instroom onder Oost-Europese arbeidsmigranten in Nederland" in *Tijdschrift Sociologie*, 91-116, 91–116.

Stokkum B. van, & N. Toenders (2010), *De sociale cohesie voorbij. Actieve burgers in achterstandswijken*. Pallas Publications, Amsterdam.

Tielbaard, N., M. van Meeteren & X. Commandeur (2016) Slachtoffer van arbeidsuitbuiting? Een kwalitatieve studie naar ideaaltypische trajecten die leiden tot zelfidentificatie als slachtoffer van mensenhandel, *Tijdschrift voor Criminologie*, 58(2): 37-54.

Venema, S., Sleutjes, B., & de Valk, H. A. G. (2017). "Segregatie van Poolse migranten in Nederland", In *Demos: Bulletin Over Bevolking En Samenleving*, 33(6), 5–7.

Wagner, I. & L. Berntsen (2016) Restricted Rights: Obstacles in Enforcing the Labor Rights of Mobile EU Workers in the German and Dutch Construction Sector, *Transfer: European Review of Labour and Research*, 22(2): 193-207.

Walz, G.P. (2010) *Grenzen stellen. Omvang van en maatregelen tegen malafide praktijken in de uitzendbranche*, Zoetermeer: Research voor Beleid.

Zimmermann, Klaus F. (2018). Social Cohesion and Labor Mobility, GLODiscussion Paper, No. 249, *Global Labor Organization (GLO)*, Maastricht.

Bijlage 1: interviewleidraden

Itemlijst onderzoek EU-arbeidsuitbuiting en sociale cohesie

v: Wijkprofessionals

In opdracht van de Gemeente Rotterdam doen wij, Risbo een onderzoeksbureau van de Erasmus Universiteit Rotterdam, onderzoek naar het voor komen van arbeidsuitbuiting van EU-arbeidsmigranten en in welke mate dit van invloed is op de sociale cohesie in drie Rotterdamse wijken (Carnisse, Oud Charlois en Tarwewijk).

Rotterdam kent een steeds groter aandeel arbeidsmigranten met een EU-achtergrond. Hoewel het met een groot deel goed gaat, zijn er ook zorgen over arbeidsmigranten die actief zijn aan de onderkant van de arbeidsmarkt. Deze arbeidsmigranten wonen vaak geconcentreerd in Rotterdamse wijken die al kwetsbaar zijn, zoals blijkt uit lager dan gemiddelde scores op de veiligheidsindex en het wijkprofiel. Om hier inzicht in te krijgen voeren we interviews uit met verschillende professionals maar ook met bewoners en arbeidsmigranten zelf.

In de eerste fase het onderzoek willen we een beeld krijgen van de wijken waar het onderzoek op gericht is. In dit gesprek vragen we onder andere naar wat deze wijk kenmerkt, wat er goed gaat, wat de zwakke plekken zijn, etc. Het eerste deel van het gesprek gaat over de wijk in zijn algemeenheid en hoe de sociale cohesie in de wijk momenteel is. In het tweede deel van het gesprek willen we het hebben over de aanwezigheid van EU-arbeidsmigranten en wat dit betekent voor het leven in de wijk.

Uit te voeren door onderzoeker

- Voorleggen/ondertekenen privacy disclaimer
- Vragen toestemming opnemen interview op recorder
- Tutoreren?

Algemeen (functie)

- Functie respondent
- Hoe lang bent u actief in [wijk]

Situatieschets

Kunt u de wijk voor ons schetsen?

- Kenmerken
- De kracht?
- Risico's?
- Is de situatie in de wijk over de jaren heen veranderd?
 - Zo ja: op welke punten en waardoor?

In kaart brengen

- Op basis van een kaart specifieke plekken in de wijk benoemen (positief/negatief/ontmoetingsplekken/beruchte plekken, etc.)

Wijkprofiel

- Bespreken van de scores van de wijk op het wijkprofiel (t.o.v. gebied en gemeente)
- Herkent u het beeld dat uit het wijkprofiel naar voren komt?
- Indien er sprake is van discrepantie tussen beleving en 'objectieve' meting: hoe komt dit?
- Bespreken scores op Sociale index/Fysieke index/Veiligheidsindex

Sociale cohesie

- Hoe beoordeelt u de sociale cohesie in de wijk?
- Welke factoren zijn volgens u bepalend voor de sociale cohesie?

- Hoe is het gesteld met:
 - Onderling vertrouwen?
 - Solidariteit?
 - Hulpbereidheid?
 - Veiligheidsgevoelens?
- Is de mate van sociale cohesie de afgelopen jaren veranderd?
- Waar komt dit door?

EU-arbeidsmigranten

- Volgens de cijfers staan er [##] EU-arbeidsmigranten in de wijk geregistreerd. In hoeverre schat u dat dit overeenkomt met de werkelijkheid?
 - Indien veel meer: schatting? Wat voor effect heeft het niet geregistreerd staan impact op het leven in de wijk?
- Samenstelling populatie EU-arbeidsmigranten
 - Geslacht
 - Leeftijd
 - Gezinssamenstelling
 - Land van herkomst
 - Hoe lang in de Nederland/Rotterdam
- Hoe zou u de woon- en leefomstandigheden van EU-arbeidsmigranten in de wijk omschrijven?
- In wat voor sectoren werken zij?
- Waar werken zij? In of buiten Rotterdam?
- In wat voor huisvesting wonen de EU-arbeidsmigranten in de wijk?
 - Particulier woningaanbod?
 - Woningen via werkgever?
 - Gedeelde woonruimte? Zo ja, met hoeveel?
- Wat voor invloed heeft de aanwezigheid van EU-arbeidsmigranten op het leven in de wijk?
 - Positief/negatief

Arbeidsuitbuiting

- Komt u (in uw beroepspraktijk) onwenselijke situaties tegen waar EU-migranten bij betrokken zijn?
- Hoe vaak komt dit voor?
- Wat voor onwenselijke situaties komt u tegen waar EU-migranten bij betrokken zijn?
 - Op wat voor manier zijn zij betrokken?
 - Door welke factoren raken zij in deze situaties verzeild?
 - Kunt u concrete voorbeelden geven?
- Wat is de achtergrond van EU-migranten die betrokken zijn bij onwenselijke situaties?
 - Demografische kenmerken (geslacht, leeftijd, gezinssamenstelling)
 - Economische en arbeidsmarktpositie?
 - Hoe lang in Nederland/Rotterdam?
- Kent u ook onwenselijke gevallen op het gebied van [vragen wat nog niet genoemd is]:
 - Zwart werk
 - Sociale voorzieningenmisbruik
 - Criminaliteit (soort?)
 - Mensenhandel/prostitutie
 - (Woon)overlast
- Zijn er andere kenmerken te benoemen van personen die betrokken zijn bij onwenselijke situaties?
- Waarom denkt u dat deze personen betrokken raken bij onwenselijke situaties?

Verband sociale cohesie en EU-arbeidsuitbuiting

- Denkt u dat er een verband bestaat tussen de sociale cohesie in de wijk en de mate waarin EU-arbeidsmigranten te maken hebben met EU-arbeidsuitbuiting?
 - Zo ja, wat voor een verband?

Afsluitend

- Welke instanties zijn actief in de wijk die in contact staan met de doelgroep? Bv:
 - Sociaal Cultureel Werk / Opbouwwerk
 - Wijkagenten
 - Maatschappelijk werk
 - Jongerenwerk (JIJ/SWF):
 - Thuis op Straat (TOS):
 - Sport en Recreatie (SenR):
 - Zelforganisaties
 - Bewonersinitiatieven
- Kunt u ons in contact brengen met deze personen?
- Kent u nog andere sleutelpersonen die in direct contact staan met de doelgroep en die wij zouden kunnen spreken?
- Zijn er nog dingen onderbelicht gebleven die we nog moeten bespreken?
- Heeft u nog andere vragen of toevoegingen?

Uit te voeren door onderzoeker

- Voorleggen/ondertekenen privacy disclaimer
- Vragen toestemming opnemen interview op recorder
- Tutoreren?

Algemeen (functie)

- Functie/achtergrond respondent
- Expertise
- In hoeverre specifieke kennis over de situatie in Rotterdam(-Zuid)/de focuswijken?
- In direct contact met de doelgroep?

[De respondent dient de vragen te beantwoorden op basis van eigen ervaringen, niet 'van horen zeggen']

Arbeidsmigranten (algemeen)

- Kunt u een schets geven van de arbeidsmigranten waar u contact mee heeft?
 - Nationaliteit. (Concrete aantallen vragen)
 - Hoe lang in Nederland (gemiddeld)
 - Gezinssamenstelling (gemiddeld)
 - Leeftijd (...-...)
 - Geslacht (concrete aantallen)
 - Verschillen tussen herkomstgroepen
- Hoeveel zijn dat er?

Arbeidssituatie

- Kunt u een beschrijving van de arbeidssituatie geven? (Van grootste groep/sector naar klein)
 - In welke sectoren/wat voor soort werk? (concrete aantallen)
 - Hoe zijn zij aan werk gekomen?
 - Waar? Binnen/buiten Rotterdam (concrete aantallen)
 - Werkloosheid/baanonzekerheid
 - Type contracten
 - Verloop van personeel (redenen voor ontslag/verloop? Ziekte, vast contract, etc.)
 - Maakt u mee dat er sprake is van 'inhoudingen' en boetes op het salaris?
- Is er sprake van arbeidsbemiddeling door een uitzendbureau?
 - Hoe vaak (in welk percentage is er een uitzendbureau betrokken)?
 - Zo ja, wat is hun rol? (afhankelijkheidsrelatie, wonen, zorg)
- In hoeverre kunnen arbeidsmigranten zich vrij bewegen op de arbeidsmarkt? (afhankelijkheidsrelatie)
 - Kunnen arbeidsmigranten van baan wisselen als zij willen?
 - Hoe vaak komt dit voor?
 - Wat zijn beperkende of stimulerende factoren?
 - Indien van toepassing: via welke kanalen komen zij aan nieuw werk?
- Wat zijn de verschillen tussen de situatie van de arbeidsmigranten waar we het hier over hebben en migrantengroepen die hier al langer zijn (Turken, Marokkanen, Surinamers)?

Wonen

- Kunt u een beschrijving van de woonsituatie geven?
 - Wat voor soort woning (part. Huur/soc. Huur, koop) (concrete aantallen)
 - In welk gebied (Rotterdam(-Zuid), wijk) (naam wijk vragen)

- Registratie in BRP/RNI? Zo nee, waarom niet?
- Hoe vinden arbeidsmigranten een woning?
 - Uitzendbureau?
 - Via-via?
 - Informele netwerken/structuren? Hoeveel van elk?
 - Zijn er nog verschillen tussen herkomstgroepen?
- Uniek voor deze groep?
 - In hoeverre verschilt de manier waarop arbeidsmigranten wonen van andere bewoners in dezelfde wijk(en)?

Leven

- Deelname aan het sociale leven in de wijk
 - Buurtinitiatieven
 - Vrijwilligerswerk
 - Sociale contacten (binnen de wijk/buiten de eigen gemeenschap)
- Integratie/segregatie bijvoorbeeld op het gebied van:
 - Lidmaatschap van verenigingen/sport
 - Kerkgemeente (welke?)
 - Vrijtijdsbesteding (binnen de wijk/buiten de eigen gemeenschap)
 - Netwerken/infrastructuur binnen de eigen gemeenschap

Benadeling/uitbuiting

- Komt u onwenselijke situaties tegen waar EU-migranten bij betrokken zijn?
 - Zo ja, op welke wijze zijn zij betrokken? (Slachtoffer/dader)
- Hoe vaak komt dit voor?
- Wat voor onwenselijke situaties komt u tegen waar EU-migranten bij betrokken zijn?
 - Op wat voor manier zijn zij betrokken?
 - Door welke factoren raken zij in deze situaties verzeild?
 - Kunt u concrete voorbeelden geven?
 - (Hoe) verschilt dit van autochtone Nederlanders en niet-EU-migranten in kwetsbare posities?
- Welke type migrant (obv typeringarbeidssituatie) is betrokken bij onwenselijke situaties?
- Waarom denkt u dat deze personen betrokken raken bij onwenselijke situaties?
- Bent u bekend met de Wet Aanpak Schijnconstructies?
 - Zo ja, wat zijn ontwikkelingen sinds de invoering Wet Aanpak Schijnconstructies (WAS) in de wijken?

Afsluitend

- Zijn er nog dingen onderbelicht gebleven die we nog moeten bespreken?
- Heeft u nog andere vragen of toevoegingen?
- Kent u andere personen/instanties die relevant zijn voor ons om te spreken?
- Kunt u ons in contact brengen met deze personen?
- Kunt u ons in contact brengen met de doelgroep zelf?

Uit te voeren door onderzoeker

- Voorleggen/ondertekenen privacy disclaimer
- Vragen toestemming opnemen interview op recorder
- Tutoreren?
- Ter controle juiste doelgroep: woonachtig in 1 van de 3 wijken?

Algemeen

- Leeftijd
- Geslacht
- Land/regio van herkomst
- Huishoudensamenstelling in Nederland / herkomstland (alleenstaand, samenwonend zonder kinderen, huisgenoten, etc.)
- Hoe lang in Nederland? (Wanneer voor het eerst, hoe vaak heen en weer, etc.)

Leven

- Voelt u zich welkom in Nederland/Rotterdam/uw buurt?
- Wat vindt u van de buurt waarin u leeft?
- Heeft u contact met uw burens?
 - Zo ja, wat voor contacten heeft u met uw burens? Kunt u iets over deze contacten en personen vertellen?
- Wat doet u voor vrijetijdsbesteding?
 - Bent u lid van een stichting/sportvereniging?
 - Actief binnen de eigen gemeenschap/kerk/moskee?
- Waar doet u uw boodschappen?
 - Bv. bij Poolse/Bulgaarse supermarkten?
- Zijn er andere activiteiten/diensten die u binnen uw eigen gemeenschap doet?
 - Maakt u bv. gebruik van een tussenpersoon/boekhouder voor communicatie over de Nederlandse regels/voor contact met de gemeente?
 - Zijn dit diensten tegen betaling?
- In hoeverre voelt u zich zelfredzaam in Nederland?
 - In hoeverre voelt u zich afhankelijk van tussenpersonen? Kunt u zelf uw zaken met bv. de gemeente en belastingdienst regelen?
 - Hoe verloopt het contact met de gemeente? Bent u tevreden over de gemeente? Weet u hoe u in contact komt met de gemeente?
 - Weet u waar u naar toe kan voor hulp? (zorg/maatschappelijk werk/juridisch)
 - Heeft u wel eens hulp nodig gehad? Zo ja waarom/van wie?
 - Wat zijn dingen waar mensen tegenaan lopen in Nederland?

Sociale cohesie

- Heeft u vertrouwen in uw medemens in het algemeen?
- Heeft u vertrouwen in uw buurtgenoten?
- Van wie verwacht u hulp indien u iets overkomt?
- Aan wie zou u hulp/steun verlenen?
 - Wat voor type steun? (zouden ze bijvoorbeeld bepaalde kleine dingen wel doen, maar grotere gunsten niet?)
- Hoe vaak heeft u contact met burens/buurtgenoten
 - Op welke manieren? Bijv. bij de voordeur een praatje maken, bij de supermarkt, voorzieningen, etc.
- Voelt u zich verbonden met uw burens/buurtgenoten?

- Waarom wel/niet?
- Hebben mensen in deze buurt dezelfde opvattingen?
- Is er sprake van spanningen in de wijk?
 - Zo ja, wat voor spanningen?
- Voelt u zich veilig in het algemeen / in de buurt?
- Ervaart u weleens overlast in de buurt?
 - Zo ja, wat voor overlast?
 - Hoe vaak?

Werken

- Wat voor werk doet u?
- Heeft u een contract?
 - Zo ja, wat voor dienstverband heeft u? (vast/flex/etc.)
 - Voor hoeveel uur?
 - Is het voor u duidelijk wat er in uw contract staat?
 - In welke taal is het contract opgesteld?
 - Is de inhoud u uitgelegd?
 - Weet u wat u getekend heeft?
- Op welke manier heeft u werk gevonden in Nederland (in land van herkomst, in NL, via-via)?
- Hoeveel uur werkt u feitelijk gemiddeld per week (inclusief overwerk)?
 - Krijgt u overwerk uitbetaald?
 - Komt het aantal uren dat u werkt overeen met uw wensen/wat u vooraf beloofd is?
- Moet u een deel van uw salaris afstaan voor voorzieningen (vervoer/woonruimte/kleding/zorgverzekering, etc.)?
 - Zo ja, waarvoor moet u betalen, hoeveel?
 - Bent u verplicht deze voorzieningen af te nemen?
 - Vindt u deze kosten in verhouding staan met de voorzieningen die uw werkgever levert?
- Bent u tevreden over uw werkgever?
- Hoe vindt het vervoer plaats naar het werk en weer naar huis?
- Komen er wel eens situaties voor die u oneerlijk vindt of waarvan u denkt dat deze niet mogen?
 - Zo ja, wat voor situaties?
 - Wat doet u in die situaties?
- Bent u bang om uw baan te verliezen?
 - Wat voor impact zou het verliezen van uw baan hebben voor u? Bijvoorbeeld voor huisvesting/zorgverzekering?
 - Wat staat er in uw contract over de gevolgen voor u wanneer uw dienstverband wordt beëindigd? Als uw dienstverband niet meer bestaat, heeft uw dan nog een onderkomen, en hoe zit het dan met uw zorgverzekering?
 - Denkt u makkelijk aan ander werk te kunnen komen? Op wat voor termijn? Binnen twee weken?
 - Zou u in Nederland willen blijven bij baanverlies? Kan dit (genoeg geld, situatie in herkomstland)?
- Bent u tevreden over uw arbeidssituatie?
 - Werkzaamheden/salaris

Wonen

- In welke wijk woont u?
- Hoe woont u? (Kamer met gedeelde ruimtes? Zelfstandige woonruimte? Tijdelijke huisvesting (hostel/hotel, etc.)
- Wat voor soort woning is het? (Particulier, sociale huur, via werkgever, koop, etc.).

- Hoe heeft u deze woning gevonden/verkregen?
- Indien het een woning via de werkgever betreft: Zijn er huisregels? Wat gebeurt er bij overtreding? Kunt u boetes opgelegd krijgen? Zo ja, wanneer/hoeveel?
- Indien woning via de werkgever: heeft de werkgever u vooraf verteld waar en hoe u zou komen te wonen? Zo ja, komt de woning overeen met wat u vooraf beloofd is?
- Wat betaalt u ongeveer voor uw woning/leefruimte? (incl/exclusief G/W/L?)
 - Vindt u de kosten in verhouding staan met wat u krijgt? Waarom wel/niet?
 - Hoe groot is de woning en wat vindt u van de kwaliteit?
- Staat u ingeschreven op het adres waar u woont?
 - Zo nee, waarom niet?
- Bent u tevreden over uw woonsituatie?
 - Waarom wel/niet?
- Kunt u uw wooncarrière beschrijven? (Zijn mensen bijvoorbeeld na een woning van de werkgever naar particuliere huur gegaan en hoe is dat gegaan? Hoelang wonen ze op het huidige adres, hebben ze verhuisplannen?)

Afsluitend

- Hoe ziet u uw toekomst? In Nederland? Rotterdam?
- Zijn er nog dingen waar u zelf over wilt praten?

Itemlijst onderzoek sociale cohesie**v: Buurtbewoners**

In opdracht van de Gemeente Rotterdam doen wij, Risbo een onderzoeksbureau van de Erasmus Universiteit Rotterdam, onderzoek naar de sociale cohesie in drie Rotterdamse wijken (Carnisse, Oud Charlois en Tarwewijk).

Op basis van het wijkprofiel (een meetinstrument van de gemeente Rotterdam) lijkt het erop dat de sociale cohesie in de wijk afneemt. De gemeente wil weten of dit klopt en zo ja wat hier mogelijk de oorzaken van zijn. Om deze reden voeren wij gesprekken met buurtbewoners over het leven in de wijk. Medewerking aan dit onderzoek is anoniem. We vragen daarom niet naar uw naam of adresgegevens en delen of publiceren onder geen enkele voorwaarde gegevens die herleidbaar zijn naar u. Tijdens het gesprek kunt u ten alle tijde aangeven te willen stoppen of dat u niet wil antwoorden op een vraag

Uit te voeren door onderzoeker

- Voorleggen/ondertekenen privacy disclaimer
- Vragen toestemming opnemen interview op recorder
- Tutoyeren?
- Ter controle juiste doelgroep: woonachtig in Rotterdam (Carnisse, Tarwewijk, Oud Charlois)?

Algemeen

- Kunt u iets over zichzelf vertellen?
 - Bijvoorbeeld: leeftijd, geslacht, Land/regio van herkomst, huishoudensamenstelling
- Wat doet u in het dagelijks leven?
 - Werk? Wat voor werk? School? Wat voor opleiding? etc.

Leven in de wijk

- Hoelang woont u in de wijk?
- Wat vindt u van de buurt waarin u leeft?
 - Hoe zou u de buurt beschrijven aan een buitenstaander?
 - Positieve eigenschappen/negatieve eigenschappen?
- Heeft u contact met uw directe burens?
 - Zo ja, wat voor contacten heeft u met uw burens? Kunt u iets over deze contacten en personen vertellen?
- Heeft u ook contacten met uw buurtgenoten in brede zin?
- Wat doet u voor vrijetijdsbesteding?
 - Bent u lid van een stichting/sportvereniging (in de wijk)?
 - Zet u zich in voor de gemeenschap, kerk, moskee of vrijwilligerswerk?
- Voelt u zich veilig in het algemeen / in de buurt?
- Ervaart u weleens overlast in de buurt?
 - Zo ja, wat voor overlast?
 - Hoe vaak?
- Verwacht u over vijf jaar nog in deze wijk te wonen?
 - Waarom wel/niet?

De volgende vragen gaan over de relaties en contacten met andere mensen in de buurt.

Sociale cohesie

- In hoeverre heeft u vertrouwen in
 - De nationale overheid;
 - de gemeente;
 - gezondheidsinstellingen zoals de GGD en het RIVM;
 - de huisarts?

- Heeft u vertrouwen in uw medemens in het algemeen? (in brede zin)
- Heeft u vertrouwen in uw buurtgenoten?
- Van wie verwacht u hulp indien u iets overkomt?
- Aan wie zou u hulp/steun verlenen?
 - Wat voor type steun? (zouden ze bijvoorbeeld bepaalde kleine dingen wel doen, maar grotere gunsten niet?)
- Hoe vaak heeft u contact met burens/buurtgenoten
 - Op welke manieren? Bijv. bij de voordeur een praatje maken, bij de supermarkt, voorzieningen, etc.
- Voelt u zich verbonden met uw burens/buurtgenoten?
 - Met welke mensen wel of niet? Waarom?
- Hebben mensen in deze buurt dezelfde opvattingen?
- Is er sprake van spanningen in de wijk?
 - Zo ja, wat voor spanningen?
- Op wat voor manier is de wijk de afgelopen vijf jaar veranderd?
 - Hoe heeft u deze veranderingen ervaren? Positief/negatief?
- Voelt u zich veilig in het algemeen / in de buurt?
- Ervaart u weleens overlast in de buurt?
 - Zo ja, wat voor overlast?
 - Hoe vaak?

Bijlage 2: respondententabel

Tabel b2.1: respondententabel fenomeenonderzoek

#	Omschrijving
1	Medewerker gemeente Rotterdam
2	Medewerker gemeente Rotterdam
3	Medewerker gemeente Rotterdam
4	Medewerker gemeente Rotterdam
5	Medewerker gemeente Rotterdam
6	Medewerker politie
7	Medewerker politie
8	Medewerker gemeente Rotterdam
9	Gemeenteraadslid
10	Gemeenteraadslid
11	Medewerker organisatie 1
12	Medewerker organisatie 2
13	Medewerker Inspectie SZW
14	Medewerkers gemeente Rotterdam
15	Medewerker organisatie 3
16	Medewerker organisatie 4
17	Medewerker organisatie 4
18	Medewerker organisatie 5
19	Medewerker organisatie 5
20	Medewerker organisatie 5
21	Medewerker organisatie 6
22	Medewerker gemeente Rotterdam
23	Medewerker organisatie 7
24	Medewerker organisatie 7
25	Medewerker gemeente Rotterdam
26	Medewerker gemeente Rotterdam
27	Medewerker organisatie 8

Bijlage H4

Tabel b4.1: Overzicht scores onderliggende dimensies wijkprofiel naar gebied

	Rotterdam	Charlois (gebied)	Carnisse	Tarwewijk	Oud Charlois
Fysieke Index	105	90	87	80	97
Fysieke Index -subjectief	95	70	62	55	82
Fysieke Index -objectief	115	111	112	106	112
Woonbeleving	98	38	23	22	62
Wonen - subjectief	95	54	30	37	70
Wonen - objectief	121	91	80	81	90
Openbare Ruimte - subjectief	88	74	62	58	73
Openbare Ruimte - objectief	95	101	88	87	104
Voorzieningen - subjectief	106	99	102	92	97
Voorzieningen - objectief	104	109	120	120	103
Milieu - subjectief	86	83	95	67	109
Milieu - objectief	139	144	159	135	149
Veiligheidsindex	110	95	85	89	107
Veiligheidsindex -subjectief	106	85	70	78	101
Veiligheidsindex -objectief	115	105	100	100	114
Veiligheidsbeleving	108	64	40	46	110
Diefstal-subjectief	111	111	111	114	107
Diefstal-objectief	121	118	122	125	120
Geweld-subjectief	99	76	61	64	79
Geweld-objectief	118	109	115	111	121
Inbraak-subjectief	136	118	113	133	126
Inbraak-objectief	146	135	128	128	141
Vandalisme-subjectief	100	84	62	70	84
Vandalisme-objectief	103	96	70	79	116
Overlast-subjectief	80	55	31	37	98
Overlast-objectief	86	66	65	58	72
Sociale Index	104	85	66	84	92
Sociale Index - subjectief	97	70	49	74	71
Sociale Index - objectief	111	99	84	94	113
Oordeel kwaliteit van leven	93	53	20	69	54
Zelfredzaamheid - subjectief	105	83	65	73	95
Zelfredzaamheid - objectief	101	87	97	96	95
Samenredzaamheid - subjectief	97	80	60	87	81
Samenredzaamheid - objectief	131	123	99	121	146
Participatie - subjectief	72	41	19	43	35
Participatie - objectief	113	101	92	101	119
Binding - subjectief	119	93	79	96	91
Binding - objectief	98	86	46	58	93

Bron: Wijkprofiel 2022, Gemeente Rotterdam

Tabel b4.2: Overzicht scores op de fysieke, sociale en veiligheidsindex in de periode 2014-2022, naar gebied

		2014	2016	2018	2020	2022
Charlois	Fysieke index	84	87	89	91	90
	Veiligheidsindex	86	84	87	88	95
	Sociale index	83	86	89	88	85
Carnisse	Fysieke index	82	84	83	81	87
	Veiligheidsindex	90	81	86	81	85
	Sociale index	82	79	77	77	66
Tarwewijk	Fysieke index	75	81	79	82	80
	Veiligheidsindex	81	84	73	85	89
	Sociale index	70	84	83	91	85
Oud Charlois	Fysieke index	87	90	90	93	97
	Veiligheidsindex	90	93	95	103	107
	Sociale index	86	88	96	93	92

Bron: Wijkprofiel 2022, Gemeente Rotterdam

Tabel b4.3: Kenmerken woningvoorraad naar gebied, per 01-01-2021

		Rotterdam	Charlois	Carnisse	Tarwewijk	Oud-Charlois
Woningbezit	Particulier	21,3	30,1	50,8	44,9	32,1
	Corporaties	44,1	43,1	18,0	34,3	37,2
	Koop	31,3	25,6	30,3	20,2	29,7
Bouwjaar	<1945	30,1	34,7	47,3	79,8	54,1
	1945-1959	10,5	32,0	41,6	8,2	13,5
	>1959	59,4	33,3	11,1	12,0	32,4
WOZ	Minder dan 175k	31,7	68,7	89,7	81,6	60,9
	Meer dan 175k	68,3	31,3	10,3	18,4	39,1

Bron: onderzoek 010, Gemeente Rotterdam